

Arkiv för nordisk filologi

Utgivet genom

Lars-Olof Delsing och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Jan-Ola Östman**

Redaktionssekreterare

Bo-A. Wendt

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Tryckt/satt av
Trycktjänst i Eslöv HB/Mikael Cinthio
Eslöv 2010

Innehåll

<i>Johan Schalin</i> , Germanskt * <i>watōr</i> 'vatten', namnet <i>Vättern</i> och fornsvenskt * <i>vætur</i>	5
<i>Magnus Källström</i> , »... men jag fulländade den»? Till tolkningen av ett dunkelt parti på runstenen Ög 66 vid Bjälbo kyrka	51
<i>Sverrir Jakobsson</i> , State formation and pre-modern identities in the North: A synchronic perspective from the early 14 th century	67
<i>Jan Ragnar Hagland</i> , Norrøn syntaktisk variasjon i ein 'laboratoriesituasjon'	83
<i>Patrik Åström</i> , Myten om Vadstena-stilen	99
<i>Shirley Näslund</i> , Den mångstämmiga monstervisan – röster, intertexter och kontexter i skillingtryck om sällsamma skepnader	127
<i>Kathrine Thisted Petersen</i> , Når verber taber tryk. Valens, referentialitet og aspektualitet i forbindelse med inkorporation og tryksvage verber i dansk	155
<i>L.-O. Delsing, L.-E. Edlund, G. Hallberg och C. Platzack</i> , Litteraturkrönika 2009	183

JOHAN SCHALIN

Germanskt **watōr* 'vatten', namnet *Vättern* och fornsvenskt **vætur*

I alla germanska språk finns sinsemellan besläktade ord för 'vatten', såsom isländskt *vattn*, fornsaxiskt *watar* och gotiskt *wato* (VAEO s.v. *vann*), vilka utgår från en indoeuropeisk neutral s.k. heteroklitisk *r/n*-stam, där suffixet alltså växlar mellan starka och svaga kasus. Stammen uppträder i nusvenskan i formen *vatten* (med urgermanskt *a*-stadium i roten och *n*-suffix) och som avledning i gestalten *utter*. Orden *våt*, *väta* och *vätska* samt *vassla* är rotbesläktade avledningar. Förleden *vattu-* är en tveetydig

Mitt tack går till Santeri Palviainen, som har bidragit med många goda råd om fördjupande litteratur och om den indoeuropeiska ordbildningens begränsningar och möjligheter samt bidragit med rättelser och kommenterat viktiga aspekter av argumentationen. Ansvar för eventuella svagheter i argumentationen är dock mitt eget. Dessutom är jag ett tack skyldig Petri Kallio som väglett mig i indoeuropeistikens värld och indikerat litteratur relevant också för denna artikel. Ett stort personligt tack tillhör Mikaela Strömberg som på alla sätt stött mig i mitt utdragna projekt och också läst korrektur.

Schalin, J., teol. mag. (exegetik), Åbo Akademi, ambassadråd, Borgå. "Germanic **watōr* 'water', the Name *Vättern* and Old Swedish **vætur*". *ANF* 125 (2010), pp. 5–50.

Abstract: Based on the name of the lake *Vättern* (*Wetur* 1222-1230, *Uetor* 1231-1240, *Wætir* 1303 etc.) and other hydronyms in central Sweden, as well as the name of a parish *Væterlösa*, an appellative **vætur* is reconstructed for Old Swedish. According to an onomastic tradition prevalent in Sweden, this word is best understood as a later representative of IE **ǵed-ōr* (coll. nom./acc. of the heteroclitic *r/n*-stem meaning 'water').

This hypothesis is shown to be untenable. The vowel of the suffix in **vætur* may not be accounted for without ad hoc assumptions unexpected among Norse sound laws for final syllables. Even more critically, evidence for the postulated full grade, putatively Phrygic and Hittite, is elusive. Indeed, a form **ǵódōr*, reconstructable for the dialectal IE precursor of Proto-Germanic and Balto-Slavic, should have occupied the very slot in the paradigm invoked to explain the word **vætur*, notably the nom./acc. collective.

The article examines alternative etymologies. An inventory is made of conditioning factors that could account for a possible, but unlikely, raising of a suffix vowel **-ō-*. The possibilities of a derivation from the *r/n*-stem in question, from a verbal root or from a root noun are also studied. In conclusion the word is proposed to continue the remains of a Proto-Norse *r*-stem declination, cognate to West Germanic **watar*, and lost to Norse when a singular form, back-formed from the plural weak stem **vatna-*, was generalized.

Keywords: *Vättern*, **ǵed-ōr*, **watōr*, **vætur*, *swestar*, Proto-Norse, Auslautgesetz, hydronyms, heteroclitic stems.

relikt av ett tidigare urnordiskt ord för *vatten* (SEO s.v. *utter*, *vassla*, *vatten*, *vattu-*, *våt*, *väta* och *vätska*).

Till samma ordfamilj har också egenamnet *Vättern* ansetts höra, liksom förleden i sockennamnet *Vättnlösa* och de sammansatta sjönamnen *Alk-*, *Frö-*, *Häl-*, *Ull-* och *Ö(je)vättern* med likalydande efterled. Namnelementet har, på det sätt som redogörs för i kapitel 3 nedan, påstått förutsätta en etymologi av indoeuropeisk ålder. En form- och ljudhistorisk studie i ämnet saknas emellertid och det finns skäl att börja en sådan med att granska det förgermanska ursprunget för svenskans *vatten* och härmed besläktade ord.

1 Accent- och avljudsklasser för indoeuropeiskt $*\mu\acute{o}d\text{-}r / *\mu(e)d\text{-}\bar{o}r$ 'vatten'

I urindoeuropeiskan företrädde *r/n*-stammen 'vatten' av två parallella paradig, ett för singularis och ett för kollektivum. Indoeuropeiska kollektiva paradig var ursprungligen avledda ur de motsvarande singulara med ett skifte av avljudsstadium och accent samt dessutom, i starka kasus, med tillägg av ett suffix $*\text{-}/h_2/$. Kollektivformerna var alltså ursprungligen avledningsformer snarare än böjningsformer och uppvisade följaktligen i urspråket singulara ändelser, inte plurala (Nussbaum 1986: 119, 125ff.; Jasanoff 2002: 33). I de europeiska dotterspråken kom formerna i de två paradigmen att inordna sig i nya förhållanden till varandra, så att de antingen ersatte varandra eller samsades inom ramen för ett gemensamt paradig. Former med plural funktion övertog plurala ändelser. I motsats till de icke-anatoliska språken bevarade hettitiskan distinktionen mellan de två paradigmen: $\acute{u}a\text{-}ta\text{-}ar < *\mu\acute{o}d\text{-}r$ sg. nom./ack. gentemot $\acute{u}\text{-}i\text{-}da\text{-}a\text{-}ar < *\mu(e)d\text{-}\bar{o}r$ koll. nom./ack. (Rieken 1999: 292f.).

Alla atematiska stammar, till vilka de heteroklitiska *r/n*-stammarna hör, inordnade sig i ett begränsat antal accent-/avljudsklasser (Fortson 2004: 107ff.; Clackson 2007: 79ff.; Olander 2009: 91f.). En vetenskaplig huvudström med flera etablerade forskare (för några exempel se bl.a. EWA s.v. *udán-* med hänvisningar; Beekes 1995: 188; Rieken 1999: 269f.; Petit 2004: 96) har anslutit sig till en ståndpunkt intagen av Jochem Schindler (1975) och rekonstruerat ett akrostatiskt accentuerat paradig $*\mu\acute{o}d\text{-}r / *\mu\acute{e}d\text{-}n\text{-}$ 'vatten' för singularis och ett amfikiniskt accentuerat paradig $*\mu\acute{e}d\text{-}\bar{o}r / *\mu d\text{-}n\text{-}' / *\mu d\text{-}\acute{e}n(i)$ för kollektiven.

Tabell 1

	Nom. Ack.	Lokativ	Genitiv	Dativ	Övriga svaga kasus
Singularis	* <i>uód-γ</i>	?	* <i>uéd-n-s</i>	* <i>uéd-n-i</i>	* <i>uéd-n-</i>
Kollektiv	* <i>uéd-ōr</i>	* <i>ud-én-(i)</i>	* <i>ud-n-és</i>	* <i>ud-n-éi</i>	* <i>ud-n-</i>

Trots den antagna förekomsten av *e*-stadium för flera former i det rekonstruerade paradigmet uppvisar dotterspråken inte entydigt några relikter av ett sådant. Sådana relikter kunde man förvänta sig utgående från den akrostatiska svaga stammen **uéd-n-* eller från kollektiva starka kasus **uéd-ōr*. Ett ofta anført förment frygiskt belägg *βεδυ* existerar inte (NIL s.v. *uéd* anm. 11 med hänvisningar) och hettitiskans vittnesmål, som det finns skäl att behandla mer utförligt nedan, har ifrågasatts.

Det protouraliska ordet **weti* 'vatten' har, trots motargument, trovärdigt förklarats vara ett uråldrigt lån från den här behandlade indoeuropeiska roten (Koivulehto 2001: 238). Såvida man kan anta en arkaisk substitution med en protouralisk bar stamform, vilket skulle ha förorsakat en förlust av suffixet, så förutsätter lånet ett *e*-stadium i låneoriginalen. Med en delvis parallell metodologi har Petri Kallio (under utgivning) nyligen framkastat möjligheten att östersjöfinskans lånord *meri* 'hav' reflekterar den obelagda svaga stam **mer-i-* som förutsätts av den västindoeuropeiska neutrala, ursprungligen akrostatiska *i*-stammen **mori* (nom. ack.) 'hav', trots att indoeuropeiska belägg för den svaga stammen saknas. Det uraliska **weti* 'vatten' kan ändå inte på samma sätt anföras som avgörande stöd för Schindlers rekonstruktion. Enligt Jorma Koivulehto (2001: 252) kan ordet vara lånat från ett obelagt men äldre rot-nomen, där *e*-stadium uttryckligen är att förvänta. Ett sådant rot-nomen tycks förutsättas av vissa rotbesläktade ord av indoeuropeiskt ursprung, speciellt det nordvästgermanska avledda adjektivet **wāta-* 'våt' (Darms 1978: 21ff.; Nussbaum 1986: 203 fotnot 16; Bammesberger 1990: 255f.; Rieken 1999 76f.; NIL s.v. *ued*, anm. 2, 62).

Schindler anförde till stöd för sin rekonstruktion skrivformer i hettitiskan som då ansågs representera *e*-stadium. Han stödde sig på en förståelse (se t.ex. Melchert 1994: 101f. med hänvisningar) av hur hettitiskans *e*-stadium i denna fonologiska omgivning representerades i uttal och skrift. Gillian Hart (1980: 13f. fotnot 29) argumenterar att skrivningar med *ūit-* i detta ord är minst lika gamla eller snarare t.o.m. äldre än skrivningar med *ūet-*. Om man skulle ha att göra med ett tidigare *e*-stadium vars vokal höjts i denna fonologiska omgivning vore enligt Hart den motsatta kronologin att förvänta. Hans argument godkänns av Fredrik Otto Lindeman och Harald Björvand (VAEO s.v. *vann*).

Alwin Kloekhorst (under utgivning: 2–4) argumenterar, synbarligen oberoende av Hart och VAEO, att variationen mellan *úit-* och *úet-* i samma kasusformer i hettitiskan vittnar om att grafemen inte återger *e*-stadium i svagtryck utan en anaptyktisk inskottsvokal. Den har i sin tur skjutits in därför att hettitiskan har restaurerat ett analogt konsonantiskt *ɣ-* i svaga kasus med nollstadium, efter en princip som han tillskriver hettitiskan enligt vilken alla böjningsformer som hör ihop måste börja på samma konsonant. Harts och Kloekhorsts argumentationer är sinsemellan förenliga och kompletterar varandra. Utöver Kloekhorst har också Lindeman och Bjorvand framkastat att de singulara formerna skulle ha företett en accentväxling motsvarande ett proterokinetiskt paradigm **ɣód-ɣ/*udén-* och de kollektiva formerna skulle ha uppvisat en accentväxling av en hystero-kinetisk typ (**ud-ór/*ud-n-*). Nämnade forskares tolkning är välargumenterad men tillsvidare inte allmänt erkänd.

Motsättningen mellan huvudströmmen med Schindlers efterföljare å den ena sidan och VAEO samt Kloekhorst å den andra är ändå inte nödvändigtvis oöverkomlig. Också enligt forskare i huvudströmmen övergick oftast heteroklitiska, allra äldst akrostatiska ord, sekundärt till en accentväxling med en suffixbetonad svag stam *Có(R)C-ɣ/C(R)C-én-* (Schindler 1975: 7f., jfr Rieken 1999: 269ff.; Fortson 2004: 108 avsnitt 6.24). En liknande tendens, bort från primärt *e*-stadium och rotbetoning, fanns hos amfikinetiska ord (Beekes 1995: 175). Således utmynnar problemet sist och slutligen i det, om också hettitiskan redan hade tagit del i denna utveckling mot ett sekundärt accent-/avljudsförhållande, vilken i de icke-anatoliska dotterspråken troligen hade eliminerat *e*-stadiet ur paradigmen helt och hållet. Schindlers rekonstruktion kan eventuellt även i detta fall upprätthållas för den äldsta urindoeuropeiska genom inre rekonstruktion, då förekomsten av *o*-stadium i starka kasus, **ɣód-ɣ*, inte i någon händelse kan anses höra hemma i en ursprungligen proterokinetisk böjning.

2 Den germanska ordfamiljen för 'vatten' och heteroklitiska *r/n*-stammar

Germanska språk bevarar ombildningar av ett antal indoeuropeiska heteroklitiska *r/n*-stammar, såsom t.ex. sv. *brunn*, *fjäder*, *juver* och kanske *år* (VAEO s.v. *brønn*, *fjær*, *jur*; Casaretto 2004: 577ff.; ibid. 2006: 136, men annorlunda i EWDS s.v. *Jahn*, *Jahr* och VAEO s.v. *år'*). De flesta har

övergått i andra böjningskategorier. Förutom ordfamiljen för 'vatten' finns ett annat fall där spår av båda suffixen finns bevarade i germanska språk: ur en och samma *r/n*-stam utgår eng. *fire* 'eld', isl. *funi* m., *fúrr/fýri(r)* 'fyr, flamma', gotiskans nom. ack. *fōn* n. (svaga kasus *funin-*) 'eld' liksom det lågtyska låneoriginalet för sv. *fyr* (Rieken 1999: 270; EWDS s.v. *Feuer*; VAEO s.v. *fyr*; Ringe 2006: 276f.; Simms 2009). Ur former av en heteroklitisk *l/n*-stam utgår ordet *sol* < ie. **seh₂-ul*, gotiskans *sauil* < ie. **seh₂-uel* och *sun-n-* (som i *söndag* och *sunnan*) < ie. ?**sh₂-un-n-* (Bammesberger 1990: 206; Rieken 1999: 426, 428; EWDS s.v. *Sonne*; VAEO s.v. *sol*).

Av det faktum, att orden för 'vatten', 'fyr' och 'sol' i germanskan uppvisar båda suffixen, har man dragit den slutsatsen att heteroklisen ännu i urgermanskan fanns bevarad och att uppspjälkningen i särskilda nybildade paradigm, med generaliserat suffix, skall ges en senare datering (se t.ex. VAEO s.v. *vann*, *fyr*, *sol*; Fortson 2004: 305; Ringe 2006: 276). Antje Casaretto (2006: 135) betonar att heteroklisen är övergiven i tämligen tidig urgermansk tid. Simms har för sin del visat att heteroklisen i ordet **fōr*/**fuin-* 'eld, fyr, flamma' bröts upp först i övergången till nordvästgermansk tid. Det skall påpekas att alla former i alla grenar av den germanska språkfamiljen för ordet **watōr*/**watin* uppvisar generaliserat *a*-stadium (< ie. *o*-stadium), en utjämning som knappast kan ha skett på samma sätt oberoende av varandra flera gånger. Samtidigt uppvisar den närmast besläktade språkfamiljen, baltoslaviskan, både ie. *o*-stadium och nollstadium (men inget *e*-stadium). Därför bör rimligen uppbyggnaden av ordet för 'vatten' i skilda former med *r*- och *n*-suffix åtminstone vara av yngre ålder än generaliseringen av *a*-stadiet, som i sin tur måste vara yngre än skilsmässan från baltoslaviskan.

2.1 Det urgermanska paradigmet: en rekonstruktion

Det är lätt att i litteraturen finna framställningar av de olika förekomsterna av det aktuella ordet för 'vatten' i öst-, väst- och nordgermanska med allmänt hållna hänvisningar till uppbyggnaden av heteroklisen (Bammesberger 1990: 204; EWDS s.v. *Wasser*; Casaretto 2004: 580). Dessvärre är det svårare att med säkerhet återuppbygga ett komplett paradigm – oftast berörs frågan med uppenbar försiktighet. Donald Ringe (2006: 275–276) gör en ansats som innehåller alla väsentliga element för en rekonstruktion. Han stöder sig långt på det faktum att i alla belagda kasus uppvisar formerna för gotiskans *wato* 'vatten' full parallellitet med de enda tre neutrala *n*-stammar (**namō₃* 'namn', **sēmō₃* 'säd' och **ankwō₃*

'smör')¹ som han med stöd av Jay Jasanoff (2002) håller för nedärvda. Jasanoff (2002; 2004) sammanställer dessas presumtvt "överlånga" vokaler i nom. sing. med urindoeuropeiska utljudsvokaler i kollektiva amfikinetsiska paradigmen.

Parallelliteten med *n*-stammarna måste begränsas till de tre "nedärvda" arkaiska orden då bara dessa uppvisar en full överensstämmelse. De neutrala *n*-stammarna uppvisade inte, liksom inte heller de maskulina *n*-stammarna, något enhetligt böjningsmönster, utan det verkar finnas rester av olika accent-/avljudsklasser bland dem (Jasanoff 2002: 32f.; Ringe 2006: 275). Således har vi t.ex. i nom. ack. pl. formerna got. *augona* ~ fsv. *øgun*, got. *hairtona* ~ fsv. *hierta* och got. *namna* ~ fsv. *nam(p)n* (Noreen 1904: 314, 320; Jasanoff 2002: 42; Ringe 2006: 280).

Ringes rekonstruktion, som alltså baserar sig på hypotesen om ett ursprung i en amfikinetsisk kollektivböjning, skulle i min egen presentation (jfr Ringe 2006: 41, 48–49, 275–276, 280) se ut som följer (de äldre paleogermanska och indoeuropeiska formerna här som egna komplement till presentationen):

Tabell 2

	Urgerm. (Ringe)	Paleogermanska	Indoeuropeiska
Nom. ack. sg.	* <i>watōr</i>	< * <i>wád-ār</i>	← * <i>u(e)d-ōr</i>
Gen. sg.	* <i>watiniz</i> ²	← * <i>wad-n-és?</i>	← * <i>ud-n-és</i>
Dat. sg.	* <i>watini</i> ²	< * <i>wad-én-i</i> (lokativ jfr dativ * <i>wad-né-i</i>)	← * <i>ud-én-i</i> (lokativ)
Gen.pl.	* <i>watnō₃</i>	< * <i>wad-n-ā₃m</i>	
Dat.pl.	* <i>watnamaz</i>	< * <i>wad-n(a)-mas</i>	

De germanska plurala formerna skulle, enligt Ringes rekonstruktion ovan, vara sekundära bildningar, uppkomna som en följd av att den ursprungliga kollektivböjningen hade blivit reserverad för bruk med

¹ Jag har valt att beteckna det urgermanska fonem som vanligast betecknas som "trimoraiskt" långt *ō* eller *ō* med <*ō₃*>. Orsaken är främst grafisk – det möjliggör att reservera cirkumflex för utmärkande av nasaliserade vokaler. Beteckningen skall inte förstås som ett ställningstagande till frågan om fonemet verkligen karakteriserades av överlång kvantitet eller av någon annan egenskap (för diskussion se Antonsen 2002: 254ff.; Syrett 1994: 133f.; Boutkan 1995: 97–166; Jasanoff 2002: fotnot 2; Jasanoff 2004: fotnot 5; Ringe 2006: 73–75; Olander 2009: 75–80).

² Mer konventionellt kan genitiv och dativ betecknas som äldre urgermanskt **watenez* – **wateni*. Beteckningen **watiniz* – **watini*, som jag följer i denna framställning reflekterar att en höjning av många trycksvaga *-e* kan återföras ända till urgermanskan. Boutkan (1995: 278, 282ff.) rekonstruerar gen. **watenas* med *a*-stadium i ändelsen.

singular betydelse (Ringe 2006: 276). Orsaken till att Ringe inte anför någon rekonstruktion av nom. ack. pl. (*watnō?? *wat(ō)rō??) är uppenbart den att grunden för en sådan är otillräcklig.

Denna rekonstruktion har stora likheter med den rekonstruktion som Daniel Petit (2004: 98f.) har föreslagit för baltiskans förstadier med hänsyn uttryckligen tagen också till gotisk evidens:

Tabell 3

	Prebaltiska		Sen indoeuropeiska
Nom.sg.	*vādō	<	*μód-ōn eller *μód-ōr (= got. wato)
Gen.sg.	*ud-(e)n-és	<	*ud-n-és (= véd. udnāh)

Speciellt iögonenfallande är det att liksom en huvudström av forskare anser att germanskan gör (Schindler 1975: 5; Beekes 1995: 188; AHD s.v. *wed-1*), skulle också baltiskan utgå från en kontaminerad nominativ/ackusativ, baserad på den långa ändelsevokalen i den indoeuropeiska kollektiven, men med *a*-stadiet "inlånat" från singularis (Petit 2004: 99). Denna novation kunde eventuellt enligt Petit (2004: 80f.) vara gammal och gemensam för de två närbesläktade språkfamiljerna.

2.2 Urgermansk nominativ / ackusativ och lokativ av amfikinetiskt ursprung?

I fråga om suffixavljud finns det för urgermanskans del få jämförelseobjekt bland heteroklitiska *r/n*-stammar. Full parallellitet i svaga kasus och likaså långvokaliska suffix i starka kasus visar som konstaterat de närmast jämförbara tre "nedärvda" neutrala *n*-stammarna. Går man till dem inställer sig frågan om nom./ack. sg. i dessa tre ord verkligen representerar en ljudlagsenlig efterföljare till den indoeuropeiska amfikinetiska kollektivformen. Detta utgör ett klassiskt problem i germanistiken (se t.ex. diskussion i Bammesberger 1990: 165–168 och Syrett 1994: 134–152). Även om många idag godkänner Jasanoffs (2002) synsätt är det också möjligt att för den långa suffixvokalen, i George S. Lanes efterföljd, postulera en analogibildning som t.ex. Frederik Kortlandt (Boutkan 1995: 138ff.) och Dirk Boutkan³ (1995: 127f., 163, 285f.) har gjort samtidigt som de har utmanat existensen av "trimoraiska" vokaler överhuvudtaget (jfr fotnot 1 ovan). Lanes och Boutkans synsätt har, trots Jasanoffs hård-

³ Boutkan (1995: 32 fotnot 5) meddelar att han fick tillgång till Syrett 1994 först efter att hans manuskript blev färdigt.

arbetade argumentering för en motsatt lösning, senast igen godkänts av Thomas Olander (2009: 77).

En härledning ur det amfikinetiska kollektivparadigmet skulle också stämma in på dativen, under det plausibla antagandet att den skulle återgå på den indoeuropeiska lokativen, med förväntad suffixbetoning. Där-
emot lämnar en sådan härledning genitiven oförklarad. Inte ens Jasanoff (2002) påstår explicit i sin artikel om nom. ack. av *n*-stammar att också de tre ”nedärvda” ordens genitiver skulle härstamma från en amfikinetisk kollektiv. Ringe (2006: 197) härleder både dativ- och genitivsuffixet ur en äldre lokativ.

Resonemanget för dessa *n*-stammar ter sig väl tillämpligt på rekonstruktionen urg. **watōr*.

2.3 Urgermansk genitiv och dativ av proterokinetiskt ursprung?

Med undantag för *e*-stadiet i suffixet (urg. gen. sg. **wat-en-ez*) kunde alltså hela det singulara paradigmet för de tre ”nedärvda” *n*-stammarna och det gotiska ordet *wato* ’vatten’⁴ återföras på ett amfikinetiskt paradigm, som då skulle representera kollektivum. Dativen, som innehåller samma suffix som genitiven, kan förklaras återgå på den indoeuropeiska lokativen, men denna förklaring är inte lika ekonomisk för genitiven, som skulle förväntas uppvisa en ändelsebetonad form ***wat-n-ez* (eller ***wat-n-az*). Robert S.P. Beekes (1995: 188) hänför explicit gotiskans suffix i svaga kasus till den proterokinetiska typen. Dessutom upptar han (1995: 186) gotiskans neutrala *n*-stam *hairto* ’hjärta’ i en uppställning av proterokinetiska *n*-stammar, uppenbarligen p.g.a. dess *e*-stadium i suffixet av svaga kasus. Märkas bör att Beekes (1995: 118ff.) skilt rekonstruerar en särskild suffixavljudsserie för maskulina (amfikinetiska/hyterokinetiska) *n*-stammar, med nollstadium i suffixet.

Boutkan (1995: 278–284) rekonstruerar urg. gen. sg. som **-ena/es* men anser den vara en novation, visserligen gemensam med många andra indoeuropeiska språk. Petit (2004: 80) spekulerar i att motsvarande suffixavljud i baltiskan **-ēnes* kunde representera en ”arkaisk” böjning (jfr dock annorlunda a.a.: 99).

Forskningen angående den heteroklitiska böjningen av urgermansk **watōr/*wat(i)n-* ’vatten’ ansluter sig inte heller undantagslöst till upp-

⁴ Gotiskans nominativ/ackusativ *wato* måste vara en nybildning då den inte kan vara en ljudlagsenlig efterföljare till urg. **watōr* (se hänvisningar till gotiskans *fidwōr* i kapitel 3.6 nedan).

fattningen om ett amfikinetiskt ursprung. Alfred Bammesberger (1990: 204) har explicit framhållit att ett singularart indoeuropeiskt paradigm ligger till grund för det germanska paradigmet.⁵ Nu framkastar också Kloekhorst (under utgivning: 4) explicit, låt vara försiktigt, tanken på en sammanställning av gotiskans genitiv sg. *watins* med hettitiskans genitiv sg. *wetas/witenas*, vilket skulle projicera ett suffix med proterokinetiskt *e*-stadium ända till urindoeuropeiskan. Som nämnt har också Olander nyligen ställt sig kritisk till Jasanoffs förklaring av nominativ/ackusativ av *n*-stammar.

Sammanfattningsvis måste man konstatera att även om germanskans neutrala *n*-stamsparadigm mestadels har härletts ur den amfikinetiska accent-/avljudsklassen, vanligen utifrån en specifik tolkning av den intrikata nominativen/ackusativen, så är också andra tolkningar möjliga. Också för den heteroklitiska *r/n*-stammen *watōr/*wat(i)n- 'vatten' skulle man tillsammans med Bammesberger (se fotnot 5) kunna anta, att det singulara indoeuropeiska paradigmet med sekundärt proterokinetiskt suffixavljud, har lämnat sina spår, inte minst därför att alla germanska ord för 'vatten' i roten företräder germanskt *a*-stadium (< ie. *o*-stadium), som måste utgå från (nom./ack.) singularis. För det rekonstruerade suffixet *-ōr i nominativ/ackusativ är det ändå svårt att acceptera någon som helst nybildning inom det singulara paradigmet. Ursprunget torde åtminstone i detta fall vara motsvarande suffix i det kollektiva paradigmet.

3 Det fornsvenska namnet *Vætur* 'Vättern' och det däri ingående apellativet **vætur*/**væter*-

Sedan länge har språk- och ortnamnsforskare sammanställt namnet *Vättern* (fornsvenska *Wetur* 1222–1230, 1246 / *Uætur* 1231–1240 / *Wætor* 1289, 1297, 1454 / *Wætir* 1303 / *Uætur* 1325 / *Wætur* 1325, 1413 / *Wæt(h)er* 1420, 1445, 1505, 1526 osv., se Lundahl 1970: 45) med den indoeuropeiska roten behandlad ovan. Med Evald Lidéns (1932: 228) formulering skall namnformen enligt den "av gammalt gällande åsikten" mer precist vara

⁵ "Im Germanischen wurde weitgehend die Singularalternante idg. *wódy (vgl. heth. *wadar* 'Wasser') als Grundlage des Paradigmas benützt." På samma sätt måste man tolka det nyutkomna verket *Nomina im Indogermanischen Lexikon* (NIL: 706 = s.v. *wéd*), som i motsats till AHD (s.v. *wed*-¹) upptar de västgermanska formerna under stickordet *wód*-^{or} med förment kort (i motsats till kollektivens långa) *o*-stadium i suffixet.

”utbruten – med genusändring efter massan av maskulina sjönamn – ur den indoeuropeiska neutrala *r-* (och *n-*)stam, som möter i fsax. *watar*, umbr. *utur*, gr. *ὑδωρ*, hetit. *ṽatar* osv. ’vatten’”. Samma tolkning har också företrätts redan av exempelvis Adolf Noreen (1913: 75) och Elof Hellquist (1903–1906 1: 748ff.; SEO s.v. *Vättern*).

Med hänvisning till ett antal namn av bevisligen olika ålder med efterleden *-vätter(n)*, samt särskilt till namnet *Vättlösa* (j *Väterlös*, j *Waterlösom*) i Västergötland (Lundahl 1965: 70), har man gjort gällande att ett likalydande appellativ **vætur* ’vatten (vattensamling)’ skulle ha existerat åtminstone i delar av Götaland och angränsande svealandskap i tämligen sen tid (Strandberg 1988: 31f.; Andersson 2004: 14; Andersson 2005: 133f.). Många forskare har preciserat att det rör sig om ”ett annat” germanskt ord än ordet *vatten* (”närbesläktat” Hellquist 1903–1906 1: 749 och Lundahl 1970: 45; ”annat ord” Hallberg 1983: 111). Hans Jonsson (1966: 215f.) kallar det ”rotbesläktat” samtidigt som han påpekar att det till tyska *Wasser* och grekiska *ὑδωρ* ’vatten’ ”står i avljudsförhållande”. Thorsten Andersson (1972: 16f.) konstaterar att till grund för namnet *Vättern* ligger ”ett ord för ’vatten’, ie. **uedōr* som är okänt i germanska språk”.⁶

Ett antal forskare som har behandlat namnet *Vättern* har fortsättningsvis hänvisat till dess förment indoeuropeiska ursprung genom beteckningen **uedōr* (SEO s.v. *Vättern*; Andersson 1972: 16f., 2004: 14, 2005:133; Greule 2007: 161f., 163). Etymologins anhängare har inte uttryckt några som helst reservationer angående denna kasusform som de citerar.⁷ Nom./ack. **μ(e)dōr* är den enda kasusformen av kollektiven som uppvisar likheter med senare **vætur* i det att formen uppträdde med *r*-suffix och började på (förment) konsonantiskt *μ*. Man bör ha rätt att anta att dessa forskare inte har underlåtit att redogöra för några tilläggsantaganden och att de har tänkt sig att en senare ljudlagsenlig representant av precis denna böjningsform har tjänat som utgångspunkt för den nybildade *a*-stamsböjningen. Under denna förutsättning måste man tänka sig att hypotesens proponenter, medvetet som Noreen (1913: 75)⁸ eller

⁶ Jfr senast Andersson 2004: 14: ”... dass hier wahrscheinlich ein proprialisiertes indogermanisches Wort, **uedōr*, vorliegt, das in den germanischen Sprachen unbekannt ist.”

⁷ Albrecht Greule (2007) anför i sin lite mer ingående presentation av ämnet andra rekonstruerade former, förment härledda från samma rot, bl.a. det germanskättade latinska namnet *Vetera* (< **wetar* / **weter*-) vid nedre Rhen och (med ”fel” klusil) namnen för floden *Wetter* (< **wedra*?) i Hessen och för floden *Wear* i Storbritannien (< *wedra* ~ *Ovēdρα*), dessa senare mer försiktigt bedömda av Andersson (1972: 16f.) som ”keltiska”.

⁸ Noreen framkastar att en utveckling av *ō* före *r* till *u* kanske bör antas: ”Vielleicht ist dieselbe Entwicklung auch vor *r* zu statuieren, z. B. Nom. Sg. aschw. (dial.), adän. (schon.)

omedvetet, har postulerat en ljudhistorisk utveckling för vilken inga paralleller kan redovisas. Utöver detta måste de ha postulerat två antaganden, vilka i ljuset av kapitel 1 och 2 ovan kan karakteriseras som diskutabelt hypotetiska.

3.1 Två diskutabla men nödvändiga förutsättningar för den etablerade etymologin

Som behandlat i kapitel 1 finns inga belägg för att ett *e*-stadium, teoretiskt postulerat genom inre rekonstruktion av urindoeuropeiskans äldsta skede **ǵédōr* (egentligen då **ǵédorh*₂), skulle ha överlevt i denna heteroklitiska stam i någon europeisk gren av de indoeuropeiska språken. Till och med hettitiskans vittnesbörd är omtvistat. Som vi sett ovan i kapitel 2.1 – 2.2 anser huvudströmmen av indoeuropeister att det urgermanska appellativet för 'vatten' skall härledas ur den amfikinetiska kollektiven och att både germanskan och baltoslaviskan har det indoeuropeiska *o*-stadiet inlånat från det singulara paradigmet. Om de har rätt representerar nom./ack. **ǵódōr* i en sen nordvästindoeuropeisk (germanskt-baltoslavisk) böjning en efterföljare till kollektiven. Den här formen, som saknar *e*-stadium, kan så inte gärna vara föregångare till fornsvenska **vætur*. Eftersom formen dessutom upptar samma plats i paradigmet som formen **ǵédōr* har förutsatts representera, synes den utesluta en förklaring baserad på en "uppbyggnad" av paradigmet.

Med att utnyttja de osäkerhetsmoment som behandlats i kapitel 2 kan den här invändningen förvisso förklaras bort. Under dessa förutsättningar skulle ett nybildat nordvästindoeuropeiskt **ǵódōr* ha kunnat representera ett singulart paradigm samtidigt som ett sedermera försvunnet arkaiskt ord **ǵédōr* skulle ha representerat ett kollektivt paradigm. Detta skulle förutsätta att singulara och kollektiva ord ännu i sen nordvästindoeuropeiska hade kunnat existera parallellt, ett fenomen annars kännetecknande för den anatoliska grenen. Antagandet görs ännu mer osannolikt av att de två parallellt existerande orden måste antas ha varit närmast synonyma, eftersom 'vatten' i semantiskt hänseende bär på en kollektiv betydelse, oberoende av ordbildning.

Samma semantiska invändning gäller likasåväl om man tänker sig med forskningens huvudström att den nordvästindoeuropeiska hybridformen

brōþur, -or (gr. dor. φράτωρ, ags. *brōþor*) 'Bruder', aschw. Scename *Vætur* zu gr. ὕδωρ 'Wasser'." Valter Jansson (1936: 284) karakteriserar ljudutvecklingen som "föga sannolik". Exemplet Noreen anger är föråldrat då φράτωρ enligt senaste kunskap skall rekonstrueras **bbréh*₂*tēr* (Beekes 1995: 130; Rieken 1999: 267) eller **bbrätēr* (Fortson 2004: 61, 112).

**uódōr* också hade uppkommit inom ramen för det kollektiva paradigmet. Då borde en utbrytning och lexikalisering av den synonyma formen **uédōr* ha skett redan före uppkomsten av den nordvästindoeuropeiska formen. Detta måste i alla avseenden bedömas som ett ännu mer spekulativt antagande då det förutsätter en mycket längre oberoende utveckling utan hållpunkter i besläktade språk eller analoga böjningsmönster.

Den andra diskutabla förutsättningen gäller rekonstruktionen **uédōr* som inte är helt okontroversiell. Som vi sett ovan i kapitel 1 grundar sig denna form på intern rekonstruktion av hur ett amfikinetiskt paradigm bör ha sett ut i den äldsta urindoeuropeiskan men saknar otvetydigt stöd bland faktiskt belagda former. Därför tävlar den med en suffixbetonad rekonstruktion **udōr*, som utmärkt kunde förklara beläggen i de icke-anatoliska dotterspråken, och kanske t.o.m. beläggen i de anatoliska. Även om man genom intern rekonstruktion trots detta vill återföra en äldre form **uédorb₂* till den äldsta indoeuropeiskan, blir det igen högst hypotetiskt att anta dess överlevnad enbart i fornsvenskan, utan sammanställbara belägg i andra indoeuropeiska språk.

3.2 En osannolik ljudutveckling av obetonat *-ōC#

Den tredje invändningen gäller följande reservation som Elof Hellquist uttalade redan i början av förra seklet: ”NOREEN identifierar den fsv. ändelsen *-ur*, *-or* med ändelsen i gr. *ὕδωρ*; om här emellertid fullständig identitet äger rum, kan vara ovisst; i alla händelser måste *r* i det svenska namnet ock fht. *wazzar*, gr. *ὕδωρ* o.s.v. hafva samma källa” (Hellquist 1903–1906 1: 749, del av citatet här åskådliggjort med fet stil). Anmärkningsvärt är det att ingen av förespråkarna för etymologin *Vättern* < **uédōr* som är citerade i denna artikel, eller ens Hellquist själv (SEO s.v. *Vättern*), har återupptagit eller problematiserat denna tydligt uttryckta reservation. Veterligen har ingen efter Noreen (1913: 75, se fotnot 8 ovan) explicit fört fram några argument för hur indoeuropeiskt *-ōr# skulle ha kunnat utvecklas till fornsvenskt */-ur/* (ortografiskt och fonetiskt skrivet <*-ur*>/<*-or*>, härafter betecknat fonematiskt som *-ur*). Ändå är det svårt att förstå den etymologi som dessa har velat tillskriva **vætur* på något annat sätt än att de håller en sådan spekulativ ljudutveckling för möjlig.

I ljuset av forskningsläget idag var det fullt befogat av Hellquist att karakterisera en sammanställning av indoeuropeiskt *-ōr* med fsv. *-ur* som ”oviss”, även om en ännu mer kritisk bedömning också kan försvaras. Urgermanska långa vokaler i svagtryck blev alla föremål för förkortning

under nordvästgermansk eller urnordisk tid. De litterära nordiska fornspråken känner visserligen inte någon form alls som kan antas utgå ljudlagsenligt från urgermanskt *-ōr#. Bara några indirekta paralleller kan anföras. Urgermanskan hade inget kort o och som det blir redogjort för i kapitlet 3.3 – 3.6 nedan var utfallet av urgermanskt långt *ō₍₃₎ efter förkortning i svagtryck som huvudregel fornsvenskt kort /a/. Därför vilar bevisbördan tungt på den som i motsättning till den allmänna plausibiliteten vill argumentera för att urg. *-ōr# undantagsvis kunde ha utfallit som fsv. -ur# snarare än -ar#.

Språkhistoriker som står utanför den svenska onomastiska forsknings-traditionen verkar omedvetet eller medvetet vara varse om detta redogjorda problem. Donald Ringe (2006: 276) kastar fram ett helt annat uppslag (låt vara med ett stort förbehåll, men avslöjande nog utan att ens nämna den traditionella tolkningen), nämligen den att fsv. *vætur till äventyrs kunde härledas ur indoeuropeiskans nom./ack. singularis (alltså *μód-γ som ljudlagsenligt borde ha gett fsv. **vatur). Likaså får man tro att Lindeman och Bjorvand från Norge gör ett medvetet val då de med avslöjande tystnad förbigår den svenska onomastiska forskningstraditionen (VAEO s.v. *vann*), som de säkerligen är bekanta med.

3.3 Förkortning av urgermanskt långt /ō/ i nordvästgermansk tid

Under nordvästgermansk tid eller mycket tidig urnordisk tid⁹ undergick *-ō_C# i svagtryck förkortning, där C representerar en konsonant av högsta sonoritet. Förkortningen gällde bevisligen, i tillägg till absolut utljud, fall där konsonanten som slöt stavelsen var en av de konsonantiska halvokaler -μ# eller -ɣ# (Bammesberger 1990: 103, 104; Boutkan 1995: 396ff., 400 regel 2). Det är helt motiverat att analysera denna typ av omgivning som slutna stavelser, eftersom vokaler framför konsonantiska halvokaler utvecklades autonomt till urgermansk tid och förmodligen också fortsatte att göra det (Antonsen 2002: 256, jfr Ringe 2006: 225) ända tills monoftongeringsregler började verka i särgermanska språk.

⁹ I denna studie hänvisas upprepade gånger till en ”nordvästgermansk” eller ”(mycket) tidig urnordisk” period praktisk taget synonymt. Många av de tidigaste nordgermanska och västgermanska ljudlagarna har verkat antingen gemensamt eller parallellt. Kronologin för uppbyggnaden av det nordvästgermanska dialektområdet är svår att fastställa. De tidigaste nordiska runinskrifterna uppvisar bara enstaka indicier på att språket börjat avvika från det nordvästgermanska rekonstruktionsstadiet (Nielsen 2000). Med den brukade kronologiska terminologin avses, oavsett ordval, följaktligen ett språkstadium omedelbart före de äldsta nordiska runskrifterna.

Dessutom skulle en alternativ analys förutsätta en kvantitetskategori av överlängd eftersom även kortvokaliska diftonger till sin kvantitet kom att motsvara långa monofonger.

Utfallet av $^*-\bar{o}\mu\#$ var bevisligen $^*-\text{au}\#$ trots att halvvokalen har erbjudit en maximalt labiovelar omgivning som väl kunde ha förväntats verka en höjning till $^{**}-\bar{u}\# > ^{**}-\text{u}\#$. De germanska språkens former för räkneordet *åtta* kan alla återföras på en form *ahtau . Diftongen $^*-\text{au}\#$ återgår på den indoeuropeiska sekvensen $^*-\bar{o}\mu\#$ (SEO s.v. *åtta*; DEO s.v. *otte*; EWD s.v. *acht*; VAEO s.v. *ätte*), även om bara belägg i indoariskan förutsätter en sådan sekvens bland de besläktade språken (Beekes 1995: 213, jfr $^*okt\bar{o}(u)$ i Fortson 2004: 131).¹⁰ För urgermanskans del rekonstrueras $^*aht\bar{o}u$ (Ringe 2006: 287) då förkortningen från $^*-\bar{o}\mu\#$ till $^*-\text{au}\#$ vid närmare betraktelse inte rimligen skall dateras till förgermanskan, som noggrant verkar ha bevarat gamla kvantitetsförhållanden oförändrade, utan till de äldsta skedena i de germanska undergruppernas särutveckling (Boutkan 1995: 397ff., 412f., 431ff., 435).

Trots att en mer labialiserande miljö för $^*-\bar{o}$ än $^*-\bar{o}\mu\#$ är svår att föreställa sig har $^*-\bar{o}$ - före $-\mu$ utvecklats till $-a$ - oberoende av varandra både i gotiskan och i nordvästgermanskan. Denna särutveckling tyder på en klar tendens hos den urgermanska vokalen $^*/\bar{o}/$ att i de urspråkliga germanska dialekterna vid förkortning sammanfalla med den närmast liggande delabialiserade centralvokalen $/a/$. Elmer Antonsen (2002: 21) fäster med ett fornhögtyskt exempelord uppmärksamhet på att denna långa vokal har verkat a -omljud och att den vid inlåning av det latinska ordet *Rōmāni* åtminstone i gotiskans *Rūmōneis* har substituerat latinets \bar{a} men inte dess \bar{o} . Antonsen beskriver därför vokalen som "låg" och betecknar den som $^*/\bar{o}/$. Anmärkningar i samma riktning görs av Martin Syrett (1994: 269 fotnot 25) och Hans Frede Nielsen (2000: 87).

Utfallet av $^*-\bar{o}_{(3)}\bar{i}\#$ var efter nordvästgermansk förkortning $-ai\#$. En lång sekvens $^*-\bar{o}\bar{i}\#$ bör rekonstrueras för dativ ($< ^*-\text{oei}$) av urgermanska a -stammar, utan efterföljare i gotiskan (Bammesberger 1990: 42; Boutkan 1995: 167f.). Dessutom bör för dativ ($< ^*-\text{eh}_2\text{ei}$) och lokativ ($< ^*-\text{eh}_2\bar{i}$) av urgermanska \bar{o} -stammar en "trimoraisk" sekvens $^*-\bar{o}_3\bar{i}\#$ rekonstrueras (Bammesberger 1990: 101, 103, 104; Ringe 2006: 269). Reflexerna har sammanfallit som $-ai$ i gotiska och som $^*a > \bar{a} > e$ i fornengelskan. Ljudlagsenliga reflexer i nordgermanska språk och fornhögtyska saknas efter-

¹⁰ Räkneordet rekonstrueras därför också $^*okt\bar{o}$ (Szemerényi 1990: 236) $< ^*h_3ekt\bar{e}h_3$ (Beekes 1995: 214; Clackson 2007: 198).

som instrumentalis där har övertagit dativens funktion (Boutkan 1995: 222, 225, 227, 228).¹¹

Utfallet av korrespondensen som har förklarats med ett "trimoraiskt" fonem *-ō₃# i absolut utljud var i gotiska och fornhögtyska -o# medan belägg i fornengelska och urnordiska pekar på -a# (Boutkan 1995: 99; Ringe 2006: 73). Beläggen utgörs av nominativ singularis av maskulina och vissa nedärvda neutrala *n*-stammar (se kapitel 2 ovan). Osäkerhet råder visserligen eftersom ändelsen också kan förklaras ha uppkommit som resultat av analogier (Syrett 1994: 133–135; Boutkan 1995: 127f., 163, 285f.; Olander 2009: 77).

Det finns ett betingat undantag som utgörs av en ljudlag enligt vilken "bimoraiskt" *-ō# i absolut utljud (<*-eb₂#) i ett flerstavigt ord förkortades till kort -u# (Stiles 1984: 5; Syrett 1994: 60f., 237f.; Boutkan, 1995: 225f., 384ff., 449f.; Nielsen 2000: 206). Den på så vis förkortade vokalen synkoperades i sin tur i senare urnordisk tid efter att ha verkat *u*-omljud. Ingen fonologisk förklaring brukar anges till varför vokalen i denna miljö har höjts till skillnad från den allmänna tendensen dvs. *ō₍₃₎ > *a*. Man kan väl bäst tänka sig att höjningen har påkallats av ett behov att särskilja vokalen från etymologiskt "trimoraiskt" *-ō₃# > -ō (> -*a*) och/eller etymologiskt nasaliserat *-ō̃# > -*a*, alltså en s.k. "push chain" (för andra exempel se t.ex. Nielsen 2000: 83, 116, 278; Widmark 2004: 133f. även 132f.).

Inget hindrar alltså att man prima facie antar att utvecklingen *-ō# (> *-ū#) > *-u# har varit gammal, minst baserad på gemensamma förutsättningar nedärvda ur nordvästgermanskan men troligast samnordvästgermansk (Nielsen 2000: 272, se dock 210 för en försiktig bedömning av bevisvärdet). I den grad man accepterar att denna höjning representerar ett oväntat undantag gentemot den allmänna tendensen mot en öppen centralvokal är det förstas mest ekonomiskt att undvika en förklaring som skulle förutsätta en oberoende upprepning av höjnings-/förkortningsregeln i de två undergrupperna.

¹¹ Antonsen (2002: 257, 259) har för fornhögtyskans del argumenterat för en ljudlagsenlig utveckling *-ō̃# > *-ūi > *-ū > -*u*. Syrett (1994: 113–118) försöker tillämpa samma på nordgermanskan genom ett tilläggsantagande om en inhiberad förkortning. Genom den lyckas han förklara varför den pronominala ändelsen ändå har utfallit ljudlagsenligt som fornnordiskt -*ri* (inte ***-ru*). En höjning av -ō- som resultat av *-ī# måste bedömas som ytterst osannolik i ljuset av att inte ens *-u# har förorsakat motsvarande höjning i **abtōu* > **abtau*. Den traditionella förklaringen företrädd av Boutkan måste därför accepteras som minst problematisk, även om instrumentalis inte utan ytterligare antaganden kan anses ha gett upphov till en lång vokal, åtskild från nom. sg. -ō# < *-eb₂ i feminina *ō*-stammar, vilket i sin tur tycks förutsättas av fornnordiska runinskrifter med ändelsevokalen bevarad.

För västgermanskans del brukar ett långvokaliskt mellanstadium $*-\bar{o}\# > *-\bar{u}\# > *-u\#$ postuleras (Antonsen 2002: 241) för att undvika behovet av att anta tre snarare än två perioder då förkortningsregler ska ha varit produktiva (Boutkan 1995: 423, 435). Boutkan (1995: 400) underlåter att presentera motsvarande mellanstadium för nordgermanskans del, säkert helt enkelt för att intern evidens för ett motsvarande sekventiellt argument råkar saknas. Nielsen (2000: 85) påpekar emellertid möjligheten av ett sådant mellanstadium $*-\bar{u}\#$ i urnordiskan. Han framkastar att man inte ens kan utesluta att beläggen **minu** och **liubu** på Opedalsstenen eller **laþu** på ett antal brakteater ännu under runnordisk tid skulle representera en långvokalisk ändelse. Detta sista antagande är ekonomiskt bara såvida man antar att dat. sg. /ē/ i runbeläggen **woduride** på Tunestenen, **wage** på Opedalsstenen och **walhakurne** på Tjurköstenen (Syrett 1994: 83-89) är ljudlagsenliga representanter för en historiskt kortvokalisk sekvens $*-o\ddot{a}\#$ som i sista hand då måste härledas ur lokativen. Den belagda ändelsen tolkas emellertid oftast som en senare representant för sekvensen $*-\bar{o}\ddot{a}\#$ ($< *-\bar{o}ei$) rekonstruerad för dativ. I linje med det är det förväntat att anta att förkortningen $*-\bar{u}\# > -u\#$ hade skett samtidigt som $*-\bar{o}\ddot{a}\# > -ai\#$, vilken förutsätts ha skett före monoftongeringen till $-ē\#$. I annat fall måste man förutsätta ett ytterligare skede av förkortning enbart för att förklara $*-\bar{u}\# > -u\#$, då denna utveckling ändå måste ha fullbordats före synkopen. Alltså var utljudande $-u$ i **minu**, **liubu** och **laþu** troligast kort.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det i nordvästgermansk tid (eller mycket tidig urnordisk tid) förekom förkortning av /ō/ i utljudande öppna stavelser och stavelser slutna av vissa approximanter.¹² Utvecklingen av "bimoraiskt" $*-\bar{o}\# (> *-\bar{u}\#) > -u\#$, betingad av svagtryck och absolut utljud, går emot en samtidigt verksam klar tendens hos de urgermanska vokalerna $*/\bar{o}/$ och $*/\bar{o}_3/$, nog väl beroende på dessas inneboende låga kvalitet $*[\bar{o}]$, att i de nordvästgermanska dialekterna vid förkortning sammanfalla med den närmast liggande delabialiserade centralvokalen /a/.

Huruvida utljudande långa /ō/ före likvida skulle ha förkortats i nordvästgermansk tid eller först i sen urnordisk tid kräver i brist på direkta parallella exempel en noggrannare granskning nedan i kapitel 3.5–3.7.

¹² Patrick Stiles (1984: 5, 7, jfr diskussionen i VAEO s.v. *fire*) tycks förbise halvokalerorna och de "trimoraiska" vokalerorna då han till stöd för att urgermanskt $*-\bar{o}\#$ skulle ha bevarat sin långa vokal ända fram till sen urnordisk tid anför argumentet att förkortningen av $*-\bar{o}\#$ till $-u\#$ skulle stå isolerad, som den enda tidiga förkortningsregeln.

3.4 Förkortning av urgermanskt långt /ō/ i sen urnordisk tid

Under senare urnordisk tid förkortades i svagtryck kvarstående nasala -ō och orala -ō_C#,# om slutkonsonanten var en obstruent (klusil, frikativ eller nasal) eller om en sådan hade funnits i denna position och förhindrat förkortning under nordvästgermansk tid (Boutkan 1995: 401 regel 11). Enligt en generisk huvudregel var utfallet i de flesta fall /a/. T.ex. förkortades -ōz till -aR (som också inbegrep tidigare urg. fem. ack. pl. *-ōnz# och mask./fem. nom. pl. *-ōz#) och nvg. *mānōþ#* > *mānaþ#* (VAEO s.v. *māned*), samt mer allmänt -ō_# > -a där -ō hade undgått tidigare förkortning tack vare en inhiberande konsonant, som i ablativ singularis < *-ōz#t#. De enda kända undantagen är utvecklingen i vissa särskilda nasala omgivningar behandlade i det följande (jfr Noreen 1923: 119f.).

Till och med i nasal omgivning var utfallet ändå i de flesta fall /a/ (Syrett 1994: 267; Nielsen 2000: 85f., 88f. och 100f.). I enlighet med huvudregeln utföll -ō- och -ō# t.ex. i 3. pers. pres. pl. ind. urg. **kallōzŋþi* som fsv. *kalla* < urn. **kallan* (Boutkan 1995: 392f.), gen. pl. urg. *-ōz# (Bammesberger 1990: 44f.; Ringe 2006: 279) utföll som fsv. ändelsen -a# < urn. -ō# belagd i Tunestenens *arbijano* (Antonsen 2002: 127ff.; Nielsen 2000: 86, 89), 1 pers. pret. sg. ind. urg. *-dō (Ringe 2006: 251, 268) utföll som fvn. ändelsen -ða# < urn. -dō# belagd i flera runinskrifter (Syrett 1994: 242ff.; Nielsen 2000: 86) och slutligen ack. sg. fem. urg. *-ō# (Ringe 2006: 281; Bammesberger 1990: 218, 223) utföll som den starka adjektivändelsen ack. sg. fem. fsv. -a# < urn. -ō# belagd i Nolebystenens *raginakudo* (Antonsen 2002: 180f.; Syrett 1994: 112).¹³

I kontrast till dessa fall utgår fornnordiskt -um från urg. långt -ōz#m- i 1. person pl. av svaga verb av typen *kalla* och *kasta* (jfr Haugen 1982: 122), fsv. *kallum/kallom* < tidig urn. **kallōmz* (eller **kallūmz*) < urg. *-ōz#maz (Ringe 2006: 254ff., 267). Den labialiserande påverkan av */m/ på föregående vokal kan eventuellt tolkas parallellt med en liknande, kanske tidigare samnordvästgermansk labialiserande effekt på den korta vokalen /a/, så som Einar Haugen (1976: 110) och Nielsen (2000: 215 om förekomsterna dat. pl. *habrumz* och *hagestumz* på Stentofstenen) har valt att göra. Boutkan (1995: 91ff., 197f.) relaterar en rad avvikande

¹³ I ljuset av alla dessa motexempel (jfr argumentationen i Syrett 1995: 161) är det knappast troligt att den urnordiska vokalen *-ō# < ie. *-ebz#m# i den substantiviska ack. sg. fem. ändelsen kunde ha höjts och föranlett senare u-omljud i enlighet med vad Einar Haugen (1976: 52f., 1982: 28f.) antar och Stiles (1984: 13f.) och Boutkan (1995: 226) accepterar, utan de u-omljudda akkusativformerna i fornnordiskan bör säkerligen ha införts genom den ena eller andra analogibildningen (Syrett 1995: 156–166; Nielsen 2000: 152).

möjligheter som har framkastats för att förklara vokalförändringen men stannar till sist själv (jfr 400, 435) för samma tolkning. Det är anmärkningsvärt att dessa labialiserande /m/ i båda fallen mycket tidigt har stått i en liknande fonologiskt avgränsad omgivning mellan vokal och /z/. I dubbelt slutet stavelse kan nasalen ha varit speciellt utsatt för assimilation med påföljande effekt på vokalen.

Det andra undantaget till huvudregeln utgörs av oblika kasus i singularis (jfr nusvenska förleden i *gatu-kök*) och nom./ack. pluralis av feminina¹⁴ och neutrala *n*-stammar. I dessa måste fsv. *-u#* återföras på urg. **-ōn-*, också belagt i gen. sg. i förekomsterna **i(n)gijon** på Stenstadsstenen och **agilamu(n)don** på Rosselandstenen (Antonsen 2002: 262, 272). Syrett (1994: 216–221) diskuterar ingående för- och nackdelar med att förklara suffixvokalens höjning som en följd av suffixvokalens nasalisering¹⁵ å ena sidan, och som en följd av föregripande assimilation av höga vokaler i tredje stavelsen å den andra. Han håller båda förklaringarna för problematiska men stannar med tvekan för den sistnämnda. Boutkan (1995: 284, 286–291, 392) diskuterar och förkastar båda förklaringarna relaterade av Syrett och framhåller att höjningen i en tid senare än runbeläggen ovan har betingats av den efterföljande nasala konsonanten själv, alltså över en form **-ūn#*.

Den höjande inverkan av en nasal miljö är alltså villkorlig och betingelserna är inte helt klarlagda. Undantagen gällande nasal omgivning bör i alla fall ha avspjälkats genom höjning av vokalen innan den senurnordiska förkortningsregeln, som följaktligen obetingat förkortade kvarstående /ō/ i svagtryck till /a/ (Boutkan 1995: 400–401, jfr hans regler nr 3, 5 och 11). Liksom konstaterat gällande nordvästgermanska kan igen för urnordiskan fastslås att utvecklingen av *-ō-* > *ū* > *-u-* går emot en då liksom tidigare verkande klar tendens hos den nordvästgermanska vokalen **/ō/*, nog väl beroende på dess inneboende låga kvalitet **[ō]*, att i de nordvästgermanska dialekterna vid förkortning sammanfalla med den närmast liggande delabialiserade centralvokalen /a/. Utfallet *-u-* är i sen urnordisk tid bara tänkbar över en mellanform **-ū-*.

3.5 Utvecklingen av *-ō-* framför likvida

Som redan konstaterats ovan saknar de litterära nordiska fornspråken former som kunde antas utgå från urgermanskt **-ōr#*. I tillägg till en runnordisk förekomst **swestar** på Opedalstenen, som inte i första hand har

¹⁴ I nom. ack. pluralis av feminina *n*-stammar har den litterära fornsvenskan (fsv. *gatur*) ett analogt tillägg *-r*.

¹⁵ Jfr diskussionen i fotnot 13 ovan.

ansetts utgå från urgermanskt *-ōr# (se Stiles 1984; VAEO s.v. *søster*), kan man som indirekt evidens ur de närmaste besläktade nordsjögermanska (eller "ingveoniska") språken anföra ordet för grundtalet fyra, vars former kunde utgå från urgermanskt *fedwōr samt nom. ack. *watar < urg. *watōr.

En synnerligen nära fonologisk omgivning skulle suffixet *-ōl# erbjuda, vilket hade förekommit i nom. ack. i amfikinetiska *l*-stammar. Således kan primärbildningen bakom sv. *äpple* på basen av bl.a. baltisk evidens rekonstrueras som en konsonantstam ie. nom. sg. *h₂ébōl (Beekes 1995: 177; Rieken 1999: 421f., 428). Inget *-ōl har heller här rekonstruerats för urgermanskan, som verkar förete sekundärbildningar (SEO s.v. *apel*, *äpple*; DEO s.v. *æble*; EWD s.v. *Apfel*; Casaretto 2004: 543).

En annan potentiell men begränsat tjänlig parallell utgörs av isl. *fúrr/fýri(r)* 'fyr, flamma' som kan sammanställas med bl.a. eng. *fire* 'eld' och det lågtyska låneoriginalet för sv. *fyr*. Eftersom den senindoeuropeiska, primärt amfikinetiska kollektiven *p(e)h₂uōr sekundärt helt har förlorat sin första stavelse kom ordet att uppträda i urgermanskan som enstavigt och suffixet *-ōr# kom att stå i starktryck varefter det också gick förlorat genom senare analogibildningar (Simms 2009).

3.6 Germanska motsvarigheter till fsv. *vatn* och

fiughur 'fyra' med speciell hänsyn till västgermanska

En tjänlig indirekt parallell för utvecklingen av motsvarande suffix i närbesläktad västgermanska utgörs av *watar 'vatten', av Ringe (2006: 276) presenterad som en urvästgermansk konsonantstam. Även om *-ar ljudlagsenligt lika väl kunde härstamma från indoeuropeiskt *-ōr, *-or som *-er så talar paradigmatiska skäl (se kapitel 1 och 2 ovan) starkt för att ursprunget är just *-ōr.

En antagen urgermansk nom. ack. av grundtalet 'fyra' *fedwōr utgör en annan sällsynt representant för ett långvokaliskt suffix med *-ōr# och är därför intressant som potentiell parallell. Bara indirekt relevant för ämnet under behandling är en kontrovers angående den mediala konsonantismen anförd av Valter Jansson (1936: 283f., jfr 1980). Han ansåg i opposition till den då förhärskande uppfattningen (SEO s.v. *fyra*) att de nordiska beläggen förutsätter en urgermansk form *fegwōr- med velar i den mediala sekvensen. De västgermanska formerna skulle, med undantag för ett senare förändrat böjningsmönster, vara förenliga med samma rekonstruktion, medan det gotiska oböjliga grundtalet *fidwōr* skulle re-

presentera ett oberoende indoeuropeiskt arv. Jansson, som hade fått stöd av Harry Andersen (1974), blev motbevisad i en uppmärksam och anmärkningsvärt utförlig framställning av Patrick Stiles (1985–86, se speciellt anmärkning i del 1: 95), som på ett ekonomiskt sätt också löste de böjningshistoriska problemen. Stiles rekonstruktion nom. ack. urg. **fedwōr* är ingalunda konsensuell men står sig starkt i forskningsläget (EWDS s.v. *vier*; Ringe 2006: 54, 103, för en bedömning av osäkerhet se VAEO s.v. *fire*). Det faktum att Stiles inte hade haft tillgång till en senare diskussion förd av Jansson (1980) med Andersen (1974) angående vissa detaljer i deras tolkning förtar ingalunda värdet av Stiles genomarbetade bidrag.

Alan S. C. Ross och Jan Berns (1992: 579f.), som trots de fornengelska kombinatoriska formerna med dental i den mediala sekvensen (Stiles 1985–86 2: 25) återför västgermanskt **fewar* på en mask./fem. konsonantstam nom. pl. **fegwariz* < ie. **pekwóres* (sic) med velar, antar ändå oekonomiskt att de nordiska beläggen återgår på urn. **fedurēz* och gotiskan på urg. **fedwōr*, båda med dental i den mediala sekvensen. Framställningen saknar hänvisningar till den enklare modellen föreslagen av Stiles ett halvt decennium tidigare och underlåter att problematisera det inbördes släktskapet av formerna för detta etymon i de germanska undergrupperna.

För ämnet under behandling är det mest intressant att fastslå huruvida man kan anta att det långvokaliska suffixet **-ōr* i urgermanskan har haft en utljudande representant **-ōr#*, företrädesvis nedärvd ur en indoeuropeisk kollektiv nom./ack. **k^wet^uōr* (Stiles 1985–86 1: 85f., jfr Beekes 1995: 212; Rieken 1999: 266f.; VAEO s.v. *fire*) och huruvida suffixet har ljudlagsenliga efterföljare i de germanska dotterspråken. På båda frågorna svarar t.ex. Stiles, EWDS och Ringe jakande till den del som gäller västgermanskans **few(w)ar*. För nordgermanskans del skulle en sammanställning förutsätta att fornnordiskt nom. ack. n. *fjogur* kunde härledas ur urg. **fedwōr*, vilket då skulle utgöra en utmärkt parallell till den hypotetiska utvecklingen urg. ***wetōr* > fsv. **vatur* under behandling. Möjligheten av en sådan ljudutveckling tas upp och avfärdas som ”föga sannolik” av Jansson (1936: 284). Stiles (1985–86 2:15) menar att den enda ”vettiga etymologin” för nom. ack. urn. **fedur-* är den oblika stammen ie. **k^wetúr-* och att en stam ***fedwōr-* borde ha utfallit som mask. fornn. ***fjōðvar-*. Bland dem som helt åsidosätter ett utljudande urg. **-ōr#* och för urgermanskans del istället förutsätter efterföljande ändelser räknas Szemerényi (1990: 235), Ross/Berns (1992), Boutkan (1995: 273, 376, 451) liksom tidigare Jansson och Andersen.

Grundtalet *fyra*, västg. **few(w)ar*, och västg. **watar* 'vatten' erbjuder alltså bara indirekta och osäkra argument för ämnet under behandling. Exempelorden kan högst användas som motargument för det fall att man ville postulera en så tidig förkortningslag *-ōr_# (i svagtryck) > **-ur# att den vore samtida med urg. "bimoraiskt" *-ō# (i svagtryck) > nvg. -u# (se 3.3 ovan). Eftersom suffixet i urg. **watōr* och möjligen i urg. **fedwōr* i västgermanskan tycks ha anslutit sig till den fornengelska utvecklingen av "bimoraiska" *-ō̄# och *-ō̄(n)z# till **a(z)* > -æ > -e (Boutkan 1995: 422–426; Ringe 2006: 73) måste en hypotetisk urnordisk ljudlag *-ōr# > **-ur# för dateringens del lösgöras från sambandet med ljudlagen *-ō# > *-u#. Därmed skulle den kräva sin egen tidsram och inom den ramen förutsätta en annan parallell.

3.7 Det urnordiska belägget *swestar* 'system' på

Opedalstenen och tillhörande ljudhistoriska frågor

Runbelägget *swestar* på Opedalstenen representerar en tidigare stark kasus **swésVr* med ett -t- analogt tillagt från svaga kasus **swes-r-* där -t- i sin tur uppstått ljudlagsenligt i kontakt mellan *-s- och ett r-suffix i nollstadium. Förekomsten är relevant som en parallell till ämnet under behandling eftersom det sedan länge har ansetts möjligt att argumentera för att formen skulle representera en på så sätt uppkommen paleogermansk nominativ **swes(t)ār* > urg. **swestōr* > urn. *swestar* med en ljudlagsenlig kort ändelse -ar < *-ōr. Ändelsen skulle senare ha ersatts med fornnordiskt /-ir/ i analogi med de andra släktskapsorden. T.ex. Boutkan (1995: 399, 400, 433, jfr 273) finner på basen av denna hypotes tillräcklig grund för att anta en ljudlag *-ōr > -ar, som skulle ha verkat redan tidigt i både nord- och västgermanska. En lång rad forskare börjande med Wilhelm Streitberg år 1892 och inbegripande Harry Andersen 1960 (uppräknade i Stiles 1984: 5) har antagit en motsvarande ståndpunkt.

Stiles (1984) har emellertid kritiserat dessa forskare med motiveringen att senare belägg i de forna germanska språken förutsätter att en nominativ **swestēr* bör återföras till urgermanskans rekonstruktionsnivå. Detta argument är uppenbart bräckligt. Alla de andra släktskapsorden (*fapir* < **fadēr*, *dōt(t)ir* < **duhtēr*, etc.) reflekterar tidigare *-ēr (Ringe 2006: 276) och måste ha utövat ett konstant och starkt tryck för analogibildning. Därför kan en analogibildning ha upprepats i de särskilda germanska språkgrenarna oberoende av varandra senare än i urgermansk tid, före uppdykandet av de belagda formerna i de forna litterära germanska språken.

Som ett andra argument anförde Stiles (1984: 5, jfr diskussionen i VAEO s.v. *fire*) att den långa vokalen i det antagna urg. **swestōr* borde ha fortbestått som oförkortad längre, till sen urnordisk tid, eftersom förkortningen av **-ō#* till *-u#* står isolerad, som den enda förkortningsregeln äldre än Opedalsstenen. Detta argument är helt ohållbart eftersom han förbiser de andra tidiga förkortningsreglerna behandlade i 3.3 ovan (jfr fotnot 12).

Stiles vill se formen *swestar* som en vokativ med ett förväntat *-ar* < **-er*. Tolkningen är ljudhistoriskt plausibel men inte helt nödvändig för att förklara belägget.¹⁶ Elmer Antonsen (1987: 23 f., 141, också refererad av Syrett 1994: 227f. och fotnot 213 samt Boutkan 1995:272¹⁷) förkastar Stiles antagande om en vokativ och anser för sin del (mot den allmänna uppfattningen) att också en nominativ < **swestēr* hade utfallit i en likalydande form **swestar*. Antonsen anser inte att en vokativ är att förvänta i runinskrifter, speciellt inte på de lösa föremål som vissa av de parallellfall som Stiles åberopar är inristade på (jfr Syrett 1994: 65 fotnot 87). Stiles tolkning accepteras inte heller av Syrett (1994: 222–231, speciellt 223, 227f.) som betonar att om vokativen **swester* hade gett *swestar* så framstår förekomsten *after* < ?**after* på Tunestenen som ett svårförklarat motexempel. Syrett vill istället se *a*-runans användning som ett tecken på allofoni mellan **a* och **ē* framför *-r*. VAEO (s.v. *søster*) accepterar Stiles tolkning ”etter all sannsynlighet” utan hänvisning till dess brister eller fördelar.

Mot en nordvästgermansk ljudlag **-ōr#* > *-ar#* och för Stiles tolkning kan man å andra sidan anföra följande komplikation: Om man antar förkortningen **-ōr#* > *-ar* måste man också förutsätta en samtidig förkortning av **-ēr*. Fornnordiskt nom. sg. m. **-ir#*, som inte har verkat *i*-omljud och som tros härstamma ljudlagsenligt från urg. **-ēr#*, tycks förutsätta ett senurnordiskt mellanstadium **-er* (Haugen 1982: 28f.). Tanken att detta mellanstadium skulle ha uppstått redan i nordvästgermansk tid, fortlevt i århundraden och sammanfallit med **-ir(i)* som i *eftir* och *yfir* först efter att *i*-omljudet hade verkat, kräver till synes att man i äldre urnordiska postulerar minst fyra korta vokalfonem i svagtryck, då tre korta vokalfonem annars förefaller tillräckligt. Det är synnerligen otillfredsställande att anta

¹⁶ Som klargörande för ämnet under egentlig behandling skall påpekas, att Stiles inte i slutändan argumenterar för något annat utfall av **-ōr#*. Av hans argumentation framgår att han anser att vokalen, om den ännu hade existerat i urgermanskan, skulle ha deltagit i ljudlagen *-ō* > *-a* men många sekel senare än Opedalsstenen ristades. Det finns skäl att återkomma till relevansen av detta exempelord nedan.

¹⁷ Boutkan avfärdar Stiles med ett argument gällande vokativ i nominativens funktion som avslöjar att han missförstått honom.

en opposition mellan flera vokaler framför /r/ än i övriga miljöer (Syrett 1994: 223 fotnot 199, 257ff., jfr Nielsen 2000: 84–88, 100ff.).

En möjlig lösning på detta dilemma vore att *-ēr# förkortades till */-ir/# (pro */-er/) men att */i/ i denna miljö framför utljudande -r# (men inte framför *-ri) realiserades som en lägre allofon [e] och efter att ha sammanfallit med förkortningsprodukten av *-ēz (men inte av *-iri) därför inte verkade omljud. Kvar att förklara blir även i denna modell vilket vokalfonem suffixet i runbelägget **after** på Tunestenen innehåller¹⁸ och hur man formulerar de miljöer i vilka förgermanskt *-er hade utvecklats till nordvästgermanskt *-ar. Lösningen förutsätter självfallet också att inga andra *ē i svagtryck förkortades före synkopen. T.ex. den adjektiviska och pronominala ändelsen -ēz# för nom. pl. mask. (Syrett 1994: 89–93, belagd som superlativen -ōstēz på Tunestenen) skulle ha skyddats från förkortning av frikativens och utljudande *-ēn# för nom. sg. av vissa maskulina *n*-stammar av nasalen. Utljudande -ē# skulle ha uppkommit ur en diftong *-ai först efter att den äldre förkortningsregeln hade förlorat sin produktivitet, och därmed bevarats lång. Bara under dessa förutsättningar blir det ekonomiskt att anta att förkortningen av *-ēr > [*-er] (/*-ir/) liksom av *-ōr > -ar skulle ha ägt rum redan under nordvästgermanskt tid.

Eftersom halv vokaler och likvidor båda tillhör klassen approximanter skulle båda kunna sammanföras till en betingande miljö för en tidig ljudlag gällande förkortning av lång vokal i svagtryck. En lag *-ō_C_a# > -a-, där C_a står för en valfri approximant (halv vokal /ɥ/ eller /i̯/, eller likvida /l/ eller /r/), kunde ha verkat lika tidigt i både väst- och nordgermanska. För att utsträcka en sådan ljudlag till likvidor kan i tillägg till det mångtydiga **swestar** bara indirekta paralleller anföras. Å andra sidan finns inget motexempel. En sådan ljudlag kunde ha varit samtida med ljudlagen *-ō_# > -u# och eventuellt gemensam för nordvästgermanska språk.

Under dessa förutsättningar kunde förekomsten **swestar** på Opedalstenen verkligen representera ett äldre urgermanskt suffix *-ōr# med förkortad vokal. Det skulle bespara oss från antagandet av en vokativ, ett retirerande genus för vilket inga okontroversiella belegg kan påvisas och om vars existens i urnordiskan ingen konsensus råder.

Om å andra sidan förekomsten tolkas vara en vokativ kan den antagna förkortningen ha verkat senare, samtidigt med förkortningsregeln för -ō framför senare bortfallen eller bevarad obstruent.

¹⁸ Eventuellt måste man anta en kasus i trycksvag ställning där -i synkoperats tidigare än i den omjudda formen *eftir(i) men ändå efter regeln *-er > nvg. *-ar.

3.8 Möjligheten att suffixvokalen hade höjts innan den förkortades

Ännu är det lönt att granska huruvida en höjning av vokalen i ett urnordiskt suffix **-ōr* > **-ūr* kunde antas ha skett innan den förkortades. Detta förutsätter helst att förkortningen har skett sent som beskrivet i 3.4, alltså efter den urnordiska synkopen. Till stöd för detta finns, som utförligt behandlat i detta kapitel ovan, inga direkta paralleller, men heller inga motexempel.

Ett antal möjliga alternativa betingelser för en liknande höjning i medial stavelse utreds angående oblika kasus av *ōn*-stammarna i kapitel 3.4 ovan. Resonemanget kan tillämpas bara delvis eftersom det inte finns några **ōr*-stammar, där ett suffix med förlängningsstadiet *-ō-* skulle ha spridit sig till oblika kasusformer med högvokalistiska ändelser. Därför ligger det närmast tillhands att ta fasta på en möjlighet att själva resonanten *-r* i utljud skulle ha verkat en höjning av *-ō-*. Boutkan (1995: 284, 286–291, 392) har, som beskrivet i 3.4 ovan, framfört en sådan lösning på varför *ōn*-stammarna i oblika kasus har utfallit som *-u#*, nämligen den att höjningen skulle ha betingats av konsonanten *-n* innan den föll bort i utljud. Denna kreativa lösning eliminerar de problem (Syrett 1994: 216–221) som de två traditionellt konkurrerande förslagen skapar, samtidigt som motexemplen tycks kunna förklaras. Eftersom likvidor och nasaler i förgermansk indoeuropeiska har haft en liknande verkan på sin fonologiska miljö, inom samma kategori av resonanser, skulle man här kunna anföra en indirekt parallell.

I tillägg till de problem som gäller alla lösningar byggda på presumtvt indoeuropeiskt *e*-stadium i roten (se kap. 3.1 ovan) kan mot tesen **ǵedōr* > **wetūr* > **vetur* anföras åtminstone två ytterligare argument:

För det första är parallellen till nasalens antagna inverkan inte längre entydigt giltig i nordvästgermansk eller urnordisk tid då nasaler och tremulanter i övriga kända fall i de forngermanska språken har påverkat förställd vokal i motsatt riktning. Som exempel på att nasaler haft en höjande inverkan på föregående vokal kan anföras behandlingen i kapitel 3.4 ovan och t.ex. utvecklingen **e_n* > *i_n* i urgermiskan. I motsats till denna tendens har *-r#* i de forngermanska språken tidvis haft en sänkande inverkan (Syrett 1994: 223; Boutkan 1995: 272).

För det andra är det diskutabelt hur man skall tolka frånvaron av motexempel. Äändelsen **-ōr#* i trycksvag ställning var inte alls ovanlig i indoeuropeiskan, nämligen precis i sådana amfikinetiska kollektiva neutra i nominativ/ackusativ som formen **ǵédōr* representerar (se Schindler

1975: 3, 8, jfr Beekes 1995: 175). I de fornnordiska målen är däremot inga ljudlagsenliga efterföljare kända, inte heller i den arkaiska västnordiskan. I ljuset av detta ligger det nära till hands att anta att dessa former lagbundet har eliminerats genom morfologiska analogibildningar. Det vore förvisso ett synnerligen dristigt antagande att det enda ord i hela den fornnordiska korpusen där detta typiska neutrala suffix hade överlevt skulle ha varit fsv. *vætur.

Den sista möjligheten värd att undersöka är möjligheten att suffixet *-ōr senast i urnordiskan kan ha kommit att få en sekundär ändelse med hög vokal. Man kan inte utesluta att en sådan hög vokal i en senare försvunnen tredje stavelse hade kunnat förorsaka en höjning även av en lång suffixvokal genom föregripnade assimilation, ett slags tidigt omljud. Till den del som gäller kort /a/ har detta inom nordistiken kallats "u-omljud i svagton".¹⁹ Germanister diskuterar en liknande assimilation eller "höjning" (av Boutkan 1995: 91f. kallad "van Heltens regel") också till den del som gäller långa vokaler (Syrett 1994: 216–219; Boutkan 1995: 284) och då uttryckligen, liksom höjning av trycksvagt /e/ till /i/, i en tidig urnordisk eller nordvästgermansk kontext snarare än i samband med det senare urnordiska u-omljudet. Ett sådant resonemang har redan refererats gällande feminina *ōn*-stammar i kapitel 3.4 ovan men då *ōn*-stammarna synbarligen representerar äldre *ō*-stammar med ett tillagt suffix *-n-* (Ringe 2006: 197, 276) utgör de ett särfall gällande suffixavljud. Några analogt uppbyggda *ō-r*-stammar finns det ingen grund att anta eftersom *-n-* och *r*-stammar inte har utvecklats parallellt (Stiles 1984: 19).

Möjligheten att en tidigare konsonantstamsform likt nom. ack. n. ie. **k^wetūōr* 'fyra' skulle ha antagit nya suffix får man i alla fall räkna med. Redan den äldst belagda indoariskan hade till detta grundtal analogt tillfogat den regelbundna ändelsen för neutrum pluralis *-i* < vokaliserat **-h₂* (Stiles 1985–86 1:85). En liknande utveckling måste man räkna med för urgermanska neutrala *n*-stammar, där nom. ack. pl. har uppvisat ändelsen urg. **-(ō)nō* < **-(ō)n-eh₂* med en sekundärt tillagd regelbunden kasusändelse < **-eh₂* (Boutkan 1995: 284f.). Jansson (1936: 283) utgick explicit från att den belagda formen *fjōgur* för grundtalet *fyra* i nom. ack. neutr. skulle ha kommit från den urgermanska formen **fegwōrō* som enligt honom ger **feguru*. Eftersom Jansson inte här förväntar att **-wōr-* skulle ge ***-war-* (jfr Stiles 1985–86 2:15 behandlat i kapitel 3.6 ovan) så torde han

¹⁹ Gun Widmark (1959: 252ff.) nämner adjektivisk böjning i nom. sg. f. och nom. ack. pl. n. t.ex. av poss. pron. *īpur* 'eder' och (dualis) *uk(k)ur* 'eder'. Ett annat exempel är *annur/annor* 'annan' < nvg. **anþaru* < urg. **anþerō*.

räkna med en höjning verkad av vokalen i tredje stavelsen, eventuellt över ett mellanstadium **fegwōru* eller **fegwaru*.

Om det indoeuropeiska kollektiva appellativet **μ(e)d-ōr* 'vatten' hade generaliserat det långvokaliska suffixet och upptagit konsonantstamsändelser hade en vokal /u/ kunnat uppträda i ändelsen för nom. ack. pl. som beskrivet ovan, men generalisering av en plural ändelse vore allt annat än förväntad. En ändelse *-ū* hade också varit förväntad i ack. sg. **wetōrū* men bara i maskulina eller feminina ord, inte i neutrer som **μ(e)d-ōr* där akkusativens saknar ändelse. En övergång till maskulint genus kunde visserligen vara att förvänta om appellativet redan så tidigt skulle ha blivit reserverat för bruk som sjönamn (Hellquist 1903–1906 2: 45; Lidén 1932: 228; Andersson 2005: 133). Si eller så förblir det ändå kontroversiellt huruvida suffixets långa vokal i en form ***wetōrū* hade höjts till ***wetūrū*.

Utan en övergång till maskulint genus kan en hög vokal /i/ förväntas bara i dativ **wetōri*. Det råder emellertid en ännu större osäkerhet huruvida /i/ alls verkar höjning på bakvokaler (Syrett 1994: 217 fotnot 178) så ett antagande om en höjning till ***wetūri* är närmast spekulation. Samma problem gäller naturligtvis om ordet hade övergått i *i*-stamsböjning som räkneordet **fedwōr* gjorde i gotiskan (Stiles 1985–86 2: 13f.).

3.9 Bedömning av en förment utveckling av ie. **μedōr* till fsv. **vætur* 'vatten(samling)'

Efter alla dessa redovisade svårigheter och rön kan man sammanfattningsvis konstatera följande: Under förutsättning att man vill upprätthålla arbetshypotesen att det fornsvenska appellativet **vætur* är utbrutet ur tidigare böjningsformer för det indoeuropeiska appellativet **μod-γ/ *μ(e)d-ōr* 'vatten' blir både en härledning ur indoeuropeiskt *e*-stadium (kapitel 1–3.1. ovan) och en härledning av suffixet */-ur/* ur ett långvokaliskt indoeuropeiskt suffix (kapitel 3.2–3.8 ovan) mycket problematiska. I den mån indoeuropeiskt *e*-stadium i detta ord överhuvudtaget har existerat (kapitel 1) har det knappast överlevt i den nordvästliga indoeuropeiska dialekt som de neolitiska invandrarna förde med sig till norra Europa (kapitel 2 och 3.1). Tvärtom finns det grunder att anta att den sena nordvästliga indoeuropeiskan, som både de germanska och de baltoslaviska språken bör återföras på, hade ett ord för vatten vilket uppvisade *o*-stadium i nom. ack. och dessutom härstammade från indoeuropeiskans kollektiv och därmed upptog samma plats i böjningen som den förmodade synonymen under behandling.

Man måste också ställa sig tvivlande i största allmänhet till att en ljud-

lagsenlig efterföljare till en indoeuropeisk böjningsform, nedärvd helt oberörd av omvälvningarna i böjningsmönstren, oförändrad skulle ha tjänat som utgångspunkt för en nybildad *a*-stamsböjning. Hypotesen blir inte mer plausibel av att ingen för ortnamn typisk morfologisk stelling ens kan ha ägt rum, eftersom ordet *vætur uttryckligen måste antas ha uppträtt som ett appellativ.

Angående suffixvokalen kan rekapituleras, att långa utljudande *-ō₍₃₎-C#, # i svagtryck redan i nordvästgermansk tid var föremål för förkortning, där C representerar en konsonant av hög sonoritet. Utfallet var regelmässigt -a(C)#. Bara i absolut utljud var utfallet av "bimoraiskt" *-ō# undantagsvis -u#. Kvarstående /ō/ i svagtryck förkortades i sen urnordisk tid. Utfallet var regelmässigt /a/ och bara undantagsvis i vissa avgränsade nasala miljöer /u/ över ett mellanstadium /ū/.

Exempel saknas i nordgermanskan på hur sekvensen utföll där C står för en likvida. Om förekomsten **swestar** på Opedalstenen tolkas vara en vokativ kan en förkortning av *-ōr# > -ar# ha verkat först i sen urnordisk tid, i slutet av synkopeperioden, samtidigt med förkortningen av alla ännu då kvarstående -ō. De närmaste exemplen *few(w)ar 'fyra' och *watar 'vatten' finns i västgermanskan och tyder på att utfallet i de språken bör ha varit *-ar. Under vissa förutsättningar kan man anta att motsvarande utveckling i urnordiskan skedde tidigt, kanske samtidigt med den västgermanska förkortningen. Under dessa förutsättningar kunde förekomsten **swestar** på Opedalstenen verkligen representera ett äldre urgermanskt suffix *-ōr# med förkortad vokal. För det talar det faktum att långa vokaler har förkortats tidigt framför andra approximanter, åtminstone bevisligen framför halv vokaler. Detta skulle bespara oss från antagandet av en vokativ, ett retirerande genus för vilket inga okontroversiella belegg kan påvisas och om vars existens i urnordiskan ingen konsensus råder.

Oberoende av vilken av de två dateringarna vi väljer förklaras förefintliga data mest ekonomiskt genom att räkna med ett utfall -ar. Postulerandet av en tänkt ljudlag *-ōr# i svagtryck > **-ur# skulle utgöra ett ad hoc-antagande uppställt enbart för att förklara ett gåtfullt namn med ett gåtfullt suffix. Den förutsatta ljudutvecklingen skulle inte bara stå utan direkta paralleller, och därmed behäfta resonemanget med ett element av metodologisk cirkularitet, den skulle också gå emot det man på goda grunder kunde hålla för plausibelt.

Den enda hypotesen för att postulera ett utfall -ur som i fsv. *vætur som har visat sig lönt att granska är den att suffixet *-ōr skulle ha bevarats långvokaliskt från den tidigare perioden av förkortningar och att en höjning av *-ōr > *-ūr inträdde innan suffixet förkortades i den sen-

urnordiska synkopen. Möjligheten av en sådan höjning är betydligt kringskuren av alla de tilläggsantaganden som den förutsätter. För att utveckla och underbygga denna hypotes vidare i framtida forskning bör man bedöma en möjlig parallellitet till utvecklingen av oblika kasus av feminina *ōn*-stammar, vilka utfaller som *-u/-o* i fornsvenskan. I det fallet måste en av de förhärskande uppfattningarna, enligt vilken nasalisering har utgjort den betingande miljön för höjningen, uteslutas och de två alternativa hypoteserna vidareutvecklas.

Till syvende och sist står och faller detta forskningsspår ändå på frågan om indoeuropeiskt *e*-stadium kan antas ha fortlevt i den nordvästindoeuropeiska språkform ur vilken de baltoslaviska och germanska språken har utvecklats. Behandlingen i kapitel 3.1 ovan bedömer i detta avseende möjligheten som högst teoretisk. De auktoriteter som så länge oreflekterat har accepterat möjligheten, utan att problematisera den, har räknat med frygiska och hettitiska belägg som inte längre är hållbara. Hypotesens vidare öde avgörs ändå av vilka alternativa etymologier som kan framföras och hur väl de kan argumenteras.

4 Möjligheter att för fsv. **vætur* söka en annan indoeuropeisk utgångsform med *e*-stadium

I det följande presenteras några teoretiska möjligheter att postulera ett indoeuropeiskt original med *e*-stadium. Först granskas under vilka omständigheter ett *e*-stadium hade kunnat uppkomma genom analogiska utvecklingar i indoeuropeiskan. Sedan presenteras ett fåtal uppslag baserade på möjligheten av ett avledningsförhållande.

4.1 Fornsvenska **vætur* som senare representant för en sekundärt proterokinetisk stam

En indoeuropeisk form lik **^hed-γ* hade utfallit som **vætur*²⁰ men ingen sådan form ingår dessvärre i den ursprungliga böjningen för det indoeuropeiska ordet **^hód-γ* / **^h(e)d-ōr* 'vatten', varken i singularis eller i

²⁰ Den trycksvaga vokalen i andra stavelsen synkoperades inte när den var följd av *m*, *n* eller *r*. För regeln se Noreen 1923: 135f.; Haugen 1982: 28; Stiles 1984: 13, 19f. Syrett (1994: 223 fotnot 200, jfr 222 fotnot 198) anför bevis på att vokalen i vissa undantagsfall kan ha synkoperats. I så fall hade **^hed-γ* undantagsvis kunnat utfalla som **væter*. Ingen *u*-brytning av rotvokalen hade inträtt i *e*-stadium av denna rot eftersom sekvensen **^hwj-* förblev fonotaktiskt omöjlig i början av ett ord, jfr rotvokalen i *verk* (pl.) < fsv. *værk* < urn. **werken*.

kollektivum. En sådan ytterligt arkaisk form skulle rent strukturellt representera en proterokinetisk nominativ/ackusativ, vilken i urindoeuropeiskan förekommer regelmässigt bland $-C\gamma/-Cen-$ stammar, alltså stammar med ett sammansatt suffix (Schindler 1975: 9f.; Rieken 1999: 269–273). För den heteroklitiska stammen under behandling, som är av akrostatiskt och amfikinetiskt ursprung, är en sådan proterokinetisk form inte att förvänta. Visserligen verkar stammen i germanska och även andra indoeuropeiska språk, som beskrivet i kap. 1 och 2.3 ovan, ha övertagit sekundärt suffixbetonade former i svaga kasus, kanske under påverkan av * $péh_2-\mu\gamma$ / * $ph_2-\mu\acute{e}n-$ 'fyr, eld' (Schindler 1975: 7). Åtminstone i teorin kunde man tänka sig en tillbakabildning där också starka kasus skulle ha upptagit en proterokinetisk form ** $\mu\acute{e}d-\gamma$ i analogi med en äkta proterokinetisk deklination med accent-avljudsförhållandet $CéC-C\gamma$ / $CC-Cén-$.

Elisabeth Rieken (1999: 269f., jfr Schindler 1975: 7) har påpekat, att formerna lat. *über* 'juver', lat. *iter* 'väg', tokh. B *malkwer* 'mjölk', som har använts som argument för ett annars osannolikt *e*-stadium i suffixet, också, och kanske hellre, kan förstås som innehållande ett suffix med nollstadium. Formerna kunde då vara precis sådana tillbakabildningar av (primärt eller sekundärt) suffixbetonade svaga kasus. T.ex för latinets *iter/ itineris* ger hon rekonstruktionen * $b_1ei-\tau\gamma$ /* $b_1i-tén-s$ (?).

Den föreslagna analogibildningen, vare sig det gäller latinets *iter/itineris* eller urgermanskans ***wetur*/**weten* Vz är emellertid problematisk då den inte skulle ha genomförts regelmässigt – tidigare akrostatiska ord som påverkats av proterokinetisk accentuering fick tvärtom oftast sekundärt växlingen $Có(R)C-\gamma$ / $C(R)C-én-$ med *o*-stadium i nominativ/ackusativ (Schindler 1975: 7f., jfr Fortson 2004: 108/ 6.24).

Också i övrigt blir antagandenas kedja högst oekonomisk, framför allt eftersom inget av de beslätade indoeuropeiska språken visar något spår av den antagna nybildade nominativen/ackusativen. Svårt att förklara blir också varför den nybildade nominativen/ackusativen med ett oväntat *e*-stadium skulle ha åsidosatt den enda formen i den singulara böjningen med *o*-stadium i roten, ett stadium som bevisligen inte bara har överlevt utan som i övrigt har transplanterats till kollektiven och undanträngt alla andra nedärvda rotvokaler i germanskan.

Ett omnämnande förtjänar ännu en mycket hypotetisk rekonstruktion vars rotsläktskap är diskutabel. Anders Rasmussen (1992:54f.) och Birgit Anette Olsen (1999: 464) sammanställer det armeniska ordet *getin* 'mark, botten' med det grekiska ordet $\sigma\delta\alpha\zeta$ 'golv, botten' i en heteroklitisk proterokinetisk deklination med nom./ack. * $b_3\mu\acute{e}d\gamma$. Denna form skulle

ljudhistoriskt utgöra en exakt föregångare till fsv. **vætur*. En sammanställning med denna kontroversiella (se Melchert 1994:161, NIL 714 anm. 53) etymologi, annars okänd i germanskan, medför till synes oöverstigliga semantiska problem. Olsen tycks inte ha märkt att emedan sammanställningen med grekiskan förutsätter en rekonstruktion med laryngalen **h₃* (Peters 1980: 57f.) är den inte samtidigt förenlig med Melcherts semantiska förklaring, då denna utan hänsyn till grekiskan förutsätter en sammanhörighet med roten **ǵed-* som bör rekonstrueras utan en laryngal **h₃*. Hettitiskan förutsätter också ändelsebetoning, om inte primärt så åtminstone sekundärt.

4.2 Lösningar baserade på en avledning med indoeuropeiskt *e*-stadium i roten

En potentiellt lovande möjlighet är att föregångaren till **vætur* har stått i avledningsförhållande till **ǵod-ǵ*, till en verbalrot **ǵed* eller till ett obelagt äldre rot-nomen. Ett sådant rot-nomen tycks förutsättas av vissa rotbesläktade ord av indoeuropeiskt ursprung, speciellt det nordvästgermanska avledda adjektivet **wāta-* 'våt' (se Darms 1978: 21ff.; Koivulehto 2001: 252; NIL s.v. *ǵed*, anm. 2, 62 och andra hänvisningar i kapitel 1).

Ett avlett ord kan semantiskt sett tillgodose etymologins behov på många sätt. Eftersom appellativet **vætur* inte är belagt utanför ortnamn kan man för en antagen avledning postulera många möjliga alternativa betydelser av lika värde: 'ställe med vatten, vattensamling' (lokativ), 'vattenledare' (instrumental), 'det till vatten tillhörande' (possessiv) osv.

Enligt Jeremy Rau²¹ (2007: 283 fotnot 15) bildas i urindoeuropeiskan "inre avledningar" (Fortson 2004: 110) till heteroklitiska *r/n*-stammar med *n*-suffixet, medan yttre avledningar bildas med *r*-suffixet. En avledning till indoeuropeiskt **ǵód-ǵ* / **ǵ(e)d-ōr* med ett fornsvenskt utfall **vætur* skulle således förutsätta en yttre avledning, där alltså stammen i tillägg till suffixet per definition uppvisar den tematiska vokalen *-o-* eller annat suffix. Precis en sådan avledning av samma stam representerar indoeuropeiskans **ud-r-ó* > urg. **utra-* > sv. *utter* (VAEO s.v. *oter*).

Det är möjligt att postulera indoeuropeiskt *e*-stadium, som annars inte är att förvänta, i vissa avledda ordbildningar. T.ex. förutsatt att den långa vokalen **-ē-* i urslaviskans **wēdro-* 'ämbar' hade blivit sekundärt förlängd genom Winters ljudlag, så som har argumenterats för av Daniel

²¹ Rau hänvisar till Michael Weiss (1994: 94 f.) som dock själv begränsar sitt resonemang till *r/n*-stammar i funktion av efterleder i sammansättningar.

Petit (2004: 88ff., se dock annorledes Darms 1978: 20 och NIL s.v. *ȳed*, anm. 36), skulle formen vittna om en senindoeuropeisk form **ȳedro-*. Den formen borde, om den hade överlevt, utfallit som urg./urn. ***wetra-* > fsv. ***væter* med svarabhaktivokal (och akut accent).

Ett tillvägagångssätt som faktiskt har använts inom indoeuropeistiken, just för att förklara *e*-stadier som annars inte är att förvänta, är att anta en neutral *-os/-es*-stam. Birgit Anette Olsen (1999: 44ff.) har påpekat att armeniskans ord *get*, genitiv *getoy* 'flod, älv' bäst skall förstås som en tidigare neutral *s*-stam < **ȳed-os/es-*. Som sitt främsta kriterium för att utesluta en annars likalydande *o*-stam anför hon det belagda *e*-stadiet i roten, som har få andra härledningsmöjligheter. Dessutom hänvisar hon till ordets betydelse, som kan ses som en abstraktion av verbalroten **ȳed-* (sanskrit) 'kvälla, väta/blöta, vattna/fukta/doppa', samt till det faktum att en *s*-stam är indirekt belagd i sanskrit *útsaḥ* (< **ud-s-*) 'källa, springbrunn' och grekiska dat. sg. *ὕδει* < **ud-es-i* 'vatten'. Hennes förslag har redan preliminärt blivit vedertaget (VAEO s.v. *vann*; NIL s.v. *ȳed*, anm. 60; Kloekhorst under utgivning; fotnot 4).

En nom./ack. av en neutral *s*-stam **ȳéd-os* skulle ge urg./urn. ***wetaz* > fsv. ***væter* med fornsvensk svarabhaktivokal (och akut accent). Suffixvokalen skulle inte ha skyddats från synkope eftersom */z/ inte hörde till de konsonanter som förhindrade synkopering.²² De indoeuropeiska neutrala *s*-stammarna (se Szemerényi 1990: 184; Fortson 2004: 112) var i urgermanskan en klass utsatt för varierande ombildningar och med ordvis olika utfall i olika dotterspråk (Bammesberger 1990: 208ff.; Boutkan 1995: 264ff.; Ringe 2006: 277f.). Av de *s*-stammar som bevarats i nordiska språk finner man *i*-omljud från den svaga kasusstammen (urgermanskt **CeCiz-*) i fsv. *sigher* och i dess motsvarigheter i besläktade språk. De ord där *-r* inte längre tillhör stammen ens i isländskan kan ha övergått till *a*-stam innan omljudet verkade, t.ex. äldre runnordiska *hlaiwa-* 'grav' och fsv. *lamber* 'lamm'.

Inget *i*-omljud uppvisar däremot fisl. *hatr* 'hat', fisl. *rökkr* 'mörker' och fisl. *setr* 'sittande, uppehållsställe, säter', trots att *-r* i dessa tillhör ordstammen. I dessa har paradigmet utjämnats till förmån för de starka kasusformerna nom./ack. sg. **bataz*, **rek^waz* och **setaz* (VAEO s.v. *hat*). Detsamma är fallet med det svenska ortnamnelementet *säter/sätter*, som Folke Hedblom (1945: 223ff., 237, jfr Pamp 1988: 49f.) företrädesvis vill härleda ur en neutral "*os-, es*-stam". Ortnamnelementets

²² För regeln se fotnot 20 ovan. En *uz*-stam (Bammesberger 1990: 212f.) kan inte förklara den fornsvenska vokalen eftersom stamvokalen enligt denna regel hade synkoperats.

betydelse 'utmarksång, skogsång' kan enligt Hedblom ha utvecklats ur en äldre mer allmän betydelse 'sittande, sittplats, uppehåll, uppehålls-plats'.

Det maskulina könet hos namnet *Vætur* gentemot *s*-stammens neutrala genus skulle inte utgöra något problem för hypotesen då namnet kan antas ha upptagit maskulin böjning (Lidén 1932: 228; Andersson 2005: 133) under analogt tryck från alla andra sjönamn (Hellquist 1903–1906 2: 45). Bristen på förekomster utgör inget hinder för att det rekonstruerade appellativet kunde ha bevarat neutralt genus länge. Förleden i det sammansatta namnet *Væterlösa* skulle snarare än som stamform naturligt tolkas som en stelnad äldre genitivform då den förväntade stamformen i en förled av en *s*-stam hade varit **Vít-* (Syrett 1994: 75f.). Rotvokalen i nominativ/akusativ med uteblivet *i*-omljud kunde förväntas ha blivit generaliserad också till genitiv, vars förväntade form annars hade varit ***Víteŕ < **wetiz Vz*.²³ Märk väl att Erik Noreen (1920: 30 fotnot 4) anför ursprungligen palatalvokaliska former *Ullvitern*, *Frøvitern* som argument för att de namnen inte hör ihop med *Vättern*. Antagandet av en *s*-stam möjliggör en tolkning av dessa namn som ljudlagsenliga *i*-omljudda svaga kasus stelnade efter sammanbrottet av *s*-stammens paradigm.²⁴

För det rekonstruerade appellativet fsv. **vætur* skulle en sammanställning med armeniskans *get* 'flod, älv' < **med-os/es-* utgöra en perfekt lösning under den enda nödvändiga förutsättningen att suffixvokalen kunde förklaras. Den nästan konsekventa stavningen av namnet *Vättern* med <*-ur*> <*-or*> fram till 1325 och motsvarande sporadiska förekomster in på 1400-talet vittnar onekligen om att vokalen åtminstone i detta ortnamn var ett fonematiskt /u/, inte den slappt realiserade anaptyktiska svarabhaktivokalen med en central kvalitet (schwa), som visserligen betingad av omgivningen kunde uppvisa varierande kvalitet, såsom <*e*>, <*i*> och <*æ*> mer sällan <*a*>. En tidig förekomst *Wætir* från år 1303 i "Handlingar rörande Skandinaviens historia" 6:22 (Lundahl 1970: 45) utgör inte tillräcklig grund att rekonstruera appellativet som **væter*.

Problemet med suffixets vokal gäller visserligen bara det enda namnet *Vætur* 'Vättern' och namnen *Wætorskog* och *Wæturswiper* som torde

²³ Genitiven *wæturs* i namnet *Wæturswiper* skulle då förstas som en senare bildning med ändelsen *-s* införd efter att namnet *Vætur* antagit *a*-stamsböjning. Förleden i namnet *Wætorskoger* är i det här avseendet tveetydig.

²⁴ På samma sätt är det naturligt att förklara växlingen mellan *sigher* med *sægher*, som Noreen (1904: 154) överraskande vill tillskriva tyskt inflytande. För det finns det behov bara om man hänför ordet till de rena *ra*-stammarna, som Noreen (1904: 282) gör utan hänsyn till ordets etymologi.

vara sekundärbildningar till just det namnet, inte till det antagna appellativet. T.ex. namnet *Væterlösa* (Lundahl 1965: 70; 1970: 45) är inte belagt med suffixet <-ur> eller <-or>.²⁵

Slutligen bör man beakta en helt annan möjlighet. En avledning härledd ur det rotnomen, vars existens vi redan har konstaterat förutsätts av diverse belagt språkmaterial, hade kunnat uppvisa indoeuropeiskt *e*-stadium. I det här fallet kan ett helt parallellt men till ordbildningen dunkelt exempelord anföras. Fornsvenska *fiatur* m. 'fjätter' < *futura-z (SEO s.v. *fjätter*) med motsvarighet i fornisländskan (AEW s.v. *fioturr* jfr. EWDS s.v. *Fesselt*) hör helt uppenbart ihop med rotnomenet *fo*t < *pō(d)s/*ped- som till sin morfonemiska struktur verkar motsvara det förutsatta rotnomenet *uō(d)s/*ued- möjligast nära. Genom en sammanställning med *fiatur* är ändå inte mycket vunnet i etymologiskt hänseende då ordbildningen förblir dunkel²⁶, den fullständiga parallelliteten till trots. Visserligen antar Lindeman och Bjorvand att ordet kan ha en förhistoria med förgermansk stavelsebildande resonant < IE *ped-ro- (VAEO s.v. *fjetre*). Oklart förblir ändå i VAEO ordbildningens semantik och varför resonanten i den här miljön skulle ha vokaliserats.

Försöken att härleda fsv. **vætur* ur en avledning med indoeuropeiskt *e*-stadium för alltså inte närmare en lösning, även om de kanske medför en del öppningar för vidare forskning.

5 Ny ansats för att ge fsv. **vætur* en tolkning oberoende av det problematiska *e*-stadiet

I det följande presenteras en ansats för vidare forskning på basen av en ny och förutsättningslös analys. Som utgångspunkt för denna studie får man fortsättningsvis prima facie välja att vidare pröva hypotesen att appellativet skulle vara rotbesläktat med den indoeuropeiska roten under behandling. Till denna arbetshypotes berättigar ordets konsonantism. För en ny ansats krävs en förutsättningslös granskning av inte bara av det antagna appellativets ljudhistoriska gestalt utan också dess morfologiska och morfonemiska historia.

²⁵ Thorsten Anderssons skrivning *Væturlösa* (2005, jfr dock annorlunda Andersson 1972: 17) torde inte heller åsyfta ett enskilt belägg, okänt för Lundahl, utan en antagen fornsvensk form som Andersson menar vara den äldsta.

²⁶ Martin Kümmel 2004: 295 konstaterar "a-Flexion (→ ae. ahd. fem -ō-), die genauso wenig alt sein muss wie bei *eb(u)r-. Hier ist zwar die Zuhörigkeit zu *ped- 'fuß' klar, nicht aber die Wortbildung".

För appellativet under behandling är det intressant att försöka postulera vilken stamtyp eller vilka stamtyper det kan ha tillhört på sin väg från heteroklis till *a*-stamsböjning. Ett försök till detta har redan granskats i kapitel 3.8 ovan. En förklaring av fornsvenskans appellativ **vætur* skulle bli mer ekonomisk om man inte blev tvungen att ta till ett indoeuropeiskt resonemang utan paralleller i besläktade språk. Det förefaller möjligt att skära ner i förklaringens ekonomi om man söker en lösning på ett plausibelt tidsdjup, och relaterar etymologin till komparativt germanskt material. Sammanbrottet av den heteroklitiska böjningen, vilken redan i urgermanskan var mycket sällsynt, borde rimligen kunna erbjuda många förklaringsmöjligheter av yngre ålder.

I en helt förutsättningslös ansats måste man för rotvokalens del räkna med två möjligheter: antingen representerar den ursprungligt *e*-stadium eller så representerar den *i*-omljud på urnordiskt /*a*/ som senast Julius Pokorny (IEW s.v. *au(e)*-9, jfr även äldre hänvisning i Hellquist 1903–1906 1: 749) har hållit före. Möjligheten att den skulle representera urnordiskt **/ē/* < urgermanskt **/ē²/* kan i praktiken förbises, eftersom vokalen var synnerligen ovanlig, speciellt i nominalbildningar. Pokorny menar att rotvokalen i **vætur* kunde ha uppkommit i svaga kasusformer med suffixet *-in-*. Trots att förslaget lämnas på hälft erbjuder det en ledtråd till en möjlig alternativ lösning.

Suffixet <*-ur*>/<*-or*> som på ett undantag när förekommer i de äldsta beläggen på namnet *Vättern* kan här erbjuda en annan ledtråd eftersom det inte var särdeles vanligt i fornsvenskan. Med tillhjälp av paralleller kan ett begränsat antal etymologier, grundade på vokalens ålder och uppkomstsätt, uppställas:

1) Ursprungligt urindoeuropeiskt **-ur(-)* med vokaliserad konsonantisk halvsvokalt förefinns i ordet fsv. *fiughur* n. 'fyra' (VAEO s.v. *fire*). Detta ursprung förutsätter ett suffix **-uVr* och kan därför uteslutas såvida man framhårdar i att vidhålla rotsläktskap med den indoeuropeiska roten under behandling.²⁷

2) En stavelsebildande tremulant IE **-γ(-)* i nollstadium som vokaliseras i förgermansk tid i enlighet med den välkända och produktiva ljudlagen verksam i uppkomsten av germanska språk (jfr behandlingen i 4.1 ovan). Allmänt antas att hit hör genitiv av släktskapsorden (Boutkan 1995: 273f.; Ringe 2006: 276, jfr Beekes 1995: 188). Formerna skulle häröra från de släktskapsord (indoeuropeister utpekar speciellt gen. sg.

²⁷ Samma invändning gäller i än högre grad relevansen av fsv. *nōkor*, *nōkur* etc. < *naik-k-war-* 'någon' (Noreen 1904: 416 ff.).

**méh₂trs*²⁸) som varit ursprungligen statistiskt rotbetonade. Från de orden skulle formen ha generaliserats till alla släktskapsord. Hit torde också höra *-ur i sv. *tjäder* och fsv. *biūr* (sv. dial. *bjur*) 'bäver', där tremulanten kan antas ha stått i en miljö där den blivit stavelsebildande och vokaliserats.²⁹

3) En tidig nordvästgermansk sekvens *-ar-u (eller *-ōru) där suffixvokalen -a- (eller -ō-) i en trycksvag medial stavelse framför en hög ändelsevokal *-u- i nordvästgermansk eller tidig urnordisk tid höjts och labialiserats (jfr behandlingen i 3.8 ovan), som i formen ack. m. *brōpur* 'broder' < ack. m. nvg. **brōparū* (Syrett 1994: 216ff., 223, 280; Boutkan 1995: 273, 400).³⁰

4) Ett lånord representeras av fsv. *dikur* m. 'tjotal av skinn el. pergament' ← latin *decuria* (Noreen 1904: 286, 385). Ett lånord kan givetvis uteslutas såvida man framhärdar i att vidhålla rotsläktskap med den indoeuropeiska roten under behandling.

En större grupp maskuliner företräder en urnordisk sekvens *-ura-(z). Hit hör förutom orden behandlade i fotnot 29 bl.a. fsv. *fiætur* 'fjätter', *iæpur* 'kant; särsk. kant el. gräns af ett jordstykke' och *masur* 'masur'.³¹ Jöran Sahlgren (1928: 275) har framkastat att sjönamnen *Vætur* och *Lughur* skulle vara ursprungliga appellativ "av samma typ som fvn. *fjoturr*, *mōpur*, *mōsur*, *kōgur*, *ōndurr* osv." I en behandling av sjönam-

²⁸ Även om ordet **méh₂trs* utpekas som det släktskapsord från vilket den statiska ändelsen har spridit sig, förutsätter den vernerska växlingen synlig i den mediala konsonanten att ordet måste ha haft (sekundär) suffixbetoning i ett förgermansk språkskede (alltså efter vokaliseringen av -r- men före Verners och Grimms lagar verkade). Detta antagande komplicerar tolkningen i någon grad speciellt som urg. gen. sg. m. **brōpurz* samtidigt har utvecklats i motsatt riktning och alltså måste härröra från ett förgermansk original med (sekundär?) rotbetoning.

²⁹ Fsv. *piepur* m. 'tjäder' < **peđura-z* (SEO s.v. *tjäder*) < IE **te-ttr-ō-* (VAEO s.v. *tiur*) eller < IE **tetr-/teter-* (Kümmel 2004: 295), fsv. *biūr* m. 'bäver' (SEO s.v. *bäver*) < **bebūru-* < IE **b^heb^hru-/b^heb^hrw-* (VAEO s.v. *bjor*) och fsv. *Iūr-/Iōr-/Iuwur/Iawur* (motsvarande fvn. *jofurr-* 'vildsvin') < IE **b^hép-r-/b^hep-r-* (Kümmel 2004: 294f., 297). Dessa etymologier är alla mångtydiga som mycket väl framgår av Kümmels artikel.

³⁰ För ljudlagen se kapitel 3.8 ovan, också fotnot 19.

³¹ I fornsvenskans och fornгутniskans *væpur* m. 'vädur, bagge, gumse' förutsätter parallellerna i fornisländskan och gotiskan inget -ur. Det förefaller frestande att såsom Kümmel (2004: 294, 295, 297) söka suffixets ursprung i en sällsynt arkaisk proterokinetisk konsonantstam < IE **uét-r-/uēt-r-* (så också VAEO s.v. *vær²*). Också Rau (2007: 281) postulerar en sådan konsonantstam som ett mellanstadium mellan urindoeuropeiskans rotnomen och den urgermanska u-stam, som man brukar rekonstruera på basen av gotisk och fornisländsk evidens utan hänsyn till östnordiskans anomala former. Dessa östnordiska former kunde i teorin också vara senare representanter för det förgermanska mellanstadiet förutsatt av Rau. Enligt Lars Hellbergs förklaring kan emellertid dessa former snarare härledas ur den urgermanska u-stammen genom en senurnordisk analogibildning på östnordiskt område under inflytande av ordet *piepur* m. 'tjäder' (Kock 1898; Hellberg 1965: 44ff.).

nen **Hjartur*, *Scaður* 'Skagern' och *Lughur* hänvisar Lidén (1932: 230f.) till Sahlgren, tillägger fisl. *toṭurr*, *þinurr* och *þiðurr*, karakteriserar gruppen som "ej homogen" och påpekar svårigheten "att utleta ett semantiskt band mellan denna grupp och sjönammen". Brist på homogenitet gäller också ordens etymologi. Något från indoeuropeiskan nedärvt suffix *-*ura-* torde inte ha existerat i urgermanskan (Bammesberger 1990: 63–96; Casaretto 2004: 7–15). Som konstaterat strax ovan uppvisar en del ord med en liknande böjning (såsom *þiæpur* och *biūr* 'bäver') bara skenbart ett sådant suffix då *-r-* i dessa tillhör roten. I andra är suffixavljudet på ett eller annat sätt sekundärt och kan innehålla förutom en äldre stavelsebildande tremulant (Kümmel 2004: 294–297) också ett indoeuropeiskt suffix *-*yer-* (kategori 1), en äldre ordsammansättning (fotnot 27 ovan) eller sekundära analoga ombildningar (som kanske *væpur* se fotnot 31). Därmed är inte i etymologiskt hänseende mycket vunnet genom en sammanställning av fsv. **vætur* med dessa ord som grupp.

De bästa förutsättningarna för att förklara appellativet **vætur*, under förutsättning att man vidhåller rotsläktskap med den indoeuropeiska roten under behandling, erbjuds följaktligen av kategori två och tre ovan. Som synes förekommer olika kasusformer av *r-*stammar i båda kategorierna.

5.1 Fornsvenska **vætur* som en rest av en singular urnordisk *r-*stamsböjning

Utgående från rekonstruktionen för urgermanska i kapitel 2.1 är de överlevande fornnordiska formerna för *vatten* långt utvecklade och deras böjning starkt förenklad. Fornsvenskans *vatn-* böjs som en neutral *a-*stam och är en sekundär tillbakabildning av urnordiskans plurala svaga stam **wat-n-a-*. På samma sätt har urnordiskans plurala svaga stam **nam-n-a-* genom analogi gett upphov till fornsvenskans singularis *nam(p)n* (SEO s.v. *namn*, *vatten*; VAEO s.v. *navn*, *vann*).

Utvecklingen förutsätter uttryckligen att urnordiskan har haft och gått miste om en äldre böjning i singularis, vilken har trätt undan för de nuvarande analogt uppkomna formerna. Förklaringsvärdet styrks ytterligare om man antar att böjningen i singularis har varit oregelbunden, tillhört ett sällsynt paradigm eller varit defekt till sina böjningsformer.

Ett sådant sällsynt böjningsmönster skulle en nordvästgermansk *r-*stam ha utgjort. En sådan är utanför släktskapsorden rekonstruerbar bara för den andra överlevande heteroklitiska *r/n-*stammen urg. **fōr*/**fun-* 'eld, flamma'. På basen av de senare representanterna för detta

likaså neutrala ord måste man uttryckligen postulera en neutral nordvästgermansk *r*-stam nom. ack. *fōr-, övriga kasus *fuīr- med generaliserat *r*-suffix (Ringe 2006: 276f.; Simms 2009: 315, 318f.).

Med beaktande av senare belagda former av *watar i västgermanska språk är det högst plausibelt att anta att svaga kasus i singularis redan i nordvästgermanskan kunde ha generaliserat det *r*-suffix som ursprungligen återfanns bara i nedärvda starka kasus nom. ack. urg. *watōr. Samtidigt är det nödvändigt att anta en försvunnen urnordisk böjning i singularis, även om motsvarande former vore obelagda i senare nordgermanska språk.

I fornisländsk poesi finns faktiskt två förekomster av en form *vatr* (den ena med en kopieringsalternant *vottr*³²), men de anses båda vara starkt beroende av poetisk stil och allitteration och därför mycket otillförlitliga som komparativt språkhistoriskt material. Russel Poole (2005: 272 fotnot 2) påminner om att formen *vatr* som förekommer i *helt und vatr enn vitri* snarare än en arkaisk nominativ singularis skall förstås som ett kopieringsmisstag antingen under inflytande av *váttr* 'vittne' eller i föregripande av *-tr* i *vitri*. Den gamla isländsk-engelska ordboken IED (682 s.v. *vatn*) konstaterar att formen *vatr* bara förekommer i två belägg. Förekomsterna, som utgörs av *hvatr vatri* i en dikt från början av 1300-talet och av *hélit und vatr enn vitri* av Sighvat, torde företräda former använda i rytms tjänst. Till stöd för att formerna baserar sig på versens rytm anför IED att *vatn vitni* förekommer i en annan vers av samme skald. I försvar för beläggens bevisvärde kan å andra sidan anföras att fornisländsk diktning i andra fall har utnyttjat och därigenom bevarat för eftervärlden arkaiska ord och former (Poole 2005: 272).

Förekomsterna kan följaktligen högst användas med tillbörlig försiktighet som supplementärt belägg för existensen av en gammal *r*-stam (eller *ra*-stam). Huvudargumenten bör ändå grunda sig på komparativt material och pga. den poetiska kontexten bör inga långtgående ljudhistoriska slutsatser dras från dessa förekomster.

Vid sidan av den nordvästgermanska *r*-stammen *fōr/*fuīr- (enstaviga stammen *fuīr/*fuīr-) med generaliserat *r*-suffix vittnar fornisländskan om en mer eller mindre synonym maskulin *n*-stam *funal/*funan- (Simms 2009: 317f.) utvecklad i parallellitet med gotiskan. De två stammarna måste ha existerat samtidigt i urnordiskan. Här föreligger en analogi med ordet *watōr/*watin-. I båda bevarar gotiskan en *n*-stam medan västger-

³² Enligt undantaget till regeln angiven i fotnot 20 ovan skulle *uódr undantagsvis kunna utfalla som fis. *votr pro förväntat *votur.

manskan har former som representerar en *r*-stam eller som har utvecklats ur en sådan. Båda dessa två heteroklitiska ordstammar tycks däremot i nordgermanskan visa spår av både en *n*-stam och en *r*-stam, åtminstone att döma av de två osäkra förekomsterna av *vatr* i fornisländsk poesi och eventuellt, med reservation för att en förklaring kan hittas för ordets ljudhistoria, av det fornsvenska appellativet **vætur*. Analogin mellan utvecklingen av de två orden kan föras ännu längre om man tolkar den fornsvenska kombinationsformen *vatu-* som en rest av en urnordisk *n*-stam (SEO s.v. *vattu-*). I det fallet skulle den nya analogt uppkomna fornnordiska *a*-stammen, med generaliserat böjningsmönster i singularis utgående från vissa plurala former, ha undanträngt både en arkaisk *r*-stam och en synonym *n*-stam. Den anomali som ett sådant sakernas tillstånd hade inneburit skulle ha utgjort ett logiskt utgångsläge för en ny analogibildning.

Fornsvenskans appellativ **vætur* kunde förklaras som en senare representant för denna obelagda men förväntade nordvästgermanska *r*-stam under följande tänkbara förutsättningar:

Urgermanska ordet **watōr/*watin-* bör under övergången till nordvästgermansk tid och i parallellitet med den tidigare heteroklitiska neutrala stammen **fōr/*fuīr-* > **fōr/*fuīr-* ha upptagit böjningen **watōr/*watir-* senare ljudlagsenligt **watar/*watir-*.

Då **fōr/*fuīr-* omtolkades till en enstavig stam **fuīr/*fuīr-* (Simms 2009: 318) avspjälkades de två ordens utveckling från varandra.

Ordet **watar/*watir-* kom att reserveras för specialiserat bruk, kanske i betydelsen 'vattensamling' eller någon annan betydelse gångbar som namngivningsgrund för sjöar. Den tidigare synonyma *n*-stammen bevarade neutralt genus och blev det generiska ordet för 'vatten' medan *r*-stammen övergick till maskulint genus under påverkan av dess frekventa användning som sjönamn. Genom upptagandet av maskulint genus antogs en akkusativ med konsonantstamsändelse **watarū* > **waturu* (för suffixvokalen se kapitel 3.8 ovan, också fotnot 18).

Efter synkopen och fonematiseringen av *i*-omljudet skulle den *i*-omljudda rotvokalen i den svaga stammen **wætir(-)* ha generaliserats till nominativ och akkusativ.

Den synnerligen anomala ljudlagsenliga genitiven **wætirr* skulle ha ersatts av den så uppkomna ack. sg. **wætur* ← **waturu* < **watarū*, alltså en ändelse som redan existerade som genitivmarkör i de maskulina släktskapsorden *foður* och *brōþor*. En senare representant för en sådan "statisk" indoeuropeisk genitivändelse kan också ha införts i senare urnordisk tid i analogi med släktskapsorden.

Liksom till sist också skedde i släktskapsorden kom en särskild dativ

att ge vika för de likalydande formerna i ackusativ och genitiv. Då ordet slutligen övergick till *a*-stamsböjning kom de likalydande oblika kasusformerna ack. gen. (och troligen dat.) **wætur*, som efter preposition var högfrekventa i toponymiskt bruk, att bli stambildande. I alla fall kan tendensen till utjämning av omljud och suffix senast vid övergång till *a*-stamsböjning ha varit starkare i ett appellativ vars singulara former höll på att lexikaliseras som ett specialiserat sällsynt ord. Motståndskraft mot analogibildningar och därmed bevarande av oregelbunden böjning korrelerar med hög frekvens i språkbruket (Beekes 1995: 79). Belägg finns ändå för generalisering av oblika kasus till nominativ till och med i den högfrekventa *r*-stammen fsv. (dial.) *brōþur*, *-or* (Noreen 1913: 75).

Generaliseringen av *i*-omljudet från vissa kasus och ändelsen **-ur* från en annan kan vid första anblick te sig som en osannolik utveckling. Anmärkningsvärt är emellertid att det trots *r*-stammarnas extrema sällsynthet i nordvästgermanskan inte saknas en parallell till det. I fsv. *systor* (oblika kasus) har *i*-omljudet generaliserats i fornnordiskan (VAEO s.v. *søster*) samtidigt som oblika kasus uppvisar *<-or>* /*-ur*/. Generaliseringen av *i*-omljudet kan säkerligen påstås ha underlättats av den ovanliga växlingen **swy-/swe-* men isolerade förekomster finns faktiskt också av ack. sg. *fæþur* och *mōþor* (Noreen 1904: 331, anm. 8).

En mindre sannolik möjlighet, men en med samma slutresultat, är att ta en utgångspunkt i det faktum att det enda substantiv med det mycket ovanliga långvokaliska suffixet **-ōr* i nom. sg. kan förutom **watōr* ha varit ordet **swestōr*, som visserligen i denna form företer en kontroversiell rekonstruktion. Framställningen i kapitel 3.7 ovan stöder ändå existensen av en sådan nominativ, vars senare representant urn. **swestar** är belagd på Opedalsstenen. Ordet **watōr* kunde då redan strax efter att det hade övergått från heterolitisk böjning till *r*-stamsböjning, olika genus till trots, ha antagit ändelser i svaga kasus direkt från ordet **swestōr* > urn. **swestar**.

6 Sammanfattning

Slutligen kan man sammanfatta denna form- och ljudhistoriska studie över germanskt **watōr* 'vatten', namnet *Vättern* och fornsvenskt **vætur* enligt följande:

Som jag preliminärt sammanfattade i kapitel 3.9 är försvar av den av gammalt gällande tolkningen om en utbrytning ur en tidigare böjningsform för det indoeuropeiska appellativet **uod-γ/*u(e)d-ōr* 'vatten' inte

möjligt att anföra utan uppställande av komplicerade och hypotetiska antaganden, av vilka en del enligt min mening är helt ad hoc.

Den enda tesen för att postulera ett utfall av ie. **-ōr* som *-ur* som det har visat sig lönt att pröva bygger på det antagandet att suffixet **-ōr* skulle ha bevarats långvokaltiskt från den tidigare perioden av förkortningar. Därefter skulle en höjning av **-ōr* > **-ūr* ha inträtt innan suffixet förkortades i den senurnordiska synkopen. Med hjälp av indirekta paralleller kan man tänka sig att överfört tillämpa vissa, men inte alla, av de alternativa hypoteser som har prövats för att förklara en höjning av *-ōn* till **-ūn* i feminina *n*-stammar. För att utveckla och underbygga denna hypotes vidare måste en av de förhärskande uppfattningarna, enligt vilken nasalisering har utgjort den betingande miljön för höjningen, uteslutas och de två alternativa hypoteserna, som inte heller de är oproblematiske, vidareutvecklas.

Jag ställer mig också allmänt taget tvivlande till tanken på att en ljudlagsenlig efterföljare till en indoeuropeisk böjningsform, nedärvd helt oberörd av omvälvningarna i böjningsmönstren, oförändrad skulle ha tjänat som utgångspunkt för ett en nybildad *a*-stamsböjning.

Detta forskningsspår står och faller ändå på frågan om indoeuropeiskt *e*-stadium kan antas ha fortlevt i den nordvästindoeuropeiska språkform ur vilken de baltoslaviska och germanska språken har utvecklats. I ljuset av behandlingen i kapitel 3.1 ovan är möjligheten högst teoretisk och mitt svar därför avvisande. Lösningar uppbyggda på andra premisser bör ha företräde.

Möjligheten att anta andra grunder för indoeuropeiskt *e*-stadium granskades också ovan i kapitel 4. En analogibildning inom samma heteroklitiska deklination är teoretiskt möjlig men igen ett antagande hypotetiskt till den grad att jag förkastar det på metodologiska grunder. Olika avledningar där *e*-stam vore att förvänta kunde inte förklara suffixvokalen. En intressant observation som inspirerar till vidare forskning är det faktum att samma suffix föreligger i fsv. *fiætur* 'fjätter' och fsv. **vætur*. Såvida man i båda fallen ville räkna med en avledning av ett indoeuropeiskt rot-nomen är parallellen perfekt. Tyvärr är inte mycket därmed vunnet i etymologiskt hänseende eftersom *fiætur* representerar en fullständigt dunkel ordbildning.

Det mest framgångsrika forskningsspåret gäller sammanbrottet av heteroklisen i övergången från urgermansk till nordvästgermansk tid som utvecklat i kapitel 5. En utveckling i parallellitet med **fōr/*fuin-* > **fōr/*fuir-* 'eld, fyr, flamma' skulle förklara uppkomsten av en svag stam **wætir-* som hade undergått *i*-omljud och senare föranlett generalisering

av *i*-omljudet till alla kasus. Suffixet *-ur i *wætur låter sig bäst förklaras utifrån en ny akkusativ som bildats i samband med övertagandet av maskulint genus, förväntat då appellativet blev reserverat för bruk som sjönamn. Möjligen kan också den för släktskapsorden typiska genitiv-ändelsen *-ur, som härstammar från statiskt rotbetonade *r*-stammar, ha spelat en roll.

Denna sist beskrivna lösning, eller någon framtida variation av densamma, är i jämförelse mest ekonomisk och undviker förläggande av komplicerade eller spekulativa antaganden till en urindoeuropeisk tid. Den kan i viss mån stödjas av paralleller i västgermanska språk och kanske till och med av fornisländska belägg, visserligen med reservation för deras förekomst i poetiska texter.

Litteratur och källor

- AEW = de Vries, Jan. 1961. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch von Jan de Vries*. E.J.Brill, Leiden.
- AHD = The American Heritage Dictionary of the English Language: Fourth Edition. 2000. Tillgängligt på <http://web.archive.org/web/20080217051724/www.bartleby.com/61/roots/IE551.html> (26.9.2010)
- Andersen, Harry. 1974. "Talordene tredive og fyrretyve". Paul Andersen, Christian Lisse, Karl Martin Nielsen, Hanne Ruus og John Kousgård Sørensen (red.): *Festskrift til Kristian Hald : navneforskning, dialektologi, sproghistorie : på halvfjerdssårsdagen 9.9.1974*, s. 319–329. Akademisk forlag, København.
- Andersson, Thorsten. 1972. "Norden och det forna Europa. Några synpunkter på ortnamnens ålder och samband". *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 60, s. 5–58. Uppsala.
- 2004. "Die Suffixbildungen in der altgermanischen Toponymie". Thorsten Andersson & Eva Nyman (utg.): *Die Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14. –16. Mai 2004*. Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 88, s. 13–26. Uppsala.
- 2005. "Vättern och Vätöarna". *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 93, s. 133–134. Uppsala.
- Antonsen, Elmer H. 1987. "The Oldest Runic Inscriptions". *Runic and runic inscriptions [Runes and Runic Inscriptions]. Föredrag vid Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens symposium 8–11 september 1985*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 15, s. 17–28. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- 2002. *Runes and Germanic Linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 140. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Bammesberger, Alfred. 1990. *Die Morphologie des urgermanischen Nomens*. Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik der germanischen Sprachen. 2. Band. Carl Winter – Universitätsverlag, Heidelberg.

- Beekes, Robert S.P. 1995. *Comparative Indo-European Linguistics. An introduction*. John Benjamins Publishin Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Boutkan, Dirk. 1995. *The Germanic 'Auslautgesetze'*. Leiden Studies in Indo-European 4. Series edited by R.S.P. Beekes – A. Lubotsky – J.S.S. Weitenberg. Amsterdam – Atlanta.
- Casaretto, Antje 2004. *Nominale Wortbildung der gotischen Sprache. Die Derivation der Substantive*. Indogermanische Bibliothek. Begründet von H. Hirt und W. Streitberg. Fortgeführt von H. Krahe. Herausgegeben von Alfred Bammesberger. Dritte Reihe. Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- 2006. "Zum Schicksal ererbter Wortbildungsmuster im Gotischen". *International Journal of Diachronic Linguistics and Linguistic Reconstruction* 3 (2006), s. 125–146.
- Clackson, James. 2007. *Indo-European Linguistics. An Introduction*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, New York.
- Darms, Georges. 1978. *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn. Die Vřddh-Ableitung im Germanischen*. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft. Herausgegeben von Bernhard Forssman, Kart Hoffmann und Johanna Narten. Beiheft 9. Neue Folge. R.Kitzinger, München.
- DEO = Nielsen, Niels Åge. 1985. *Dansk etymologisk ordbog: ordenes historie*. 3. reviderede udgave med et tillæg, 4. oplag. Gyldendals røde ordbøger. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, Copenhagen – København.
- EWA = Mayrhofer, Manfred. 1992. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. I. Band. Winter, Heidelberg.
- EWDS = Kluge, Friedrich. [1883] 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Fortson, IV, Benjamin W. 2004. *Indo-European Language and culture*. Blackwell textbooks in linguistics 19. Malden/Oxford/Carlton.
- FSVLDB = Fornsvensk lexikalisk databas. <http://sprakbanken.gu.se/fsvldb/> (26.9.2010)
- Greule, Albrecht. 2005. "Indogermanisch *uēd- : *uod- : ud- 'Wasser' in der altgermanischen Hydronomie". *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 93, s. 5–11. Uppsala.
- 2007. *Etymologische Studien zu geographischen Namen in Europa*. Ausgewählte Beiträge 1998–2006 herausgegeben von Wolfgang Janka und Michael Prinz. Regensburger Studien zur Namenforschung herausgegeben von Wolfgang Janka und Michael Prinz. Band 2. Edition vulpes e.K., Regensburg.
- Grønvik, Ottar. 1983. "Runeinskriften på Rök-stenen". *Maal og minne* 1983 (Hefte 3–4), s. 101–149. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Hallberg, Göran. 1983. *Ortnamn i Småland*. AWE/GEBERS landsskapsserie om ortnamn. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm.
- Hart, Gillian R. 1980. "Some observations on plene-writing in Hittite". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London* 43, s. 1–17.
- Haugen, Einar. 1976. *The Scandinavian languages. An Introduction to their History*. Faber and Faber Limited, London.
- 1982. *Scandinavian Language Structures: A Comparative Historical Survey*.

- Sprachstrukturen: Reihe A, Historische Sprachstrukturen 5. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Hedblom, Folke. 1945. *De svenska ortnamnen på säter : en namngeografisk undersökning*. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning 13. Studier till en svensk ortnamnsatlas, utgivna af Jöran Sahlgren 2. Carl Bloms boktryckeri, Lund. Lundequistska bokh., Uppsala.
- Hellberg, Lars. 1965. "Mansnamnet runsv. Haursi". Roland Otterbjörk (red.): *Personnamnsstudier 1964. Tillägnade minnet av Ivar Modéer (1904-1960)*. Anthroponymica Suecana 6, s. 8-51. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Hellquist, Elof. 1903-1906. *Studier öfver de svenska sjönamnen. Deras härledning och historia* 1-5. Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv 20: 1-5. Tidskrift utgiven på uppdrag av landsmålsföreningarna i Uppsala, Helsingfors och Lund, genom J.A. Lundell. Stockholm.
- IED = Cleasby, Richard och Vigfusson, Gudbrand. 1874. *Icelandic - English dictionary*. Initiated by Richard Cleasby. Enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson, M.A. Clarendon Press, Oxford. Tillgänglig på http://lexicon.ff.cuni.cz/texts/oi_cleasbyvigfusson_about.html (26.9.2010)
- IEW = Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Francke Verlag, Bern und München.
- Jansson, Valter. 1936. "Räkneordet 'fyra'". Emil Olson och John Tuneld (utg.): *Bidrag till nordisk filologi, tillägnade Emil Olson den 9 juni 1936*, s. 272-287. C. W. K. Gleerup, Lund - Levin & Munksgaard, Köpenhamn.
- 1980. "Die Zahlwörter *fyra* 'vier' und *fjrtio* 'vierzig' in den nordischen Sprachen". Valter Jansson, Bengt Nordberg och Mats Thelander (utg.): *Språk och struktur - studier i nyare svenska tillägnade Gun Widmark den 31 juli 1980*, s. 147-163. Carl Bloms boktryckeri, Lund. Lundequistska bokh., Uppsala.
- Jasanoff, Jay H. 2002. "The nom. sg. of Germanic *n*-stems". Alfred Wedel and Hans-Jörg Busch (utg.) *Verba et Littera: Explorations in Germanic Languages and German Literature*, s. 31-46. Essays in Honor of Albert L. Lloyd. Linguatext, Ltd, Newark, Delaware. Tillgänglig på [http://www.people.fas.harvard.edu/~jasanoff/pdf/Nom.%20sg.%20of%20Gmc.%20n-stems%20\(2002\).pdf](http://www.people.fas.harvard.edu/~jasanoff/pdf/Nom.%20sg.%20of%20Gmc.%20n-stems%20(2002).pdf) (26.9.2010)
- 2004. "Acute vs. Circumflex: Some notes on PIE and Post-PIE Prosodic Phonology". Adam Hyllested, Anders Richardt Jørgensen, Jenny Helena Larsson et Thomas Olander (utg.): *Per aspera ad asteriscos : Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMIV*. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft Bd. 112, s. 247-256. Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Innsbruck. Tillgänglig på <http://www.people.fas.harvard.edu/~jasanoff/pdf/Acute%20vs.%20circumflex.pdf> (26.9.2010)
- Jonsson, Hans. 1966. *Nordiska ord för vattensamling*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap 16. Lund.
- Kallio, Petri. Under utgivning. "The Language Contact Situation in Prehistoric Northeastern Europe". Robert Mailhammer, Theo Vennemann (utg.): *Linguistic Roots of Europe*. Museum Tusulanum Press, Copenhagen.
- Kloekhorst, Alwin. Under utgivning. "Hittite 'water'". *The Heart of the Matter*,

- Festschrift for J.J.S. Weitenberg*. Sidnumrering 1–5 enligt manuskript tillgängligt på <http://www.kloekhorst.nl/Publications.html> (26.9.2010).
- Kock, Axel. 1898. "Till frågan om Rökstens-inskriftens språk". *Arkiv för nordisk filologi* 14, s. 247–258. Lund.
- Koivulehto, Jorma. 2001. "The Earliest Contacts between IE and Uralic Speakers". Carpelan, Christian, Parpola, Asko & Koskikallio, Petteri (utg.) *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archeological Considerations*, s. 235–263. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 242. Helsinki.
- Kümmel, Martin. 2004. "Ungeklärtes *u neben Liquida in germanischen Nomina". Adam Hyllested, Anders Richardt Jørgensen, Jenny Helena Larsson et Thomas Olander (utg.): *Per aspera ad asteriscos: Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMIV*. Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft Bd. 112, s. 291–303. Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Innsbruck.
- Lidén, Evald. 1932. "Västgötska gränsorter från början av 1300-talet och andra namntydningar". *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 20, s. 220–232. Uppsala.
- Lundahl, Ivar. 1965. *Ortnamnen i Skaraborgs län. 5, Kinne härad: territoriella namn*. Sveriges ortnamn. Lundeqvistska bokhandeln, Uppsala.
- 1970. *Ortnamnen i Skaraborgs län. 17, Naturnamn*. Sveriges ortnamn. Lundeqvistska bokhandeln, Uppsala.
- Melchert, H. Craig. 1994. *Anatolian Historical Phonology*. Leiden Studies in Indo-European 3. Amsterdam – Atlanta, GA.
- Nielsen, Hans Frede. 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia. Studies in Germanic Dialect Geography*. Indogermanische Bibliothek. Begründet von H. Hirt und W. Streitberg. Fortgeführt von H. Krahe. Herausgegeben von Alfred Bammesberger. Erste Reihe. Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg.
- NIL = Wodtko, Dagmar S., Irslinger, Britta och Schneider, Carolin. 2008. *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Noreen, Adolf. 1904. *Altswedische grammatik mit einschluss des altgutnischen*. Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte. Herausgegeben von Wilhelm Braune. 8. Altnordische grammatik 2. Max Niemeyer, Halle.
- 1913. *Geschichte der nordischen sprachen, besonders in altnordischer zeit*. Dritte vollständig umgearbeitete auflage. Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg. Microfilmed by University of Toronto: <http://www.archive.org/details/geschichtedernor00noreuoft> (26.9.2010)
- 1923. *Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) under berücktsichtigung des urnordischen*. Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte. Herausgegeben von Wilhelm Braune. 4. Altnordische grammatik 1. Vierte vollständig umgearbeitete auflage. Max Niemeyer, Halle (Saale).
- Noreen, Erik. 1920. "Ett hedniskt kultcentrum i Värmland". *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning* 8, s. 17–31. Namn och bygds förlag, Lund.
- Nussbaum, Alan J. 1986. *Head and Horn in Indo-European*. Untersuchungen

zur indogermanischen Sprach- und Kulturwissenschaft / Studies in Indo-European Language and Culture / Neue Folge / New Series 2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.

- Olander, Thomas. 2009. *Balto-Slavic Accentual Mobility*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 199. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Olsen, Birgit Anette. 1999. *The Noun in Biblical Armenian. Origin and Word-Formation* – with special emphasis on the Indo-European heritage. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 119. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Pamp, Bengt. 1988. *Ortnamnen i Sverige*. 5 uppl. Studentlitteratur, Lund.
- Peters, Martin. 1980. *Untersuchungen zur Vertretung der Indogermanischen Laryngale im Griechischen*. Österreichische Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 377 Band. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung. Heft 8. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Petit, Daniel. 2004. *Apophonie et catégories grammaticales dans les langues baltiques*. Collection linguistique de la Société de linguistique de Paris, 86. Peeters, Leuven – Paris.
- Poole, Russell. 2005. "Claiming Kin Skaldic-Style". Antonina Harbus and Russell Poole (red.): *Verbal Encounters. Anglo-Saxon and Old Norse studies for Roberta Frank*, s. 269–284. University of Toronto Press, Toronto – Buffalo.
- Rasmussen, Jens Elmegård. 1992. "Initial H₃ in Anatolian: A Vote for Chaos". *Copenhagen Working Papers in Linguistics* 1992, 2, s. 53–61.
- Rau, Jeremy. 2007. "The derivational history of Proto-Germanic *wep̥ru- 'lamb'". Alan J. Nussbaum (utg.): *Verba Docenti. Studies in historical and Indo-European linguistics presented to Jay H. Jasanoff by students, colleagues, and friends*, s. 281–292. Beechstave Press, Ann Arbor – New York.
- Rieken, Elisabeth. 1999. *Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen*. Studien zu den Boğazköy-Texten Herausgegeben von der Kommission für den Alten Orient der Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Heft 44. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Ringe, Donald. 2006 [paperback 2008]. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English Volume I*. Oxford University Press, New York.
- Ross, Alan S. C. – Berns, Jan. 1992. "Germanic". Jadranka Gvozdanović (utg.): *Indo-European Numerals*. Chapter 15. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 57, s. 555–716.
- Sahlgren, Jöran. 1928. "Nordiska ordstudier". *Arkiv för nordisk filologi* 40, s. 253–285.
- Schindler, Jochem. 1975. "L'apophonie des thèmes indo-européens en -r/n". *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 70, s. 1–10.
- SD = *Svenskt diplomatarium*. Utgivet av Johan Gustaf Liljegren 1837. Norstedt, Stockholm. Tillgängligt på http://openlibrary.org/b/OL20535109M/Svenskt_diplomatarium (26.9.2010)
- SEO = Hellquist, Elof. [1922] 1980. *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje rättade upplagan 1980. Baserad på andra omarbetade och tillökade upplagan 1939. Lund.

- Simms, Douglas P.A. 2009. "The Words for 'Fire' in Germanic". *Journal of Germanic Linguistics* 21.3 (2009), s. 297–333.
- Stiles, Patrick V. 1984. "On the interpretation of Older Runic *swestar* on the Oppedal Stone". *NOWELE* (North-Western European Language Evolution) 3, s. 3–48.
- 1985–86. "The Fate of the Numeral '4' in Germanic 1–3". *NOWELE* (North-Western European Language Evolution) 6 s. 81–104, 7 s. 3–27, 8 s. 3–25. Odense University Press.
- Strandberg, Svante. 1988. "Kontinentalgermanische Hydronomie aus nordischer Sicht". Thorsten Andersson (utg.): *Probleme der namenbildung. Rekonstruktion von Eigennamen und der ihnen zugrundeliegenden Appellative. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 1.–4. September 1986*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica* 18, s. 17–57. Uppsala.
- Syrett, Martin. 1994. *The Unaccented Vowels of Proto-Norse*. North-Western European Language Evolution. Supplement vol. 11. Odense University Press, Odense.
- Szereményi, Oswald. 1990. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Die Sprachwissenschaft. Einführungen in Gegenstand, Methoden und Ergebnisse ihrer Teildisziplinen und Hilfswissenschaften. 4., durchgesehene aufgabe. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- VAEO = Bjorvand, Harald och Lindeman, Fredrik Otto. [2000] 2007. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Revidert og utvidet utgave. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Novus forlag, Oslo.
- Weiss, Michael. 1994. "On the non-verbal origin of the Greek verb *νήπειν* 'to be sober'". *Historische Sprachforschung* bisher Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung. Begründet von Adalbert Kuhn. In Verbindung mit Claus Haebler herausgegeben von Alfred Bammesberger und Günter Neumann; Bd. 107, s. 91–98. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen – Zürich.
- Wessén, Elias. 1965. *Svensk Språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. 8. uppl. Almqvist & Wiksell, Stockholm – Lund.
- Widmark, Gun. 1959. *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning, 1.A. Text; 1.B. Kartor*. Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 6. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala.
- [2001] 2004. *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid*. *Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi* 76. Uppsala.

MAGNUS KÄLLSTRÖM

»... men jag fulländade den»?

Till tolkningen av ett dunkelt parti på runstenen Ög 66 vid Bjälbo kyrka

Runologins centrala uppgift är som bekant att läsa, tolka och publicera de inskrifter som är ristade med runor. Under förra århundradet skapades också tre stora korpusverk, som ännu intar en särställning som auktoriteter på området: *Sveriges runinskrifter* (1900 ff.), *Danmarks runeindskrifter* (1941–42) och *Norges innskrifter med de yngre runer* (1941 ff.).¹ Utgivningen av det svenska runverket har pågått under mer än hundra år, och det väntar liksom sin norska motsvarighet ännu på sin fullbordan.

Även om de nationella runverken till vissa delar kan vara föråldrade, är det till dessa som de flesta vänder sig för att söka uppgifter om läsningen och tolkningen av en viss runinskrift. Under det senaste decenniet har dock de tryckta publikationerna fått konkurrens av digitala medier, framför allt *Samnordisk runtextdatabas*, som kostnadsfritt kan laddas ner från Internet. Uppgifterna i databasen är visserligen begränsade, men genom hänvisningar till senare källor förmedlar de många gånger en mer aktuell

¹ Här bör också nämnas två viktiga föregångare på området: Sophus Bugges *Norges innskrifter med de äldre runer* (1891–1924) och Ludvig F. A. Wimmers *De danske runemindesmerker* (1893–1908).

Källström, M., fil. dr, Förvaltningsavdelningen, Riksantikvarieämbetet, Visby. "»... But I completed it»? On the interpretation of an obscure part of the inscription on the rune-stone Ög 66 at Bjälbo church", *ANF* 125 (2010), pp. 51–66.

Abstract: The author discusses the last part of the inscription on the rune-stone Ög 66 at Bjälbo church in Östergötland, which formerly has been read as follows: **i it : in ik : anti**. In *Östergötlands runinskrifter* (1911–18) the first three runes were taken as a complement to a preceding apposition *sunñ Spjallbuda* "son of Spjallboði" and interpreted as *i ætt* "to the family", while the latter part was conceived as a carver signature: *En ek ændi* "But I completed it (e.g. the stone)". The correct reading of the runes is however **it : inik : ant**, and this part of the inscription must therefore be interpreted in another way. The present author suggests *Hæit inni'k ænt* (or maybe: *Hæit inni'k ænd*) "I proclaim the promise (or: the promises) fulfilled". What the promise or promises consisted of is difficult to determine, but the sentence might allude on the creation of the monument.

Keywords: Runic inscriptions, Rune-stones, Östergötland, Bjälbo, Viking Age.

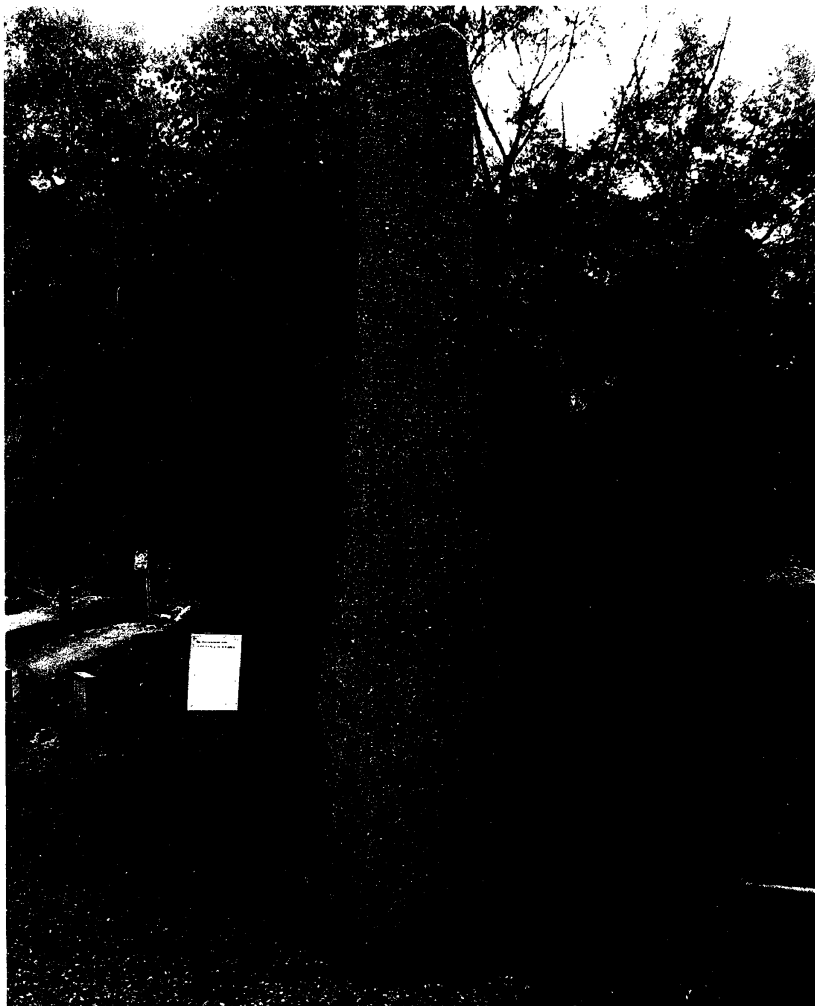

Fig. 1. Runstenen Ög 66 vid Bjälbo kyrka. Foto förf. 2006.

bild av forskningsläget kring den enskilda inskriften. Vad som lätt glöms bort är att huvuddelen av de läsningar och tolkningar som är samlade i databasen ytterst går tillbaka på uppgifter i de nationella runverken, och att dessa kan vara av högst skiftande ålder och kvalitet. En felaktig läsning eller tveksam tolkning kan därför genom runtextdatabasen få fortsatt spridning, så länge ingen kommer med något nytt i frågan.

Denna artikel behandlar ett sådant fall, nämligen avslutningen av inskriften på runstenen Ög 66 vid Bjälbo kyrka i Östergötland (fig. 1).

I min avhandling (Källström 2007: 81) har jag påpekat att läsningen av en del av inskriften inte stämmer med den som redovisas i Östergötlands runinskrifter, och att detta parti därför också måste tolkas på ett annat sätt. Min läsning och tolkning har numera inkluderats i *Samnordisk runtextdatabas* som ett alternativ till runverkets, men jag har inte i detalj redovisat och motiverat mitt förslag, vilket givetvis är nödvändigt för att det skall kunna bedömas.

1. Stenens historia och inskrift

Runstenen Ög 66 kom i dagen 1850 när den gamla sockenstugan i Bjälbo revs, och den placerades först i liggande ställning utmed den södra sidan av tornet (ÖgR: 67). Där blev stenen liggande ett halvsekel till 1905, då den restes på sin nuvarande plats på den södra sidan om planen framför ingången till kyrkan. Vid kyrkans restaurering 1935–36 fick stenen sällskap av runstenen Ög 64, som tidigare hade suttit inmurad i stenfoten till kyrkans sakristia och som nu restes på den norra sidan av planen.

Båda stenarna mäter mer än tre meter i höjd, och de utgör var och en för sig ett imponerande monument. Beträffande innehållet i runtexterna har den norra stenen (Ög 64) tilldragit sig mest intresse. Stenen är nämligen rest av en grupp män, som benämner sig själva *drængiar*, till minne av deras »gillebroder» Grep (*æftir Græip, gilda sinn*), och inskriften avslutas med en ristarsignatur: *Löfi ræist rûnar* »Love ristade runorna». Texten på Ög 66 är mindre spektakulär, men som nämndes inledningsvis rymmer den ett gåtfullt parti.

I *Östergötlands runinskrifter* (ÖgR: 67 f.) har Erik Brate återgivit inskriften på följande sätt:

**: ikiualtr : ristþi : stin : þisi : eftir : stufialt : brupur : sin : suain :
halkuþan : sun sbialbuþa : i it : in ik : anti**

»Ingevald reste denna sten efter Styvjald, sin broder, en förträfflig yngling, son till Spialbode till ätten, men jag fulländade den.»

Problemen finns i runföljden **i it : in ik : anti** i inskriftens slut. Redan Brate (i ÖgR: 68) framhåller att partiet både är svårt att »läsa och tyda», men finner det möjligt att runorna **i it** »motsvarar fsv. *ī ætt* 'till sin ätt, härstamning' och att detta utgör »en fyllnad till **sun : sbialbuþa**». Som parallell till ett sådant uttryck anför han språkprovet fvn. *sambornir í báðar ættir*, som han har funnit under uppslagsordet *ætt* f. hos Fritzner (3: 1072). Den återstående delen av runföljden uppfattas som en ristär-

signatur, som inleds med konjunktionen *æn* 'men, och' och där **anti** skall vara pret. sg. av verbet fsv. *ænda*. Enligt Brate (i ÖGR: 68) har verbet »här betydelsen 'fullända, uträtta, vad som skall göras' och **stin** : **pisa** underförstås som objekt därtill». Subjektet finner han (ibid.) i runföljden **ik** som tolkas som pronomenet *ek* 'jag'. Det saknade ristarnamnet kommenteras på följande sätt (ibid.): »Ristaren framhåller med denna sats sin gärning men har inte nämnt sitt namn; han kom ej tänka på att eftervärlden icke kunde känna honom så väl som samtiden.»

Brates tolkning fick inte stå oemotsagd och den kritiserades på flera punkter redan av Axel Kock (1923: 144 ff.). Kock menade dock liksom Brate att de avslutande runorna **in ik** : **anti** innehöll en ristarsignatur, men gav den en annan form: *en øgg Anti* »Men Ante högg (runorna el. stenen)» (s. 147, 149). Runföljden **ik** antogs alltså svara mot pret. av verbet *haggva* 'hugga' och Kock (s. 146) anförde som paralleller bl.a. skrivningarna **hik** (Vs 13) och **ik** (U 226). Beträffande personnamnet hänvisade han (ibid.) till mansnamnet *Ante*, som användes på Öland under 1600-talet. Visserligen ansåg Christofer Larsson Grubb som var Kocks källa att namnet var »et ölandznamn för Anders» (se Norrman & Norrman 1888: 27), men Kock fann det »högst tvivelsaktigt, huruvida *Ante* ursprungligen bildats av *Anders*» och ville i stället identifiera namnet med ett fvn. *Anti*.²

Angående tydningen av runorna i **it** som fsv. *ī ætt* 'till sin ätt, härstamning' ansåg Kock (1923: 147) att exemplet från Fritznar var lyft ur sitt sammanhang och att det inte gav något stöd för den av Brate ansatta betydelsen. I stället föreslog han (1923: 148) att runföljden kunde utläsas »såsom *i Æmt*», vilket skulle återge »namnet på Spjalbodes gård (by)». Detta gårdnamn ville Kock härleda ur det i Sverige flera gånger förekommande sjönamnet *Ämten*, och han tänkte sig att »det östgötska sjönamnet (fsv.) *Æmt* överförts till en vid stranden liggande gård, där Spjalbode hade sitt hem».

Flera invändningar kan göras mot Kocks tolkningsförslag. I första hand kan man ifrågasätta existensen av ett mansnamn fvn. *Anti*. Beläggen för ett sådant namn är nämligen mycket osäkra, och de avser alla en och samma person. Hos E. H. Lind (1905–15: 107) är de upptagna under uppslagsformen *Auti* (med hänvisning från *Anti*, sp. 31). Enligt hans sammanställning återges namnet år 1198 som »Gen. *Auta prestz* [...]

² Kock (s. 146 f.) menar att även om *Anti* skulle vara bildat till *Anders* kan det föreligga i Bjälbostenens **anti**, och hänvisar till inlånade namn i de vikingatida runinskrifterna som *Ion* och *Nigulas*. Som ännu ett alternativ nämner han (s. 147) att **anti** kan ha uttalats som *Andi* och »vara ett kortnamn av t. ex. fsv. *Andor*».

(men hskr. har *Aura*)», medan ett par andra källor har skrivningarna *Anta* (el. *Autā*) resp. *Anta* i oblik form. Lind tillägger att »[s]annolikt är han utlänning», men hänvisar också till gårdnamnet *Autarud* på Tjörn i Bohuslän (*aff Autarudi* 1354 2/8 Oslo DN 2: 266). Namnet bör alltså i första hand uppfattas som *Auti* och kan utan problem identifieras med det forndanska mansnamnet *Auti*, som är ganska väl belagt (DGP 1: 82 f.) även om etymologin är omtvistad (se Hald 1974: 23 f.).³ Något namn fvn. *Auti* har troligen aldrig existerat. Däremot finns det faktiskt en hel del belägg för ett fsv. *Ante*, det äldsta från 1329 (se SMP 1: 107 f.). Alla härrör dock från Finland och namnet har i samtliga fall uppfattats som identiskt med »fi. *Antti*, eg. en hypokorism för *Andreas*» (SMP 1: 108). En latinisering av samma namn antas också ligga bakom ett enstaka *Anto* från omkr. 1300 (*ibid.*).

Även andra delar av Kocks tolkning av Bjälbostenens inskrift kan ifrågasättas. Ordföljden i det antagna *en øgg Anti* »men Ante högg (runorna el. stenen)» är exempelvis ovanlig och egentligen utan säkra paralleller i de vikingatida ristarsignaturerna.⁴ Beträffande tolkningen av runföljden **it** som en prepositionsfras *ī Āmt* kan nämnas att man egentligen inte väntar att nasalen /m/ skulle vara utelämnad framför /t/.⁵ Dessutom lägger den vedertagna tolkningen av sjönamnet *Āmtēn* som innehållande ett substantiv fsv. **ælm(p)t* 'svan' (se Noreen 1913: 8 f., SEO: 14 f., 1437) stora hinder för denna förklaring.

Efter Brate och Kock tycks ingen egentligen ha försökt att tolka det avslutande partiet av inskriften. I manuskriptet till sitt planerade supplementband till Östergötlands runinskrifter, återgav Arthur Nordén (1948: 106) runföljden som **it : inik : anti**, dvs. utan Brates inledande i-runa. Nordén kunde dock inte presentera någon översättning, utan uppger att slutet är »otolkbart». I marginalen har någon – antingen Nordén själv

³ Jfr också det runda mansnamnet *Autir* som finns belagt på två skånska runstenar (nom. **autir** DR 280, DR 281).

⁴ Av två fall av ristarsignaturer, där verbet föregår ristarnamnet – **hk : truki · Hiogg(?) Trygg(v)!(?)** Vg 130 och **hiuk : asur Hiogg Assur** Sö 196 – är det första mycket osäkert och det senare sannolikt felaktigt tolkat (se Källström 2007: 105 ff., 350).

⁵ Regeln är som bekant att nasalen utelämnas framför homorgan konsonant, något som inte föreligger i detta fall eftersom /m/ är labialt och /t/ koronalt. För ljudförbindelsen /mt/ finns bara två säkra belägg i de vikingatida runinskrifterna: **famtan fēmtān** Vg 12 och **eotalant Iæmtaland** på Frösöstenen i Jämtland. Att beteckning för /m/ saknas i den senare inskriften beror utan tvivel på att den föregående o-runan står för nasalt /æ/ och uppbar nasaliteten. Ett exempel på utelämnat /m/ framför /t/ har även antagits i runföljden **hiti** på Vg 33. Denna återges i VgR (s. 51) med *hæ[m]ti(?)*, men som Elisabeth Svärdström (*ibid.*) har framhållit kan den även svara mot ett *hændi* eller *hitti*, och dessa alternativ är faktiskt betydligt troligare (se Salberger 1992: 79 ff. resp. Källström 2007: 192).

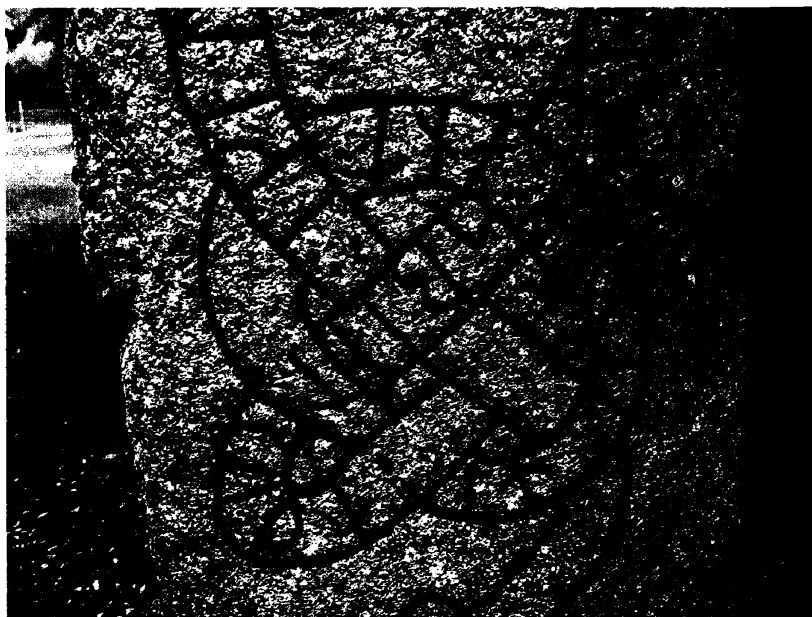

Fig. 2. Detalj av inskriftens slut. Foto förf. 2006.

eller Elias Wessén, som har kommenterat manuset – antecknat: »Tacksam för uppslag!» Granskar man Nordéns foto från 1946 (ATA) upptäcker man ytterligare en komplikation, nämligen att även den avslutande *i*-runan saknas. Denna skulle enligt Brate (i ÖgR: 67) stå »med toppen mellan *i* och *k* uti *ikiualtr*» och den har på hans avbildningar (foto i ATA samt etsning i ÖgR pl. XXII) formen av en kraftigt lutande huvudstav.

Några spår av Brates *i*-runor finns inte heller hos senare granskare. Elias Wessén (1966 pl. 8) återger ett foto från 1963 (ATA), som sannolikt visar hans egen uppmålning av stenen. Inskriftens avslutning består där endast av runorna *it* : *inikant*. Enligt den senaste uppmålningen, som utfördes år 2000 av Helmer Gustavson, är dock den korrekta läsningen *it* : *inik* : *ant* med två skiljetecken (se fig. 2). Att detta måste vara den slutgiltiga läsningen har jag vid två olika tillfällen (den 18 augusti och 20 september 2006) förvissat mig om. Av Brates första *i*-runa finns inga som helst spår, och den kan utan vidare avskrivas. På platsen för den andra antagna *i*-runan finns en 8,5 cm lång naturlig fördjupning, som sträcker sig diagonalt över slingan. Denna fördjupning börjar dock redan utanför runbandet, och det finns ingen anledning att anta att det skulle röra sig om en runa.

Slutet av inskriften måste alltså läsas **it : inik : ant**, vilket betyder att både Brates och Kocks tolkningar måste falla. Trots att fotografier som togs redan på 1940-talet visar denna läsning har märkligt nog ingen tagit konsekvenserna av detta och försökt att ge en ny tolkning av partiet. I stället verkar man snarast ha försökt undvika denna del av inskriften. Wessén (1966: 19) har exempelvis uteslutit detta parti i sin translittererade text och nämner inte ens att runorna existerar.

2. Förslag till nytolkning

Som framgår av bilderna ryms runföljden **it : inik : ant** i sin helhet i den ringformiga slinga, som håller samman rundjurets båda ändar nedtill på stenen. Att runorna har fått denna placering kan bero på platsbrist, men det är också möjligt att placeringen är avsiktlig och att den markerar att den avslutande runföljden skall tolkas som en självständig sats. Man kan här notera att det går alldeles utmärkt att sätta punkt efter appositionen *sun Spiallbuða* i huvudslingan. De avslutande runorna behöver alltså inte ha något direkt samband med den föregående texten.

Om **it : inik : ant** utgör en fullständig sats förväntar man sig att verbet skall stå på andra plats, vilket svarar mot runföljden **inik**, som kan återge 1 pers. pres. ind. av verbet *inna* med ett enklitiskt pronomen *ek* 'jag'. Visserligen är enklitiska pronomen relativt sällsynta i runinskrifterna, men vi behöver inte avlägsna oss särskilt långt från Bjälbo för att finna paralleller. I den numera defekta kantraden på baksidan av Rökstenen (Ög 136) kan man exempelvis läsa att **nuk m--- m-- alu --ki**, vilket brukar tolkas som *Nu'k minni meðr allu sagi* »Nu säger jag minnena fullständigt» (Wessén 1958: 27, jfr dock Gustavson 2003: 67 f.). Rökstenen dateras vanligtvis till första hälften av 800-talet (se Gustavson 2003: 70). Ytterligare ett exempel på enklitiskt pronomen finns av allt att döma på den nyfunna runstenen från Tunnerstad på Visingsö (Gustavson 2002: 259 ff.), vilken liksom Rökstenen är ristad med kortkvistrunor och sannolikt tillhör ungefär samma tid. Stenen bär på ena kanten runsekvensen **hanauilik**, där de sista runorna **uilik** av allt att döma innehåller en verbform med ett enklitiskt *ek*. Tolkningen är dock inte helt självklar.⁶ Ett tidsmässigt mer närliggande exempel finns på Ög 165 Skänninge, som

⁶ Gustavson (2002: 263) nämner att verbet här kan vara *vilia* 'vilja', men det finns också andra alternativ. Jag har i ett annat sammanhang föreslagit tolkningen *Hana vëli'k* (el. *villi'k*) »Henne sviker (el. förvillar) jag» (se Källström 2004: 251).

bär en avslutande ristarsignatur × **þurkil** × **k rist** × **stin** : **þansi** : **aufi** : **tusta** : *Þörkall'k reist stæin þenssi æftir Tosta* »Jag Torkel ristade denna sten efter Toste». Slutligen bör även nämnas ristarsignaturen på U 654 vid Varpsundet, Vi ägor, Övergrans sn: **al-ikraistik** · **runar** *Alrikr reist-ek rūnar* »Jag Alrik ristade runorna».

Bjälbostenens **inik** kan alltså uppfattas som *inni'k*, och det bör erinras om att en motsvarande form också är känd från den fornvästnordiska skaldediktningen. I satsen *menn nemi mǫl sem innik mín* i Sigvats Vestrfararvísur 6 (Skj. BI: 227) är visserligen ordet *innik* restituerat – handskrifterna har *ec iNi* (se Skj. AI: 242) – men en motsvarande verbform med enklitisk pronomen finns belagd i en lausavisa av Sturla Þórðarson: *Rétt innik þat* »det er sandt hvad jeg siger» (Skj. BII: 136, jfr AII: 129).⁷

Svårare är att avgöra vilken betydelse verbet *inna* kan ha haft på Bjälbostenen. Verbet uppvisar nämligen i fornvästnordiskan en mängd olika betydelser, och från Fritzner (2: 208) kan följande anföras: 'fremføre, fremsige; tale; give Besked om, gjøre Rede for en Sag, fortælle, omtale, forklare; gjøre, udrette, udføre, fuldføre; betale'. I svenska runinskrifter från vikingatiden är detta verb hittills belagt två gånger. Det äldsta exemplet finns på Forsaringen i Hälsingland (Hs 7), som kan dateras till äldre vikingatid, 800- eller 900-tal (se Brink 1996). Ordet ingår där i satsen **sua uas int fur auk halkat**, som vanligtvis brukar uppfattas som *svā vas innt fyrr ok hælga* »det blev förr stadgat och stadfäst» (Brink 1996: 39). Redan Sophus Bugge (1877: 22) har framhållit att det sidoställda »uttryck **halkat** „fastsat som ukrænkeligt“ maa [...] henvise til et Lovbuds Ord» och att detsamma bör gälla ordet **int**. Han menar därför att satsen handlar om »visse Rettigheder eller Indtægter» som »var nævnte i et Lovbud, der sandsynlig var blevet offentlig fremsagt for Almuen». Elias Wessén (i Holmbäck & Wessén 1940: LV) anger betydelserna här vara *inna* 'nämna, utsäga' resp. *hælga* 'helga, göra heligt, oryggligt bekräfta'.

Det andra exemplet finns på den gotländska Hogränstenen (G 203) och lyder **nemr : in[t]i ur**. Förmodligen hänger denna utsaga samman med den föregående satsen **kairuiþr lekþi ormalur**, som brukar uppfattas som »Gairvid lade ormslingorna» med syftning på den som har tecknat det ornamentala mönstret på stenen (Svärdström i GR 2: 188). De flesta som har sysselsatt sig med inskriften har uppfattat **nemr : in[t]i ur** som en uppgift om den som därefter har utfört det praktiska huggningsarbetet.

⁷ Satsen hos Sigvat återfinns även som inskott i en dikt av Einarr Skúlason (Skj. BI: 428, Geisli 7) samt i en vers i Njálssagan som läggs i munnen på Kári Sölmundarson (Skj. BI: 605).

Adolf Noreen (1904: 487) översätter exempelvis partiet som »Nemr führte (sie) aus». En annorlunda tolkning av satsen lanserades först av Erland Hjärne (1945: 65 ff.), som med stöd av betydelser som 'yttra, tala, berätta' hos verbet *inna* i bl.a. fornvästnordiskan och i nynorska dialekter menade »att *inti* *ȳR* på Hogrän-stenen säges om den, som framsade (dikterade, förestafvade) inskriftstexten för runristarna» (1945: 67). Han diskuterade också om ordet **nemr** skulle uppfattas som ett annars okänt personnamn eller som ett adjektiv motsvarande fvn. *næmr* 'lärkigt' (1945: 69 f.), men stannade slutligen vid följande tolkning av partiet: »Gairvid uppritade ormslingorna, förständig (uttänkte och) framsade han (texten)» (1945: 70). Elisabeth Svärdström (i GR 2: 190) fann Hjärnes förslag »mycket tankvärt», men valde ändå att lämna detta parti utan översättning. Thorgunn Snædal (2002: 80) ansluter sig däremot till Hjärne, men finner det »självklart att uttrycket som helhet syftar på ornamentiken, ormslingorna, och inte utformningen av texten, vilken bör ha formulerats av de båda runristarna och deras uppdragsgivare, monumentets beställare». Självt har jag med stöd av vissa andra uppgifter i inskriften funnit att man inte kan utesluta att det rör sig om avfattningen av texten (se vidare Källström 2007: 200).

De två runsvenska beläggen för verbet *inna* verkar alltså båda kunna ha haft betydelsen 'framsäga' eller liknande, och det är därför möjligt att samma betydelse även föreligger på Bjälbostenen. Eftersom runföljden **inik** rymmer både verb och subjekt bör **it** och **ant** utgöras av ett verbkomplement. En möjlighet är då att tolka **it** som objekt och som sg. ack. av en motsvarighet till fvn. *heit* n. 'Lofte som gjøres eller gives, hvad der loves eller er lovet' (Fritzner 1: 776), medan **ant** kan vara en bestämning till detta substantiv och bestå av pret. part. sg. ack. n. av verbet fvn. *enda*, fsv. *enda* i betydelsen 'fuldbyrde, udføre, udrette (hvad der skal gjøres eller gaa for sig)' (Fritzner 1: 330).⁸ Man kan här hänvisa till det fornvästnordiska uttrycket *enda heit sitt* »fullgöra sitt löfte», som bl.a. finns belagt i Flatöbokens redaktion av Olav den heliges saga (Flateyjarbók 2: 485): *Einarr minntist þess, at Knútr konungr hafði heitit honom jarldæmi yfir Noregi, ok svá þat, at konungr endi ekki heit sitt.*

Konstruktionen *Heit inni'k ænt* vill jag uppfatta som en akkusativ med infinitiv, där infinitiven (i detta fall *vera*) är utelämnad. En sådan konstruktion förekommer i de nordiska fornspråken just vid sägeverb (se Wessén 1965: 342, Nygaard 1906: 87 § 89d anm.), dit man väl i detta

⁸ Enligt Brate (i ÖgR: 68) böjs verbet i fornsvenskan både efter första och andra konjugationen, men i runsvenskan endast efter den första. Pret. part.-formen i n. *ænt* finns dock belagt redan i det svenska lagspråket (se Schlyter: 771).

fall bör räkna *inna*. Visserligen förutsätter tolkningen att bestämningen till objektet är skilt från sitt huvudord, men detta utgör knappast någon större svårighet. En god parallell finns exempelvis i Atlamál 17 (efter Neckel 1927: 244): *Biörn hugða ek hér inn kominn*.

Ur grammatisk synvinkel bör alltså den ovan framförda tolkningen kunna försvaras, och det går inte att göra några avgörande invändningar av ortografisk art. I ordet *it hæit* måste visserligen det initiala /h/ antas vara obetecknat, vilket inte stämmer med traktens runinskrifter där detta ljud vanligtvis är markerat. Det finns dock åtminstone ett par exempel där initialt /h/ saknas: nom. [ilka] *Hælga* Ög 84† och *an hann* Ög 94. Dessutom framgår det av skrivningen *halkupan allgöðan* med oetymologiskt /h/ på Bjälbostenen att ristaren måste ha haft problem med just detta ljud.

Inte heller skrivningen *i* för /æi/ i det antagna *hæit* är särskilt anmärkningsvärd, eftersom ristaren i huvudsak har monografisk beteckning för denna diftong: *ristþi raishi*, *stin stein*, men *suain svæin*. I inskrifterna i Göstrings härad, dit Bjälbo hör, används i regel också monografiska skrivningar med *i* (ett 40-tal exempel). Digrafen *ai* förekommer för övrigt bara i två inskrifter i området: [rais-i] *raisi*[t]i Ög 62 samt *þair þæir* på ett fragment från Hovs kyrka (Jansson 1962: 33, nr 93).⁹ Dessutom finns åtta inskrifter, där /æi/ återges med *ei*. Dessa utgörs dock med ett undantag (Ög 93) av tidigkristna gravmonument av kalksten och tillhör därför förmodligen en senare tid än Bjälbostenen.¹⁰

I ordet *ant ænt* måste *a*-runan med min (och även Brates) tolkning stå för /æ/, vilket möjligen skulle kunna ifrågasättas med hänvisning till skrivningen *eftir æftir* tidigare i inskriften, där /æ/ återges med *e*-runa. Läsningen av denna runa är dock inte helt oomtvistad. Redan Brate (i ÖgR: 67) anmärker att »[d]et är ovisst, om *e* i *eftir* har prick» och Wessén (1966: 19) återger denna runa som ostungen. I den nuvarande uppmålningen är den återgiven som *e*, och jag har själv vid min granskning (den 20 september 2006) antecknat att runan kan vara stungen, men att fördjupningen på mitten av huvudstaven är ojämn i botten. Samtidigt är det väl känt att en ristare kan variera skrivningarna för ett ljud inom en

⁹ Till dessa kommer runföljden *kai-i* på Ög 68, som ännu inte är tolkad men som kan innehålla en diftong. Brate (i ÖgR: 70) läser här *kaiþ* och tolkar detta som en motsvarighet till fvn. *skeið* f. 'skepp' med dubbelläsning av *s*-runan i det föregående ordet *uereks*, som han tolkar som genitiv av personnamnet *Væringr*. Nordén (1948: 110) har samma läsning som Brate, medan Sven B. F. Jansson vid sin undersökning 1960 (rapport i ATA dnr 6489/60) uppfattade runföljden som *kai-i*. Beträffande den näst sista runan tvekade han mellan *n* och *l*.

¹⁰ De flesta av dessa härrör från Hovs kyrka (se Jansson 1962).

och samma inskrift. Som exempel kan nämnas Ög 111, där prepositionen *æftir* skrivs **eftir**, medan ordet *dræng* (ack.) återges med skrivningen **trak**.

Vad som möjligen kan vara ett problem på lexikal nivå är att det på svenskt område helt saknas belägg för en motsvarighet till fvn. *heit* 'löfte'. Inte heller verkar verbet fsv. *beta* ha omfattat betydelsen 'lova' som ryms i det fvn. *heita*, även om Schlyter (s. 273) från Smålandslagen upptar ett fsv. *beta* med betydelsen 'gifva', som han sammanställer med det fornvästnordiska verbet. Det nutida substantivet *löfte* är ett lån från mlty. *lofte*, *lovede* (SEO 1: 612) och uppträder i fornsvenskan bl.a. i formerna *lyfte*, *löfte* (Schlyter: 416, Söderwall 1: 789, Söderwall Suppl.: 473). Ordet är sent belagt och dyker i lagspråket först upp i Kristoffers landslag (stadfäst 1442). I andra fornsvenska källor verkar det av ordböckerna att döma inte kunna beläggas före 1300-talet, vilket tyder på ett relativt sent inlån. Vilket ord som har använts tidigare är okänt, men det bör nämnas att Hellquist i artikeln *löfte* i SEO: 612 uppger att »[e]tt inhemskt nord. ord för 'löfte' är isl. *heit* (till h e t a)», vilket kan antyda att han räknar med att detta ord även har funnits på svenskt område.

Om man sammanfattar ovanstående resonemang bör alltså Bjälbostenens it : **inik** : **ant** kunna tolkas som *Hæit inni'k ænt* »Löftet säger jag vara uppfyllt». Eftersom ordet fvn. *heit* n. har samma form i pluralis och **ant** även kan svara mot *ænd* (nom. pl. n.) måste man dock hålla öppet för att ristaren kan ha avsett ett *Hæit inni'k ænd* dvs. »Löftena säger jag vara uppfyllda.» Båda tolkningarna erinrar innehållsmässigt och formmässigt om ett isländskt ordspråk som har bevarats i en nyisländsk ordspråksamling (Guðmundur Jónsson 1830: 89): *Endt er heit, þá orði verkið eptirfylgir* dvs. »Uppfyllt är löftet, då verket följer ordet».

Det är inte omöjligt att avslutningen på Bjälbostenen också återger ett ordspråk eller ett fast uttryck, men den exakta meningen med utsagan är inte lätt att komma åt. Det bör dock nämnas att Fritzner (1: 776 f.) beträffande fvn. *heit* n. 'Löfte som gjøres eller gives, hvad der loves eller er lovet' har urskiljt fyra olika användningsområden:

- a) om noget godt, som man ønsker sig, har begjæret
- b) om noget ondt, hvormed der trues (jvf. *heitast*)
- c) om religiøse Løfter som gjøres i Haab eller med Bøn om guddommelig eller lignende Hjælp
- d) om Gjærning, Bedrift som man paatager sig at udføre til sin egen Berømmelse

Att det på Bjälbostenen skulle röra sig om ett religiöst löfte är fullt möjligt. Stenen är försedd med det kristna korset, och man bör därför kunna utgå från att både stenresaren och den döde har varit kristna. I så fall rör

det sig rimligtvis om någon form av prestation i utbyte mot själens frälsning, som bröderna har gett löfte om och som nu är fullgjord. Det kan ha rört sig om ett brobygge, en donation till kyrkan eller någon annan from gärning. Möjligen hade man kanske i så fall väntat sig en mindre kryptisk formulering, men samtidigt vet vi ju ingenting om stenens ursprungliga plats, som ju kan ha varit klargörande.

Någon egentlig parallell till avslutningen på Bjälbostenen finns inte i de vikingatida minnesinskrifterna, men det kan erinras om den nästan lika svårbegripliga avslutningen på Lagnöristningen i Aspö sn i Södermanland (Sö 175). Denna del av texten lyder:

sant iar · þet · sum sakat uar · nuk · sum · hukat¹¹ · uar · þet

I *Södermanlands runinskrifter* har Elias Wessén tolkat detta som *Sant iar þet sum sagat var ok sum hugat var þet* »Sant är det, såsom det blev sagt och såsom det blev tänkt (ämnat)» (SöR: 138). Tolkningen publicerades 1936 och några år tidigare hade Otto v. Friesen (1933: 200) översatt partiet på följande sätt: »Verklighet är (nu) detta så som det blev sagt (lovat), och så som det var tänkt (avsett), så blev det.» Enligt v. Friesen skall satsen snarast ha syftat på »ristningen och den bro som maka och son läto utföra till den dödes minne och hugnad». Wessén (i SöR: 139) påpekar dock att någon bro inte är känd på platsen och han menar därför att »möjligen åsyftas blott den stora och ovanliga ristning (*mærki þessa*), som Gislög och Slode låtit göra». Han nämner även att det inte kan uteslutas »att den dunkla satsen har haft religiös innebörd: det har gått i uppfyllelse som det blev förutsatt och bestämt» (ibid.).

Visserligen är de båda uttrycken mycket olika till sin form, men de verkar förmedla ungefär samma tankeinhåll: någonting har uppfyllts som det tidigare hade utlovats. Även om det är möjligt att det har funnits en religiös biton, ligger det i båda fallen nära till hands att tänka på runmonumenten.

Lagnöristningen är huggen i en lodrät fast håll och kan följaktligen studeras i sin ursprungliga miljö. Under vikingatiden var den vänd mot ett smalt och numera helt uppgrundat sund som förenade två vikar av Mälaren. På den andra sidan om detta forna sund finns ett litet gravfält med en iögonenfallande rest sten.¹² Det är inte omöjligt att denna sten är

¹¹ Wessén (i SöR: 138) återger ordet som *huat*, men nämner att *ɑ*-runan också kan uppfattas som en bindruna *ak* eller *ka*. v. Friesen (1933: 1933) räknar här med en bindruna, vilket säkert är riktigt. Ristaren har först hoppat över *k*-runan, men korrigerat detta fel genom att förlänga den högra delen av bistaven i *ɑ* till den övre ramlinjen (se SöR pl. 84).

¹² Stenen har närmast rektangulärt snitt och är enligt Fornminnesregistret (Raä Aspö 49:1) 1,85 m hög, 1,4 m bred och 1 m tjock.

tänkt som en pendang till runristningen och de två tillsammans har tjänat som landmärken för de sjöfarande.

Den höga och slanka Bjälbostenen utgör också ett imponerande monument, men om dess ursprungliga sammanhang vet vi tyvärr inget. Om den avslutande satsen åsyftar själva stenen, ligger det nära till hands att tänka sig att det är stenresaren Ingevald som säger sig att fullgjort sitt löfte att resa en minnessten efter brodern. En annan möjlighet är att det är ristaren som på detta sätt har velat tillkännage att han har fullgjort sitt uppdrag. Det senare är faktiskt inte så långsökt som det först kan tyckas, och som parallell kan anföras runstenen U 203 vid Angarns kyrka. Denna sten är rest av Alle efter hans son Ulv, »fader till Frögärd i Väsby», och ristaren har låtit inskriften avslutas med de tre orden **rit is ristit Rētt es ristit** »Rätt är ristat». Att den avslutande satsen på Bjälbostenen innehåller ett pronomen i första person talar i samma riktning. Ordet *ek* 'jag' är inte särskilt vanligt i de vikingatida minnesinskrifterna, men när det förekommer verkar det i de allra flesta fall syfta just på runristaren (se vidare sammanställningen i Källström 2007: 160 f.). Det är också möjligt att förena de båda alternativen. Ög 66 är till skillnad mot den andra Bjälbostenen Ög 64 osignerad, och stenen kan inte knytas till någon känd ristare. Kanske är Ingevald därför inte bara resaren av stenen, utan också den som har försett den med runor.

Referenser och förkortningar

- ATA = Antikvarisk topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Brink, S. 1996. "Forsaringen. Nordens äldsta lagbud". E. Roesdahl & P. Meulengracht Sørensen (red.), *Beretning fra femtende tværfaglige vikingesymposium*. Højbjerg, s. 27–55.
- Bugge, S. 1877: "Runc-Indskriften paa ringen i Forsa kirke nordre Helsingland udgivet og tolket". *Festskrift til det kgl. universitet i Upsala ved dets Jubilæum i september 1877 fra det kgl. Fredriks universitet i Christiania*. Christiania, s. 1–58.
- DGP = *Danmarks gamle Personnavne ...* udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby. 1. Fornavne. 1936–48. 2. Tilnavne. 1949–64. København.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. 1–. 1847 ff. Oslo.
- DR + nr = nummer i *Danmarks runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirking af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. Atlas. Registre. 1941–42. København.
- Flateyjarbók*. Ed. Sigurður Nordal. 1–4. 1944–45. Flateyjarútgáfan, Akranes.

- Fornminnesregistret, Riksantikvarieämbetet. (Registret finns tillgängligt genom applikationen Fornsök på Internet. < <http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>>)
- Friesen, O. v. 1933: "De svenska runinskrifterna". O. v. Friesen (utg.), *Runorna*. Nordisk Kultur 6. Stockholm–Oslo–København, s. 145–248.
- Fritzner = Fritzner, J. 1886–1896. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 1–3. Kristiania. 4. Rettelser och tillegg ved Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Tromsø.
- G + nr = nummer i GR.
- GR = *Gotlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén, Sven B.F. Jansson & Elisabeth Svärdström. 1–2. 1962–78. Sveriges runinskrifter 11–12. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Guðmundur Jónsson 1830: *Safn af Íslenzkum orðskviðum, fornmaelum, heilræðum, snilliyrdum, sannmaelum og málsgreinum*. Samanlesið og í stafrofsröð sett af Guðmundi Jónssyni. Kaupmannahöfn.
- Gustavson, H. 2002: "Två nyfynd från Jönköpings län". J. Agertz & L. Varenius (red.), *Om runstenar i Jönköpings län*, Småländska kulturbilder 71, s. 259–266.
- Gustavson, H. 2003: "Rök § 2. Runologisches". *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 25, s. 62–72.
- Hald, K. 1974. *Persønnavne i Danmark. 2. Middelalderen*. Dansk Historisk Fællesforenings håndbøger. København.
- Hjärne, E. 1945: "Märke, män och mästare. Några ord om runristningen på Hogrän-stenen". *Saga och Sed* 1945, s. 43–70.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1940: *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen*. Hugo Gebers förlag, Stockholm.
- Hs + nr = nr i Åhlén, M. 1994: "Runinskrifter i Hälsingland". Hälsinglands bebyggelse före 1600, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 27, s. 33–50.
- Jansson, S. B. F. 1962: *Stenfynden i Hovs kyrka*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Filologiskt arkiv 9. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Kock, A. 1923: "Till tydningen av svenska runinskrifter". *Arkiv för nordisk filologi* 35, s. 131–149.
- Källström, M. 2004: Rec. av *Om runstenar i Jönköpings län*. *Fornvännen* 99, s. 250–252.
- Källström, M. 2007: *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*. Stockholm studies in Scandinavian philology. N.S. 43. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, Stockholm.
- Lind, E. H. 1905–15: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala–Leipzig.
- Neckel, G. 1927: *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. 1. Text. 2. Durchgesehene Aufl. Germanische Bibliothek 2.9. Carl Winter, Heidelberg.

- Nordén, A. 1948: *Östergötlands runinskrifter. Supplement till Erik Brates »Östergötlands runinskrifter» utg. 1911–18.* (Manuskript i ATA.)
- Noreen, A. 1904: *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen.* Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte 8. Altnordische Grammatik 2. Niemeyer, Halle.
- Noreen, A. 1913: "Sjönamnet Anten". *Namn och Bygd* 1, s. 5–10.
- Norrman, K. & Norrman, S. 1888: "Förteckning öfver svenska dopnamn ... tillika med en sydsvensk namnlista af A. L. Senell ock några jämförande anteckningar." *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif* 6:7. Stockholm.
- Nygaard, M. 1906: *Norrøn syntax.* Kristiania.
- Salberger, E. 1992: "Mellby Stommens runsten". *Västgötalitteratur. Tidskrift utgiven av föreningen för västgötalitteratur* 1992, s. 61–83.
- Samnordisk runtextdatabas.* Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <<http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm>>
- Schlyter = Schlyter, C. J., 1877: *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar.* Samling af Sweriges Gamla Lagar 13. Lund.
- SEO = *Svensk etymologisk ordbok* av Elof Hellquist. 3. uppl. 1948. Gleerup, Lund.
- Skj. = *Den norsk-islandske skjaldedigtning.* AI–II, BI–II. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat ved Finnur Jónsson. 1912–15. Gyldendal, København.
- SMP = *Sveriges medeltida personnamn.* [Numera:] Utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1–. 1967 ff. Uppsala.
- Snædal, Th. 2002: *Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi.* Runrön 16. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Uppsala.
- Sö + nr = nummer i SöR.
- Söderwall = Söderwall, K. F. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket.* Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Lund.
- SöR = *Södermanlands runinskrifter.* Granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. 1924–36. Sveriges runinskrifter 3. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- U + nr = nummer i UR.
- UR = *Upplands runinskrifter.* Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B.F. Jansson. 1–4. 1940–58. Sveriges runinskrifter 6–9. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Vg + nr = nummer i VgR.
- VgR = *Västergötlands runinskrifter.* Granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–70. Sveriges runinskrifter 5. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Wessén, E. 1958. *Runstenen vid Röks kyrka.* Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 5. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

- Wessén, E. 1965. *Svensk språkhistoria 3. Grundlinjer till en historisk syntax*. 2. uppl. Almqvist & Wiksell, Stockholm–Göteborg–Uppsala.
- Wessén, E. 1966. *Skänningebygdens runinskrifter*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Filologiskt arkiv 10. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Vs + nr = nummer i *Västmanlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson. 1964. *Sveriges runinskrifter 13*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Ög + nr = nummer i ÖgR.
- ÖgR = *Östergötlands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate. 1911–18. *Sveriges runinskrifter 2*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

SVERRIR JAKOBSSON

State formation and pre-modern identities in the North:

A synchronic perspective from the early 14th century

I. The case of the absent official

Around 1300, a large part of the life of an Icelandic official of the Norwegian crown was spent onboard a ship. In this floating spatial platform, a place without a place, members of this elite profession traversed a fair bit of the Atlantic Ocean regularly on their way to the king's court in Norway. To get an idea of the frequency of such travels, we can take as an example the perambulations of one such royal official, Erlendr Ólafsson (c. 1235–1312), who served as the king's sheriff in the Western Quarter of Iceland from 1290. According to annals, Erlendr left Iceland in 1294, returned again in 1295, left again in 1296, returned in 1299, left in 1302, returned in 1303, left in 1304 and returned again in 1305 (*Íslandske Annaler*, 197–200). Erlendr was a man of high status, who had the title of a knight (*herra*), and had been lawman 1283–1289 before he acquired the lucrative position as the king's tax-collector. A privileged position which also required him to spend periods of time in a ship on the sea-route between Iceland and Norway, and to reside several winters at the king's court.

Jakobsson, S., dr. phil. i historia, Háskóli Íslands. "State formation and pre-modern identities in the North: A synchronic perspective from the early 14th century", *ANF* 125 (2010), pp. 67–82.

Abstract: Most studies of state-formation concentrate on long periods of time, which is often necessary if one wants to examine the slow shifting of structures inherent in a long-drawn process. However, if we concentrate on the *longue durée*-aspects of such transformations there are other aspects that we will invariably miss, such as: how did the process affect active participants in it at any given time? It is my intention in this article to offer a concentrated perspective on two important protagonists of this process in Iceland: Erlendr Ólafsson and his son, Haukr Erlendsson. The period under study is limited to a couple of decades: the years 1290–1310. In this manner, I aim to present synchronic perspective on the process of state-formation and the intrinsic complexities of the situation that faced the most important social actors of this process.

Keywords: world view, medieval identities, heterotopias, state formation.

The repeated journeys of Erlendr to the Norwegian court and his prolonged stays in Norway illustrate the complexities of a system that is often depicted in unproblematically schematic ways. An official such as Erlendr had a place within a hierarchical system as the king's representative in Iceland. However, frequent absences from the place where he was supposed to officiate were not aberrations from the usual practice of his position, they were an integral part of it. How is the case of such an absent official to be dealt with? I argue in this paper that it highlights some problems inherent in a system that had been recently introduced in Iceland: The multiregional state. One of the primary functions of such an entity was governing regions such as Iceland, but the requirements made to the functionaries entrusted with this responsibility were complex, as the case of Erlendr illustrates. Iceland was perhaps a remote corner of a multi-regional entity, but the Norwegian kingdom encompassed much remoter areas, such as Greenland, and in any case one must not over-emphasize the difficulties of sea travel in a time when land-travel was also an arduous process. As evidenced by *Hauksbók*, a work that will be discussed in greater detail below, the journey from Iceland to Norway only took seven days (*Hauksbók*: 4). The difficulty of sea-travel was in itself not the reason why a royal official would spend great periods of time away from the place where he was supposed to carry out his duties. Yet we should be aware of the fact that this sea-journey was occasioned by the very manner in which an official in Iceland had to conduct his job in the 1300s.

The boat which brought an Icelandic official to and from the Norwegian court was a *heterotopia*, in the sense in which Michel Foucault has used the term (cf. Foucault 1984). It was a spatial container, a world of its own, and yet surrounded by the vast stretches of the North Atlantic. Aboard several spaces were juxtaposed, several sites that were in themselves incompatible. The passengers were in an intermediate position between one site and another, removed from both subjects and lords. The time spent on the ship, even if only as little as seven days, was the only time such an official had that could truly be his own.

As the case of Erlendr Ólafsson demonstrates, a royal official had to be very mobile. He basically had to have a second home in Norway where he would spend long periods of time. An official of this type thus belonged to two worlds simultaneously. He had to be constantly aware of the space of Norwegian court where the extent and loyalty of his allegiance to the monarch was always in question, but where advancement was also possible. In contrast, the field of operation of these officials was

their native land, the dependency of Iceland, where a few officials wielded enormous executive power, and their scope for action was extensive, but where they might also be expected to encounter resistance by recalcitrant farmers. This intermediate position was not an easy one, even if it was both lucrative and coveted by many.

Most studies of state-formation concentrate on long periods of time, which is often necessary if one wants to examine the slow shifting of structures inherent in a long-drawn process. However, if we concentrate on the *longue durée*-aspects of such transformations there are other aspects that we will invariably miss, such as: how did the process affect active participants in it at any given time? It is my intention in this article to offer a concentrated perspective on two important protagonists of this process in Iceland: Erlendr Ólafsson and his son, Haukr Erlendsson. The period under study is limited to a couple of decades: the years 1290–1310. In this manner, I aim to present synchronic perspective on the process of state-formation and the intrinsic complexities of the situation that faced the most important social actors of this process.

II. Setting the scene:

The monarch's new acquisition

Iceland had become a Norwegian dependency in 1262–1264, but before that time several Icelandic magnates had become royal courtiers and served throughout the kingdom. Following the submission of Icelanders to the Norwegian monarch, this class of Icelandic courtiers provided the pool from which royal officials in Iceland were drawn.¹

Some of the king's men in Iceland came from the powerful families that had divided the island into spheres of influence in the first quarter of the 13th century, occasioning the civil strife that in the end brought down the Icelandic commonwealth, in 1262. In their contest for power in Iceland, most of the magnates had at one time or another sought the support of the Norwegian monarch. This elite had, however, been depleted during the final struggle (1235–1264), and opportunities had also opened for ambitious farmer's sons. The father of Erlendr Ólafsson was a man of obscure ancestry, possibly partly Norwegian, who had had the fortune

¹ On Icelandic royal officials in the 13th and 14th centuries see major studies by Jón Viðar Sigurðsson 1995; Axel Kristinsson 1998; Sigríður Beck 2007; Wærdahl 2006: 142–43, 167–76.

of becoming the son-in-law of a minor chieftain in the south of Iceland.² Being a grandson of a chieftain provided Erlendr with sufficient social capital to make his way in the world, even if he did not belong to any of the great families of the early 13th century. He also enjoyed the patronage of the king from the 1280s onwards, probably through an alliance with the leading royal representative in Iceland, Hrafn Oddsson (1226–1289, cf. Björn Þorsteinsson 1956: 56–57, 62–63, 117).

The entry of Iceland into the Norwegian kingdom was characterized by both change and continuity. Local elites continued to wield power but their situation had changed, as exemplified by the frequent journeys a royal official had to make to the king's court. The king had been a key player in Icelandic politics before in 1262, but by now he had become the sole source of authority.

In some ways, however, the situation of Iceland in 1300 was not so different from its situation a century before. Iceland was still a legal unit known as a *land* in Old Norse, with its own particular law and institutions. Lands were commonly subject to a king, such as Seeland, Scania, Funen and Jutland were subject to the Danish king. Iceland was an exception to that rule before 1262/1264, but afterwards its situation became more typical. However, its status as a *land* did not change markedly, it just went from being a land without a king to a land subject to the Norwegian monarch (Sverrir Jakobsson 2005: 336–41).

Iceland never really gained the status of being regarded as parallel to an independent kingdom, called *þjóðland* in Old Norse (on this term cf. Sverrir Jakobsson 2005: 201). In Old Norse texts from the 12th and 13th centuries, it is widely reported that there were three such entities in Scandinavia, Sweden, Denmark and Norway.³ Whether this reflects the situation in earlier times, as far back as the 9th century, is far from substantiated by the evidence. Even if it was of ancient provenance, the nature of a monarchy had changed a great deal in the 12th and 13th centuries in comparison to earlier times. The kings were trying to usurp traditional rights of popular assemblies, such as law-making and the right to control succession to the crown (cf. *inter al.* Christensen 1945; Bagge 1986; Gustafsson 1997: 33–34).

² On different theories of the origins of this family the best introduction is still Munch 1847: 171–73.

³ An exception is a fake papal letter which is said to have been fabricated in Hamburg around 1122–23 where Iceland is enumerated among the kingdoms of Scandinavia: “in omnia regna septentrionalia, Danorum scilicet, Suenorum, Noruenorum, Hislandicorum ...” cf. *Diplomatarium Islandicum. Íslenzket fornbréfasafn* I: 55.

In this context, the king presented the Icelanders with a new law code in 1271, and another one in 1281, as the first code proved to be unpopular. In many ways, the Icelanders resisted the attempts of the king to impose upon them the legal uniformity which he desired for his kingdom, and clung steadfastly to their own customs (cf. Ólafur Lárusson 1924). The identity of Icelanders was greatly strengthened in the first decades of Norwegian rule, as they now had to close ranks against the crown in Norway and representatives of the king who were not native Icelanders. One example of such resistance is the so-called 'almúgans samþykkt' (the agreement of the populace), made by the parliament in 1306. In this document, the people confirm their willingness to obey the law-code and all their agreements with the king, but also put forth several demands. Among these are demands that all the sheriffs and lawmen should be Icelanders from the ancient chieftain families, that the sailing of ships to Iceland were guaranteed, and that no one should be summoned abroad 'framar en lögbók vottar' (more than the law requires) (*Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn* II: 333–36).

The retainers of the king in Iceland were not a party to this letter, but that only proves that their position vis-à-vis the king was precarious, not that they disagreed with its demands. In fact, most of these demands reflected the interest of the Icelandic elite, who clearly benefitted from monopolizing the seats of power in Iceland and was perhaps growing tired of the constant travelling which accompanied the hands-on management policies of the Norwegian king. In fact, this demand had been raised by the Icelandic parliament already in 1302, with the consent of the king's retainers (Jón Jóhannesson 1958: 247–49).

In 1306, the Norwegian monarch sent a royal official to Iceland in order to settle his dispute with the Icelanders. As it turns out, the person chosen for this task was the son of Erlendr Ólafsson, Haukr Erlendsson. Just as illustrious as his father, Haukr is also of considerable interest as the redactor of one of the monumental works of Icelandic medieval literature, *Hauksbók*, parts of which he wrote with his own hand. This work is a useful guide to Haukr's ideas about the shape of the world and its inhabitants, and thus, by extension, what paradigms shaped the world view of an Icelandic royal official around 1300. Interestingly, large sections of the book were probably composed during Haukr's sojourn in Iceland, which lasted from 1306 to 1308. Why did Haukr spend his time in Iceland putting together such a manuscript? He has not left behind any clues to his motive, but any venture at a guess has to take the nature and scope of *Hauksbók* as a point of departure. To this work we now turn.

III. A royal official surveys the world

Haukr Erlendsson was one of the most distinguished Icelanders of his generation. He seems to have been one of the king's closest advisers, and sat on his council. He was one of the Norwegian officials that witnessed the union of Norway and Sweden in 1319. He was also a very literate official of a type that was becoming more frequent, as public administration depended increasingly upon documents of various types (cf. Nedkvitne 2005). The habitual use of writing was no doubt conducive to Haukr's decision to put his ideas about the world into a book.

In order to understand the significance of a work such as *Hauksbók*, it is necessary to explore briefly its contents, while admitting that the subject has already been explored in a greater detail on previous occasions (cf. Finnur Jónsson 1892–1896; Sverrir Jakobsson 2007a). *Hauksbók* is a codex in the Arnarnagðan collection of Icelandic medieval and early modern manuscripts in Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi (divided into AM 371, 544 and 675 4to), of which 141 of about 210 leaves are preserved. It is intimately connected with the royal official Haukr Erlendsson, and parts of it are assumed to be in his own hand. The bulk of the manuscript was probably written within a relatively short period, 1302–10, and it has even been suggested that the years Haukr spent in Iceland are the most likely time for him to undertake such a venture. Interestingly, it is the public letters of Haukr Erlendsson as an official that have made it possible for us to recognize his handwriting (cf. Stefán Karlsson 1964). A few parts of the manuscript may be later additions (e.g. *Elucidarius* in AM 675 4to) and some were even added after Haukr's death (e.g. *Völuspá* in AM 544 4to).

What plan did the redactor of *Hauksbók* have for the work which he compiled? In *Medieval Scandinavia* we find contrasting assessments of the nature of *Hauksbók*. According to Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson, the work is 'an entire private library' (Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993), whereas Margaret Clunies Ross and Rudolf Simek list it among medieval encyclopedias (Clunies Ross and Simek 1993). Neither definition is entirely satisfactory. On the one hand, Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson do not suggest any principle according to which Haukr might have selected the texts included in *Hauksbók*. On the other hand, the term encyclopedia is vague and was not in general use in the Middle Ages (cf. Le Goff 1994: 25; Fowler 1997: 27–29). In an Icelandic context, the plural term *alfræði* has usually been applied to texts much smaller in scope than *Hauksbók*, in the sense of 'encyclopedic writings'.

Nevertheless, the term ‘encyclopedia’ may offer some guidance for exploring the mentality of Haukr Erlendsson and his contemporaries, and provide heuristic guidelines for analysing Hauksbók. The word is derived from Greek ‘*ἐγκυκλιος παιδία*’ which in Antiquity referred to the all-round education of aristocratic youth. This education had two characteristics, it was elementary in nature and it was reserved for an élite (Fowler 1997: 15). In a medieval context this might be applied to clerical learning in general, but it often seems to be used in a narrower sense, referring specifically to the part of clerical education dealing with world view. A systematic representation of the clerical world view is to be found in textbooks such as the *Etymologiae* of Isidore of Seville (c.560–636) or the *Imago mundi* of Honorius Augustodunensis (c.1070–1140), rather than in instruction in the *artes liberales* of clerical education. An ambitious effort of this kind was the *Speculum majus* of Vincent of Beauvais (c.1190–1264). The writings of Isidore, Honorius and Vincent were known in medieval Iceland and are quoted in works which were central to the construction of a world view. The word ‘cleric’ is now understood to relate more to literacy in general than to specifically ecclesiastical education (cf. Clanchy 1979: 177–81). In practice, literacy and ecclesiastical education usually went together. An educated royal official from an aristocratic background, such as Haukr Erlendsson, probably received an education similar to that of those who pursued a career within the church.

In Hauksbók there is a collection of miscellanea known as *Heimslýsing ok helgifræði* (Description of the world and sacred learning, i.e. theology). This includes, for example, a geographical description of the world dealing mostly with the names of countries and cities connected with prominent saints. In addition there are treatises on ecclesiastical and philosophical matters, a translation of Bede’s *Prognostica temporum*, a list of holy days in the calendar (*Cisiojanus*) and a section on Arabic mathematics (*Algorismus*). The last item demonstrates the redactor’s interest in the most recent trends in European learning. Hauksbók also contains information about precious stones and several lists of geographical material, lists of ecclesiastical dignitaries, royal genealogies etc. This is an indication of the clerical learning of the redactor but also forms a background to the main part of Hauksbók, which is made up of historical narratives of great variety in length and subject matter. In incorporating such narratives, Hauksbók marks a departure from the medieval encyclopedic tradition, which was more concerned with the statement and definition of facts than narrative (Ribémont 1997: 52).

The bulk of the material in *Hauksbók* is general, Scandinavian or Icelandic history. *Trójumanna saga* and *Breta sögur* belong to the realm of world history, whereas Scandinavian history is represented by *Hervarar saga ok Heiðreks* (though until the last part of the saga the action mostly takes place in southern Europe), *Ragnarssona þáttr*, *þáttr af Upplendinga konungum*, *Skáldasaga* and *Hemings þáttr*. It is remarkable that most of these narratives (all except the last two) deal with the period before the settlement of Iceland—ancient history in Nordic terms. This indicates a genealogical or translational perspective, concerned with the origins and movements of genealogies through time and space. Haukr seems to have been interested in Scandinavian history insofar as it dealt with the Nordic ancestors of the Icelanders, but, developments in Scandinavia after the settlement of Iceland seem to have held less interest for him.

It is not easy to classify a work such as *Hauksbók*, which is probably the reason for the scholarly neglect (or even contempt) the work has suffered in comparisons to many other products of Icelandic medieval textual culture. There is a lack of recognizable order and system in the work that would easily drive 19th and 20th-century scholars to exasperation. However, that is only to be expected if we grant that the world that the manuscript of Haukr is trying to encompass is indeed both complex and dynamic. It is one of the virtues of *Hauksbók* as a vehicle for analysis that its world view is not susceptible to reductive and all-encompassing generalizations.

Hauksbók is a unique work that can be viewed as a heterotopia, no less than the ships that transferred royal officials from Iceland to the court and back. In this work, a powerful official and courtier steps out of his official space into a private space which nevertheless included the whole world, as the *litterati* of the 13th century knew it. *Hauksbók* is a collection of various texts on heterogeneous matters that has intrigued scholars for centuries. Viewed in its entirety, it offers an interesting glimpse into the world view of Haukr and his contemporaries. Through the medium of a book, knowledge about the wider world was formalized and put into a context which reflects the social and intellectual ideals of the time (Sverrir Jakobsson 2007a: 29–33).

The value of *Hauksbók* lies in the fact that it offers a view into a private space of its owner and creator. It is not an illuminated manuscript destined to be a showpiece for others, but texts collected by Haukr in order to elucidate the shape of the world and its history. There is a geographical section, treatises on how one should interpret the pagan gods, and also a lot of history, of ‘World events’, of the Scandinavian past

and the settlement of Iceland and the introduction of Christianity to the country.

Haukr Erlendsson was for a considerable period lawman in the Norwegian Gulatingslov with a residence in Bergen. He was probably born and raised in Iceland in the 1260s, sometime around the years that Icelanders entered the Norwegian monarchy (Munch 1847: 175). In the Hauksbók redaction of the Book of settlements (*Landnámabók*) the genealogy of Haukr and his wife is traced to several Icelandic ancestors, including some of chieftain pedigree. Haukr, as the king's representative in Iceland 1306–1308, probably felt the need to demonstrate that he for one had the genealogical background required by Icelanders of the holders of that position. Haukr might also have been of Norwegian ancestry, which might explain why the antecedents of his grandfather were so little known in Iceland (Jón Jóhannesson 1958: 233). If that is so, Haukr did not feel any need to elucidate that part of his family history, neither in the Book of settlements nor in any other section of Hauksbók. Although a high-ranking official in Norway, Haukr seems to have felt no need to elaborate on his Norwegian ancestry, if indeed he had one. For an official in Norway, an Icelandic background was just as good as that of any other of a king's subject.

Hauksbók contains much beside the earliest history of Iceland: texts that relate to World history and Scandinavian pre-history, geographic information and theological texts. Taken in unison, the codex is a unique source to the world view of a medieval Icelander, a work of comprehensive learning written in part by the compiler's own hand. Although extraordinary in scope and breadth, Hauksbók is fairly typical in its world view and thus an excellent representative for the world view of Haukr's contemporaries among the Icelandic litterati (cf. Sverrir Jakobsson 2007a: 22–24).

The world view which is manifested in Hauksbók, and shared by Icelandic medieval texts in general, is representative in the way it indicates the attitudes of the Icelandic literary elite and insofar as the ideas common among the elite were shared by the population in general (Burke 1978: 28). This world view was clearly 'catholic' in nature. The world was seen as a unity, in accordance with the Bible's account that the apostles had gone to all its corners. It was finite, a 'space of emplacement' (*espace de localisation* in Foucault's terminology) which could be apprehended and understood by the intellectuals of the time, a world of answers rather than questions. A codex such as Hauksbók was at the same time, a small parcel of the world and the totality of the world, a universalizing heterotopia.

This was predominantly a literate world view, a construction that would not have gained similar ground in a predominantly oral culture. The catholic world view is predominant in Icelandic texts from the 12th century onwards, but it cannot be ascertained whether there was an overlap between it and more ancient views held before the advent of literacy. In all likelihood the introduction of book culture in Iceland made a crucial difference for the formation of a new world view, akin to that dominant within the written culture of the catholic world. A new paradigm was introduced, that of Biblical history, which formed a grand narrative which all other narratives had to acknowledge. The role of the clergy or the *litterati* was vital in this transition. Translations from Latin works from various periods, such as *Elucidarius*, *Imago mundi*, *Historia scholastica* and *Speculum historiale*, provided an important framework to which Icelanders conformed. This textual tradition stems from the 12th century but was hardly ripe until the time of Haukr Erlendsson around 1300.

In accordance with the general paradigm introduced by clerics and literates, world history was the history of the Bible and the apostolic succession. Very soon, however, traces of another paradigm were being integrated into this structure, Greco-Roman history, which was already present in the 12th century *Veraldar saga* (History of the World). In *Hauksbók* this occurs in the section where it is stated that Moses was the world's first historian, but Dares Phrygius is given preeminence within a more 'worldly tradition' (*Hauksbók*, 152; cf. Sverrir Jakobsson 2007a: 27–28).

In the 13th century, chieftains gained an important position among the literary elite in Iceland and their inclusion into the ranks of the *litterati* facilitated the spread of the catholic world view in a larger community of literate people. At the same time, the lay aristocracy began to use this new medium to promote their own traditions (Hermann 2002: 103–4). The office of law-speaker seems to have been very important in that development. This mantle of learning was inherited by the office of lawman which replaced the law-speaker in 1271.

From *Hauksbók* one can learn how global Icelandic royal officials could be in their outlook. The work demonstrates an interest in far-away places, such as India, as well as more exotic places in the vicinity, such as Greenland. As in other works of similar nature, the genealogy of Haukr himself and other noblemen is traced back to ancient Troy via the Nordic gods, who were euhemeristically portrayed as noble ancestors. Thus, they had a genealogical connection with the Near East, which was regarded as the place where the most important events of world history had taken place (Sverrir Jakobsson 2007a: 30–31).

At first, the connection between a literary work, such as *Hauksbók*, with few contemporary references, and the administration of Iceland in the early 14th century, when Haukr Erlendsson was sent to his native country as a problem-solver, seems tenuous. But the very lack of contemporary references in *Hauksbók* tells us an important story. Haukr Erlendsson and his contemporaries were men of immediate secular concerns, struggling with every-day events, but their view of the world was very much a holistic long-term perspective. Haukr was not gathering facts about current events, but histories about the origin of settlement in Iceland and its history for the quarter of a millenium; events in Scandinavia before the settlement of Iceland were clearly important, also material concerning the settlement of Greenland and Scandinavian attempts to settle in *Vínland*. His history of the Trojans and the Bretons also deals with original myths, as the genealogy of Scandinavian kings and noblemen is thus traced to Asia minor.

An interesting picture of the identity of the king's officials emerges; they were preoccupied with their origins, especially if they could be traced to far-away and central places. Their status in the world was presented as ancient and hallowed, not dependent on the vicissitudes of court politics. The view of the world which emerges from *Hauksbók* is that of a secular official; yet it was not a secular world-view. In Haukr's heterotopia the world was united in the Catholic faith, and the footprints of Christ's apostles were everywhere.⁴ Thus, a royal official had internalized the clerical values that may have seemed less self-evident in the 12th century, when literacy was introduced to Iceland.

IV. The growth of royal power and the catholic world-view

What is the significance of the matter, that here has been dwelt upon, the heterotopias of a family of Icelandic royal officials at the beginning of the 14th century? Can anything be generalized from these examples?

Viewed in a historical context, the travels of Erlendr Ólafsson to the royal court in Norway were in many ways a continuation of what Icelandic chieftains had been doing for decades, even centuries, before the submission of Iceland to the Norwegian king. In the early 13th century

⁴ Cf. the world description in *Hauksbók*: 153–56; this is a general trend in such world descriptions, cf. Simek 1990: 174–83.

most of the magnates competing for power in the country had found advantage in becoming the courtiers of the Norwegian monarch (Jón Jóhannesson 1958: 205–25).

This may only have been a culmination of a trend that had earlier roots. In 1163 the chieftain Jón Loftsson had gone to Norway in order to confirm his blood relationship to the king, and at this time many ambitious Icelanders served in the king's court. Although contemporary evidence is lacking, we can gather from the evidence of the sagas that historians of the 13th century assumed that this had also been the situation in the 10th and 11th centuries. In the sagas we find a prevalent notion that service at the king's court added to the honour of a well-born man, and might be used as political capital at home (cf. Sverrir Jakobsson 2001). This may, of course, only reflect the views of Icelanders in the 12th and 13th centuries but at the least we may infer from this evidence that travel to the king's court was an important rite of passage well before 1262–1264.

The difference between Erlendr Ólafsson and his many Icelandic predecessors is the formal and compulsory nature of the service to the king. In the sagas of the Icelanders and several episodes in the king's sagas, Icelanders are shown being drawn like bees to honey to the power and status of the king. It is clear that service to the king included obligations and courtiers could not leave their overlord at their will. These, however, cannot be compared to the obligation of frequent travelling which was demanded of an official like Erlendr in the early 1300's.

Another major difference in the situation of the king's courtiers in Iceland around 1300 is that their service to the king was no longer an experience that was of little consequence to their countrymen. The king's courtiers now had business in their own country and were likely to meet resistance by their own countrymen. Their loyalties could become very stretched, as the petition from 1306 brought to light.

Although the evidence is more abundant in Iceland than in most other corners of the Scandinavian monarchies, we have no reason to assume that the situation of Iceland was markedly different than that of other lands that had become integrated into the kingdoms earlier. In the civil wars of the 12th century, different lands supported different candidates for the throne. In the *Gesta Danorum*, Saxo Grammaticus, has clearly a distaste for the Jutes that had opposed King Valdemar, but his narrative also shows that resistance to royal authority was also to be found closer to home, as the revolt against Archbishop Absalon in Scania demonstrates (Sverrir Jakobsson 1999: 95–96). In Norway, the situation was similar. King Magnús Erlingsson, for example, had a stronghold in Viken,

as the inheritor of his uncle Ingi. His opponents, however, usually draw their strength from Trondheim or the Upplands, where the resistance to the king's sheriffs is greatest.

Following Iceland's incorporation into the domains of Norway, it became one of the more troublesome parts of the kingdom. In 1305, Krók-Álfr, one of the king's emissaries died unexpectedly in the country, and Icelandic loyalists seems at great pains to maintain that his death was not unnatural (Jón Jóhannesson 1958: 264–67).

In this context of a strenuous relationship between the king and his Icelandic subjects the mission of Haukr Erlendsson is of great interest. The lack of contemporary references in Hauksbók seems odd in this respect, but tells us a great deal about the mindset of a royal official in this period.

Haukr Erlendsson had no interest in recording the petty disharmonies of his own period, although he was very much aware of them, as his obsession with proving his descent from illustrious chieftains clearly indicates. But mostly, he was looking towards greater things. He had the interest of an educated man of his times, and his view was firmly focused on the world at large, the pagan past, the translation of the Scandinavian nobility from Asia minor, and the invention and settlement of Iceland and Greenland. Hauksbók is the manifestation of a world-view, not a polemic reflecting the author's idiosyncracies.

The education of Haukr Erlendsson was the product of a another evolution, that of literate culture, which was driven by other social agents from the 12th century onwards. The Church was an instrumental agent in creating literate culture in Iceland, and the world-view that went with it, although the monarchy became an indirect beneficiary. With the spread of literacy, Icelandic literates became more international in their outlook, but also in their mindset. Local tradition did not disappear completely, but was adapted to the catholic mentality that dominates the writings of these literates (cf. Sverrir Jakobsson 2007b). In Hauksbók we can see this adaption in progress, as the settlement myths are written into the context of a larger, catholic world.

The heterotopia which is Hauksbók puts the mindset of Scandinavian royal officials in the earthly 14th century into a new perspective. With their career divided between two places, among their peers and competitors at court or with sometimes unruly subjects in the provinces, they also had a notion of a wider world, a catholic past replete with heroes and events which had resonance even at the most extreme outposts of the known world.

V. Conclusion: Between many worlds

Above, I have endeavoured to take a microscopic view of two individuals from the same Icelandic family, Erlendr Ólafsson and Haukr Erlendsson, and put one piece of their activities into a larger framework of state-formation in Scandinavia. In Erlendr's case, his frequent travels to and from the Norwegian court demonstrate a shift from an earlier behavioral pattern of ambitious magnates who sought to advance their honour by service to the Norwegian monarch at some stage in their lives. In Erlendr's time as an official, ca 1284–1305, these travels had ceased being a rite of passage for a young man looking for advancement, and become a commonplace for a weary official who had to balance between maintaining the confidence of the king while enjoying the confidence of his subjects who could easily become unruly and even violent. Erlendr was the man of a new age in Iceland, but similar characters had no doubt appeared in other Scandinavian lands during the state-formation period of each monarchy.

Although the centralizing tendencies of Magnús Hákonarson, who ruled 1263–1280, and his two sons, Eiríkr (r. 1280–1299) and Hákon V. (r. 1299–1319) were greater than of any other rulers of Iceland before 1550, the system that was created during the reign of these kings was kept in essence by their successors. The source of power for ambitious Icelanders was to be found abroad, and they could only gain it by traversing the North-Atlantic. The ships that carried them between Norway and Iceland were heterotopias that changed the royal official from a wealthy and ambitious man to a servant of the king, from a respectful subject to a person of supreme authority within his district.

The case of Haukr Erlendsson, who happens to be Erlendr's son but who in many ways had a different career, closer to the seat of power and more distant from his native country, illustrates another aspect of this state-formation. It coincided with and contributed to the spread of literacy, but it is also concurrent with the adoption and adaption of a catholic world-view among the Icelandic literary elite, from where it was distilled to other social groups. *Hauksbók*, a large and impressive manuscript of Haukr Erlendsson, is the manifestation of such a world-view.

Although *Hauksbók* is a mine of information on both Icelandic and Norwegian history, it is very apparent in the work that Norway was not the centre of the world, let alone Iceland. The heterotopia of Haukr Erlendsson was the universe, with its many localities and throughout its long history. Thus, the creator and possessor of *Hauksbók* attempted to capture the whole world in all its complexities and manifestations.

Bibliography

- Axel Kristinnsson 1998: 'Embættismenn konungs fyrir 1400.' *Saga* 36, 113–52.
- Bagge, Sverre 1986: 'Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen.' *Historisk Tidsskrift* 65, 145–97.
- Björn Þorsteinsson 1956: *Íslenzka skattlandið. Fyrri hluti*. Reykjavík.
- Burke, Peter 1978: *Popular Culture in Early Modern Europe*. New York.
- Christensen, Axel E. 1945: *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*. Copenhagen.
- Clanchy, Michael T. 1979: *From Memory to Written Record. England, 1066–1307*. London.
- Clunies Ross, Margaret and Rudolf Simek 1993: 'Encyclopedic Literature'. *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Ed. Philip Pulsiano & Kirsten Wolf. New York, 164–66.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn I. 800–1264*. Ed. Jón Sigurðsson. Copenhagen 1857–1876.
- Diplomatarium Islandicum. Íslenzkt fornbréfasafn II. 1253–1350*. Ed. Jón Þorkelsson. Copenhagen 1893.
- Finnur Jónsson 1892–96. 'Indledning.' In *Hauksbók udgiven efter de arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4o samt forskellige papirshåndskrifter*. Ed. Eiríkur Jónsson and Finnur Jónsson, Copenhagen.
- Foucault, Michel 1984: 'Des espaces autres (conférence au Cercle d'études architecturales, 14 mars 1967).' *Architecture, Mouvement, Continuité* n°5, 46–49.
- Fowler, Robert L. 1997: 'Encyclopedias: Definitions and Theoretical Problems'. *Pre-Modern Encyclopaedic Texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen 1–4 July 1996*. Brill's Studies in Intellectual History 79. Ed. Peter Brinkley. Leiden, 3–29.
- Gunnar Harðarson and Stefán Karlsson 1993: 'Hauksbók'. *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Ed. Philip Pulsiano & Kirsten Wolf. New York, 271–72.
- Gustafsson, Harald 1997: *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*. Lund.
- Hauksbók udgiven efter de arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4o samt forskellige papirshåndskrifter*. Ed. Eiríkur Jónsson and Finnur Jónsson. Copenhagen 1892–1896.
- Hermann, Pernille 2002: 'Den islandske kulturs tekstualisering set ud fra positionerne i *Oddaverja þátr*.' *Arkiv för nordisk filologi* 117, 103–19.
- Islandske Annaler indtil 1578*. Ed. Gustav Storm. Christiania 1888.
- Jón Jóhannesson 1958: *Íslendinga saga II. Fyrirlestrar og rúterðir um tímabilið 1262–1550*. Reykjavík.
- Jón Viðar Sigurðsson 1995: 'The Icelandic Aristocracy after the Fall of the Free State.' *Scandinavian Journal of History* 20, 153–66.
- Le Goff, Jacques 1994: 'Pourquoi le xiiie siècle a-t-il été un siècle d'encyclopédisme?' *L'enciclopedia medievale. Atti del convegno 'L'enciclopedia medievale', San Gimignano 8–10 ottobre 1992*. Ed. Michaelangelo Piccone. Ravenna, 23–40.

- Munch, Peter A. 1847: 'Om ridderen og rigsraaden hr. Hauk Erlendssön, Islands, Oslo og Gulathings lagmand, og om hans literære virksomhed.' *Annaler for nordisk oldkyndighed og historie*, 169–216.
- Nedkvitne, Arnvid 2005: 'Administrative Literacy in Scandinavia 1000–1350.' *Literacy in Medieval and Early Modern Scandinavian Culture*. Ed. Pernille Hermann. Odense, 286–302.
- Ólafur Lárusson 1924: 'Grágás og lögbækurnar.' *Tímarit lögfræðinga og bagfræðinga* 2, 1–21.
- Ribémont, Bernard 1997: 'On the Definition of an Encyclopedic Genre in the Middle Ages'. *Pre-Modern Encyclopaedic Texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1–4 July 1996*. Brill's Studies in Intellectual History 79. Ed. Peter Brinkley. Leiden, 47–61.
- Sigríður Beck 2007: 'Frá goðum til yfirstéttar 1220–1387.' *Þriðja íslenska sögufingrið 18.–21. maí 2006. Ráðstefnurit*. Ed. Benedikt Eypórssón and Hrafnkell F. Lárusson. Reykjavík, 234–44.
- Simek, Rudolf 1990: *Altnordische Kosmographie. Studien und Quellen zu Weltbild und Weltbeschreibung in Norwegen und Island vom 12. bis zum 14. Jahrhundert*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 4. Berlin–New York.
- Stefán Karlsson 1964: 'Aldur Hauksbókar.' *Fróðskaparrit* 13, 114–21.
- Sverrir Jakobsson 1999: 'Defining a Nation: Popular and Public Identity in the Middle Ages.' *Scandinavian Journal of History* 24, 191–201.
- Sverrir Jakobsson 2001: 'Upphefð að utan.' *Sæmdarmenn. Um heiður á þjóðveldisöld*. Reykjavík, 23–39.
- Sverrir Jakobsson 2005: *Við og veröldin. Heimsmynd Íslendinga 1100–1400*. Reykjavík.
- Sverrir Jakobsson 2007a: 'Hauksbók and the Construction of an Icelandic World View.' *Saga-Book* 31, 22–38.
- Sverrir Jakobsson 2007b: 'Det islandske Verdensbillede og dets udvikling fra opblomstring til renæssance.' *Den norrøna renæssansen. Reykholt, Norden och Europa 1150–1300*. Ed. Karl G. Johansson. Reykholt, 63–72.
- Wærdahl, Randi B. 2006: *Norges rike og hans skattland. Kongemakt og statsutvikling i den norrøne verden i middelalderen*. Trondheim.

JAN RAGNAR HAGLAND

Norrøn syntaktisk variasjon i ein 'laboratoriesituasjon'

Innleiing

Det språkleg og innhaldsmessig ustabile ved produksjon og spreing av handskriven mellomalderleg tekst har, særleg i løpet av dei to siste tiåra, stått sentralt i filologsk ordskifte i vid meining av omgrepet. Mellomalder teksten karakterisert som ibuande variasjon kan på mange vis sjåast som ei overskrift for slikt ordskifte f.o.m. 1990-talet. Bernard Cerquiglini nesten programmatisk utsegn frå 1989 om at "l'écriture médiévale ne produit pas des variantes, elle est variance" (Cerquiglini 1989: 111) kan på mange måtar seiast å vera eit slags utgangspunkt for alt dette.¹ Råmene for Cerquiglini's refleksjonar over mellomalderleg skrift var det vi kan kalla litterære eller estetiske tekster og problemet med å få i stand tenlege utgåver av slike i notida. I så måte er framhaldet av sitatet ovanfor òg verdt å ha in mente: "La réécriture incessante à laquelle est soumise la textualité médiévale, l'approbation joyeuse dont elle est l'object, nous

Arbeidet med denne artikkelen er støtta av Fondet for Dansk–Norsk Samarbejde.

¹ Mellomalderens skiving produserer ikkje variantar, ho er variasjon.

Hagland, J.R., professor, Norwegian University of Science and Technology (NTNU), Trondheim. "Old Norse Syntactic Variation in a 'Laboratory Frame of Reference'", *ANF* 125 (2010), pp. 83–98.

Abstract: The article presents and discusses syntactic variation within a rather strictly defined textual framework – that of different versions of the same redaction of the Frostating law, a provincial law in medieval Norway. Texts in a manuscript culture represent, to a great extent, variation as is well known from the transmission of e. g. narrative texts. Within the framework of a legal manuscripts textual variation of the same provisions was kept at a minimum, we must assume. Nonetheless, the main manuscript of the law studied here and fragments of one or more parallel manuscripts transmitting the same text display mutual syntactic variation between them on several points, such as IO – DO word order, head complement order and more. The variation is presented in tables I–VII in the article, the textual context is given in an Appendix.

Keywords: Old Norse word order, syntactic variation, head–complement order, passive constructions.

invitent à faire une hypothèse forte : la variance n'est jamais ponctuelle" (loc.cit).² Dette siste må sjåast som ein reaksjon mot det vitskaplege apparatet i tekstkritiske utgåver, der variasjon lett kan bli redusert til å dreia seg om isolerte former. Difor, meiner Cerquiglioni, er det slik at "ce n'est pas par le mot qu'il convient de saisir cette variance, mais pour le moins au niveau de la phrase" (loc. cit).³

Med dette som bakteppe skal vi i det følgjande gjera ei lita undersøking av språkleg variasjon som er å finna på frase- eller setningsnivå i ein heilt spesiell tekstleg samanheng. Det dreiar seg om språkleg variasjon ulike handskrifter (tekstvitne) imellom av same redaksjon av ein lovtekst – i dette tilfellet den såkalla Eldre Frostatingslova. Vi vil i utgangspunktet rekna med at det i ein slik teksttype har vore sett på som viktig å halda det semantiske, sjølve det juridiske innhaldet, i dei ulike lovparagrafane så stabilt som råd. Om ikkje ville skriftleg overlevering, spreieing av skriftlege eksemplar av lovteksten, vera lite funksjonell, i alle fall sett med vår tids augo. Variasjon i det språklege uttrykket i slike samanhengar skulle altså ikkje i særleg grad røra ved semantikken på tekstnivå. Når dei ytre rammer elles er nokolunde like, må språkleg variasjon då kunna oppfattast som uttrykk for reelle val språkbrukaren, her skrivarane, har hatt til rådvelde for å uttrykkja ei og same meining.

Det undersøkte materialet

Eit lite tilfang til å studera ein prosess som den vi her har skissert, finst altså i det relativt sparsamt overleverte handskriftstilfanget vi har av Eldre Frostatingslov. Det dreiar seg på den eine sida om den teksten som var i den såkalla Codex Resenianus (heretter CR) frå 1260-åra, tapt ved brannen i København 1728, men overlevert i ganske gode avskifter frå seint 1600-tal, i seks parallelle avskrifter i alt. Denne gruppa avskrifter inneheld størstedelen av det vi har overlevert av Eldre Frostatingslov. På den andre sida gjeld det fragmenta NRA 1 C II, III og V (heretter NRA når dei er omtala som gruppe), som til saman inneheld delar av bolk IV, V, VII, VIII, IX, X og XIV frå same redaksjon av lovbooka som den i CR (jf. Hagland og Sandnes 1994: xxxvi-vii). Det er ikkje så svært stor felles

² Den stendige omskriving som mellomalderens tekstualitet er underlagt, og den lystige godkjenning denne er blitt gjort til del, innbyr oss til å setja fram ein sterk hypotese: variasjonen er aldri punktuell.

³ Det er ikkje på ord(nivå) ein lyt ta tak i denne variasjonen, men i det minste på setningsnivå.

tekstmengd det her gjeld – i alt 22 fragment av 19 ulike blad, men likevel nok til å gi oss eit lite inntrykk av korleis det språklege uttrykket i slik tekst kan variera innom det vi må kunna rekna som relativt faste ytre rammer. Jamvel om svært nøyaktig datering ikkje er mogleg, synest desse fragmenta å vera om lag jamgamle med CR. I faglitteraturen er dei alle tidfeste anten til 1260–70-åra eller meir romsleg til andre halvdel av 13. hundreår (jf. Johannessen og Simensen 1975: 118–121). Det er såleis ingen grunn til å rekna med at skilnad i tid for nedskrivning av CR på den eine sida og NRA på den andre skal vera årsak til språkleg variasjon dei imellom.

Spørsmålet om korleis det stemmatiske forholdet er mellom CR og desse fragmenta, er det vanskeleg å fastleggja sikkert, slik det ofte er tilfelle med lovhandskrifter. I dei fleste tilfelle synest CR å ha mest fullstendig attgjeving av teksten, men vanlege avskrivarfeil som t.d. ‘sprang frå det same til det same’ (“saut du même au même” – jf. Haugen 2004: 105) er å finna både i CR og NRA, t. d. slik i NRA 1 C II i bolk X: 17 av lova: *ef heimamaðr festir fyrr en hann comi fyrir utan þeciuna* [En ef hann tecc við festu síðan er hann cemr fyrir þeciuna] þa er hann secc .iij. aurum... Her er då teksten innom hakeparentes tydeleg sprungen over som følgje av ein slik vanleg avskrivarfeil, det vil seia at teksten mellom det første og det andre innslaget av ordet *þeciuna* er borte som følgje av eit slikt “hopp”. Tilsvarende er altså å finna også i CR utan at vi treng å utdjupe det vidare her. Men slike fenomen er med og understrekar det ustabile i ein handskriftskultur jamvel når det gjeld lovtekstar. Det synest ikkje å vera bindande argument for å rekna med at nokon av fragmenta er direkte avhengige av CR eller omvendt.

Ut over meir tekniske avskrivarfeil vil det ved produksjon av handskreven tekst, også av slik art som dette, oppstå variasjon på mange nivå – nivå vi ikkje skal leggja vekt på i samanhengen her. Såleis vil det vera til dels svært merkande variasjon i det ortografiske og til dels i representasjonen av det morfologiske uttrykket. Ein ekstra grunn til å halda det ortografiske nivået unna i nett denne samanhengen, er den uvissa dei seine avskriftene av CR skaper her, same kor gode vi reknar med at dei elles er. Det kan vera av interesse å studera slik variasjon i andre samanhengar (jf. t.d. Hagland 1976), men i det følgjande skal vi freista å samla synsfeltet om variasjon som går ut over det “punktuelle” for å halda oss til Cerquigliani – det vil seia variasjon på høgare nivå i tekststrukturen enn det fonologiske (ortografiske), det morfologiske og det leksikalske. Det må her likevel kunna føyast inn som ein sidemerknad at vi ved jamføring av CR og NRA vil finna punktuell variasjon på ordnivå. Når t. d. CR i IV: 27 skriv *a sumars degi* og *a vetrar degi*, der NRA gir *um sumarit* og

um vætr, må dét vera å rekna som variasjon på ordnivå. Det vil også vera tilfelle med variasjon mellom t. d. singular og plural av same leksem, som når CR gir *ef hinn sari vill eigi syna sar sin* (IV: 2) der NRA har *ef hinn sare vill eigi syna sar sitt* osb. Slik variasjon finst altså – med dei relativt små tekstlege konsekvensar det inneber, men det kan vel ikkje seiast å føra ut over dei lægre nivå i språk- og tekststrukturen. Vi skal difor følgja Cerquiglini og også la den sida av saka liggja her.

Frostatingslova i CR er utgjeven på grunnlag av det vi gjerne kallar vitskaplege avskrifter frå 1600-talet gjorde av røynde skrivarar som Ásgeir Jónsson og Árni Magnússon. Utgåva i NgL I gir ikkje variantar desse avskriftene imellom ut over ordnivået i teksten. Det er difor nødvendig å jamføra avskriftene med kvarandre for å komma CR så nært som råd også med omsyn til høgare tekstnivå, særleg med omsyn til ordstilling. Prinsipielt sett kunne det nemleg tenkjast at interferens frå islandsk 1600-tals språkkjensle på slike punkt i avskrifter. Ei samanlikning med attgjeving av den språklege konteksten kring materialet som er gjeven i tabell II–VII nedanfor (jf. òg Appendiks), gir eit overtydande inntrykk av at avskriftene gir att den ordfølgda CR må ha hatt i dei observerte tilfelle av variasjon på syntaktisk nivå mellom CR og NRA. Dei delane av lova der det er tekstleg overlapping mellom CR og fragmenta i NRA, finst i følgjande avskrifter av førstnemnde: GkS 1155a, fol., AM 314, fol., AM 311, fol., AM 310, fol. og Thott 2082, 4to. Skrivarane av dei to første er ikkje identifiserte. Den tredje og fjerde er skrivne av Ásgeir Jónsson og den femte av Jón Magnússon. Det har såleis vore fire skrivarar involverte her, og det finst atskilleg variasjon avskriftene imellom av det slaget vi skal sjå bort frå i denne samanhengen. Men når det gjeld ordfølgda i materialet, som er gjevet i tabellane (jf. òg Appendiks), er det 100 % samsvar dei fem avskriftene imellom. Det einaste avviket i så måte er at heile den tekstsekvensen som utgjer materialet i Tabell VII, er oversprungen i Thott 2082, 4to. Same korleis vi då måtte sjå på forholdet avskriftene imellom, gir teksten vi har overlevert, ikkje grunn til anna enn å stola på at CR er korrekt attgjeven i dei tilfella som interesserer i nett denne samanhengen.

Syntaktisk variasjon

Innom dei relativt faste tekstlege rammene vi har for denne vesle studien, kan det språklege uttrykket altså variera tilsynelatande fritt med omsyn til fleire fenomen på det syntaktiske nivået i teksten – det vil seia varia-

sjon utan konsekvens for det juridiske innhaldet i teksten sett med dåtidens augo, må vi rekna med. Det umarkerte forholdet, vil vi rekna med her, er at teksten *ikkje* varierer når det gjeld slike fenomen. Poenget i det følgjande vil då vera å sjå på *realisert* variasjon, på frase- eller høgare tekstnivå innom dei nokså stramme rammene vi her har å gjera med. Vi skal difor avgrensa oss til å sjå konkret på den variasjon som faktisk finst i det aktuelle teksttilfanget, utan å dra inn statistikk som gjeld forholdet mellom lik attgjeving av teksten i høve til dei faktisk førekommande tilfella av tekstleg variasjon ved ulike fenomen, for slik statistikk vil ha lite å seia oss. Ettersom døma i det følgjande vil gjelda forhold over det ortografiske nivået i teksten, er det av praktiske grunnar sitert frå utgåvene av Eldre Frostatingslov i NgL I og II i tabellar og i Appendiks.

Variasjon av det slaget vi her har skissert dei to tekstgruppene imellom av interesse i ein større samanheng, gjeld då nokre svært få tilfelle av veksling mellom aktiv- og passiv-konstruksjonar (tabell I) og det gjeld ordstilling av ulike slag. Variasjonstilfanget når det gjeld ordstilling er i første omgang presentert i nokså konsentrert tabellarisk form (tabell II–VII). Den vidare språklege konteksten til det 'avkledd' tilfanget i tabellane er gjeven i eit appendiks for den som måtte ønskja å søkja pragmatiske eller andre kontekstuelle grunnar for variasjonen i dei ulike tilfelle.

Aktiv eller passiv

Det finst for det første altså nokre få variasjonar med omsyn til bruk av aktiv eller passiv setningskonstruksjon. I materialet dreiar det seg om desse variablane (romartal + arabisk tal viser til bolc og kapittel i NgLs utgåve av Eldre Frostatingslov):

Tabell I

CR		NRA
enn ef maðr stefnir manni þing	X: 22	En ef manne værðr þingstæmnt
Nema þat at eins er scilt er i boc varri	X: 23	Nema þar sem boc vor scill
þa ero þeir sekir .vj. aurum töldum hverr þeirra	X: 33	þa sæckiz hværr þæirra .vi. aurum toldum

Som vi ser, er variasjonen fri i den forstand at det ikkje systematisk er ein type konstruksjon i CR og ein annan i NRA. Det gjeld både her og elles i tilfanget der variasjon finst. Variasjonen i X: 33 gjeld veksling mellom perifrastisk passiv (kan òg analyserast annleis) og det vi kunne kalla mor-

fologisk markert passiv – eller det Faarlund (2004:126) kallar ‘medio-passive’. Faarlund held fram at “the passive use of the reflexive verb is in any case very limited compared to the much more common periphrastic passive”. Det kan vél vera at så er tilfelle. Variasjonen CR og NRA imellom kunne i så fall sjåast som veksling mellom ein litt avstikkande (og kanskje meir opphavleg) konstruksjon i NRA og ein meir umarkert vanleg konstruksjon i CR. Det er i alle fall verdt å registrera at dei to konstruksjonane synest å ha funnest og vore akseptable side om side på om lag same tidspunkt i høgmellomalderens norske språkhistorie. Innanfor ein nesten paradigmatiske kontekst som det vi har å gjera med her, kan dette bera bod om at det har vore ganske fri variasjon desse konstruksjonane imellom. Men materialet er for lite til at bastante konklusjonar kan dragast.

Variasjon i ordstilling – plassering av verbale partiklar m.v.

Det andre slags variasjon vi finn i dette materialet, gjeld då ordstilling av ulike slag. Følgjande variasjonsserie er å finna når det gjeld plassering av verbale partiklar, preposisjonar og det Faarlund (2004: 108) kallar ‘intransitive prepositions’ – *niðr*, *uppi*, *fram* etc.:

Tabell II

CR		NRA
Þa scal hann segia <i>til</i> mönnum samdægri	IV: 1	þa scal hann sægia mannum <i>til</i> samdægnes
En ef hann segir eigi <i>til</i> samdægri þa er hann mörðingi rétt	IV: 1	Enn mörðingi værðr hann ef hann sægir æigi samdægri <i>til</i>
þa leggi hann vápn sin <i>niðr</i>	IV: 10	þa leggi hann <i>niðr</i> vapn sin
þa ero þar <i>uppi</i> lögbaugar konongi <i>a bac</i> bundinn	IV: 11 IV: 30	þa ero þar lögbaugar kononge <i>uppi</i> bundinn <i>a bac</i>
er <i>til</i> ero nemdar	IV: 39	er nu ero <i>til</i> næfndar
þa liggia honum mercc .iij. <i>við</i>	VII: 7	þa liggia honum <i>við</i> .iii. mærc
oc scal hann hafa <i>fram</i> vitni sitt lt	X: 17	oc scal hann <i>framme</i> haua vitni sitt allt
En finnandaspic scal scera <i>niðr</i> fra horni oc aþr i siðu	XIV: 10	En finnanda spic scal skera fra horne <i>niðr</i> oc aftr a siðu

Tilfanget her synest både å kunna stadfesta og supplera det Faarlund (2004, 160–66) skriv om ordstilling i høve til det han kallar ”Head-complement order” (kap. 8.4.6), særleg det som gjeld partiklar (s. 163–64). Variasjon i ordstilling i tilfang som dette, dømesvis den vi ser i kap. X: 17 mellom *hafa fram* og *framme haua* skulle tilseia at oppfatningar om kva som er “particularly common” og ikkje i slike samanhengar (jf. t. d. Faarlund 2004: 163), kanskje bør modifierast noko. Variasjonen her mellom *oc scal hann hafa fram vitni sitt alt* (CR) og *oc scal hann framme haua vitni sitt allt* (NRA) kan i tillegg til ulik plassering av den ‘intransitive preposisjonen’ tenkjast å innebera ein semantisk nyanse, ettersom vi tilsynelatande har variasjon mellom retningspreposisjon *fram* og påstadspreposisjon *framme* her (jf. Faarlund 2004, 108). Den eventuelle semantiske skilnaden mellom *hafa fram* og *frammi hafa* synest likevel ikkje å ha vore større enn at det juridiske innhaldet har vore det same i bae tilfelle. Ordbøkene (Fritzner og Heggstad, Hødnebo, Simensen) fører berre opp *hafa + frammi* i tydinga ‘ha noko framme, syne, bruke, komme fram med noko’ (Heggstad, Hødnebo, Simensen 1975: 125). I så fall kan det synast rimeleg å rekna uttrykk med *hafa + fram* som synonymt – i alle fall i juridisk samheng som her. Men vi kan heller ikkje sjå bort frå at forma *fram* i CR i eit tilfelle som dette, berre er ein tilfelleleg variasjon – unøyaktig avskrift – på ortografisk nivå her og såleis utan reell opposisjon til *framme* i NRA. Det må i alle fall understrekast at alle avskriftene av CR samstavar om uttrykket *hafa fram*.

Variasjonen vi ser i IV: 10 mellom *þa leggi hann vapn sin niðr* (‘då skal han leggja våpna sine ned’), versus *þa leggi hann niðr vapn sin* (‘då skal han leggja ned våpna sine’) er framleis kurant i moderne norsk, men ikkje generelt elles i fastlandsskandinavisk. Parallelt med uttrykket *leggja niðr* i IV: 10 er elles *liggja við* i VII: 7 i tilfanget her. Det har då språkhistorisk interesse å kunna observera at variasjon i ordstilling ved slike partiklar synest å ha vore godt akseptabel i norsk i alle fall så tidleg som kring midten av 1200-talet. Alternativt kan vi sjå dette slik at den variasjonen vi ser i dette materialet frå 1200-talet, er halden ved lag i moderne norsk, men ikkje generelt elles i fastlandsskandinavisk.

Plassering av adjektiv og determinativ

Relativt stor variasjon er å finna innom frasen når det gjeld plassering av adjektiv og determinativ av ymse slag i høve til ‘kjernen’ (jf. Christoffersen 2004: 331). Det same gjeld genitiv som komplement til nominalt ‘hovud’. Følgjande tilfang finst i det undersøkte materialet:

Tabell III

CR		NRA
a <i>hveriom</i> manaði	IV: 12	amanaðe <i>hverium</i>
ef maðr <i>fulltiða</i>	IV: 38	En ef <i>fulltiða</i> maðr
hía þeiri konu <i>einni hverri</i>	IV: 39	hía <i>æinni huærr</i> þessare kono
a .xij. manaðom <i>hveriom</i>	V: 13	a <i>hverium</i> tolfmanaðom
aura .vi.	VII: 5	.vi. aura
.ij. systkina synir	VIII: 12	systkina <i>tvæggia</i> synir
þa hefir hann fyrirgört oc veget arfe <i>þeim</i>	VIII: 14	þa heuir hann fyrir gort oc veget <i>þeim</i> arfe
a <i>þvi</i> þingi	X: 17	a þingi <i>þvi</i>
at mali <i>þvi</i>	X: 32	at <i>þvi</i> male
til mals <i>sins</i>	X: 32	til <i>sins</i> mals
mercr .iiij.	X: 34	.iiij. mercr
eignar <i>buanda</i>	XIV: 7	<i>boanda</i> æignar

Slik variasjon kan nok vera med og gi inntrykk av ‘fri’ ordstilling i norrønt (jf. òg Faarlund 2004: 229). Materialet er likevel sjølv sagt heller ikkje her stort nok til å gi grunnlag for sterke konklusjonar i så måte. Så lenge variasjonen altså ikkje er eintydig CR og NRA imellom, er det òg vanskeleg å sjå om det kan vera spesielle stilistiske, pragmatisk eller rytmiske omsyn som styrer valet av plassering av slike beskrivande ord.

Plassering av indirekte og direkte objekt

Også døme på variasjon i rekkjefølgda mellom direkte og indirekte objekt er i nokon monn å finna i dette materialet – likeins rekkjefølgda av verb og objekt og andre verbalbestemmingar, både etter finitt og infinitt verbal, som det går fram av følgjande oppstilling:

Tabell IV

CR		NRA
en .viiij. vetra gamall maðr scal taca <i>halfretti</i>	IV: 36	en atta vettra gamall maðr scal <i>halfretti</i> taca
ef honom er gefit <i>frelsi</i>	VIII: 8	ef honum er <i>frelsi</i> geuet
þa scal sakaraberi stemna þing <i>þeim</i> <i>manni</i>	X: 17	þa scal sacarabere stæmna <i>þeim</i> <i>manne</i> þing
Eigi scal segia sculld i garð <i>daudum</i> <i>manni</i>	X: 23	Engi scal sægia <i>daudum</i> <i>manne</i> sculld i garð
þa scal binda a bac honum <i>fola</i> i þvi fylki er þiofr er tecin	XIV: 12	Þa scal binda <i>fola</i> a bac honum i þui fylki er þiofr er tækinn i
En ef maðr stelr <i>minna</i> en þveiti	XIV: 12	En ef <i>minna</i> stell en þvæiti

Når det gjeld rekkjefølgda mellom direkte og indirekte objekt i norrønt, er det vanleg å meina at denne var lik rekkjefølgda vi har i moderne norsk "når vi ikke har erstattet det indirekte objektet med omskriving ved preposisjonsfrase" (Christoffersen 2004: 327). Det vil då seia at rekkjefølgda er IO – DO når baa ledd er substantivfraser. Når baa ledd er pronomen, førekjem likevel også rekkjefølgda DO – IO, seier Christoffersen (2004: 328). I samanhengen her er det då verdt å notera variasjonen frå kap. X: 17 mellom det som er rekna for å vera den umarkerte IO – DO rekkjefølgda: *þa scal sacarabere stæmna þeim manne þing* (NRA) og DO – IO rekkjefølgda i: *þa scal sakarabere stemna þing þeim manne* (CR) i nøyaktig same språklege kontekst. Det same synest å gjelda for IO og DO + adv (*sculld i garð*) frå kap. X: 23. I baa tilfelle ser vi altså variasjon i ordstilling mellom indirekte og direkte objekt også i tilfelle der det ikkje er tale om pronomen.

Det vi elles ser av variasjon i oppstillinga ovanfor når det gjeld plassering av verbal-bestemmingar, fell truleg inn under det Christoffersen (2004: 328) karakteriserer som resultat av eit "avsendervalg", der også setningsrytme etter hennar meining kan ha spela ei rolle. Døme som dei vi har ovanfor frå kap. IV: 36, VIII: 8 og XIV: 12 (2 gg.), tyder likevel kanskje meir på at det kan ha vore eit ganske fritt val, jamvel om det altså finst ei oppfatning om at det ved infinitt verbal, som det til dels er tale om her, var ein hovudtendens til å plassera både direkte objekt og kortare adverbiale ledd *før* slikt verbal (jf. Christoffersen 2004: 328f.). Slike generelle oppfatningar kan elles sjølv-sagt berre grunnast på statistikk eller tendensar i større tekstmengder, og dei kan i så måte vera rette nok. Men når vi finn variasjon innom nokså nøyaktig same tekstlege råmer slik vi har i det vesle materialet her, må vi vel ta høgð for at språkkjensla har opna for større fleksibilitet enn det vi vanlegvis finn realisert i løpande skriftleg tekst av ulike slags.

Plassering av modalt og infinitt verbal

Det same som vi ser når det gjeld plassering av verbale bestemningar, kan vel gjelda for variasjon med omsyn til plassering av modalt og infinitt verbal, til dels med konsekvens for plassering av subjektet, som i følgjande døme:

Tabell V

CR	NRA
En sva <i>sculu</i> örvasar oc omagar utlags manns <i>fara</i> V: 13	En sva <i>sculu fara</i> orvarsar oc omagar utlags mannz
En þat fe <i>scolo</i> böendr <i>hafa</i> allir saman X: 33	En þat fe <i>sculu hana</i> böendr aller saman
þa standi sva sem þau <i>hafa</i> gör <i>verit</i> XIV: 6	þa stande sem þau <i>hana veret</i> gorr

I NRA-versjonen frå V: 13 og X: 33 kan vi seia at subjektet er flytt til høgre i setninga, slik at både modalt og infinitt verbal kjem føre subjektet, medan det står på vanleg plass i CR.

Plassering av predikativ og adverbial

Det same synest å kunna gjelda plassering av predikativ, som i desse to døma frå tilfanget vi har sett på her:

Tabell VI

CR	NRA
verðr <i>utlagr</i> gör	IV: 30 verðr gorr <i>utlagr</i>
þa taca þær conor er ero <i>systra døtr</i> VIII: 13	þa tace conor er <i>systra døtr</i> ero

Når det gjeld plassering av adverbial, som det eine dømet nedanfor, synest variasjonen i ordstilling å tilsvare det mønsteret vi kjenner att i dagens norsk:

Tabell VII

CR	NRA
eða hafa spurt <i>sannlega</i> af þeim XIV: 6	eða haua <i>sannlega</i> spurt af þeim

Sluttmerknad

Samla sett kan den syntaktiske variasjonen vi ser i dette spesifikt juridiske språktilfanget, då tolkast i litt ulike retningar: Variasjonen vi har sett i rekkjefølgda mellom 'kjernen' i substantivfrasar og ulike slags underledd, kan vera med og underbyggja eksisterande oppfatningar om at dei faste mønster vi har for ordninga av ledd i slike frasar i moderne norsk, enno ikkje var så fast etablerte i andre halvdel av 1200-talet. I andre tilfelle synest tilfanget her å kunna modifisera oppfatningar om ordstilling når det gjeld 'hovud' og verbale partiklar. Og vidare ser vi altså variasjon som seinare i språkhistoria har vorte stramma inn i delar av det skandinaviske språkområdet, men ikkje i andre. I så fall har ordstillinga i slike høve vore med og etablert syntaktiske dialektkilje i dette målområdet.

Omfanget av det språklege tilfanget vi her har sett på, er likevel såpass avgrensa at det vil vera å vona at liknande materiale kunne etablerast for andre teksttypar frå same eller om lag same periode. Vidare studiar av dét vil i så fall kunna gi oss sikrare grunn å stå på når det gjeld studiar av ordstilling i norrøn syntaks. Oppmoding om jakt på slikt tilfang vere med dette lansert.

Tilvisingar

- Cerquiglini, Bernard. 1989. *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*. Paris (Editions du Seuil).
- Christoffersen, Marit. 2004. Syntaktisk utvikling. I: Haugen (red.) 2004, s. 303–36.
- Faarlund, Jan Terje. 2004. *The Syntax of Old Norse*. Oxford (Oxford University Press).
- Fritzner, Johan. 1883–96. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. I–III. Christiania. Bd. IV, *Rettelser og tillegg* v/Finn Hødnebo. 1972. Oslo–Bergen–Troomsø (Universitetsforlaget).
- Hagland, Jan Ragnar. 1976. Avskrift «orð ifra orðe». Gransking av ein kontrollert avskrivingsprosess frå mellomalderen. *Maal og Minne 1976*, s. 1–24.
- Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes. 1994. *Frostatingslova*. Oslo (Det Norske Samlaget).
- Haugen, Odd Einar (red.). 2004. *Handbok i norrøn filologi*. Bergen (LNU/Fagbokforlaget).
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen. 1975. *Norrøn ordbok*. Oslo (Det Norske Samlaget).
- Johannessen, Ole-Jørgen og Erik Simensen. 1975. *Norsk språk 1250–1350. Primærkjelder og litteratur. Ein bibliografi*. Oslo-Bergen.
- NgL I og II = *Norges gamle Love indtil 1387*. Første Bind og Andet Bind. Christiania 1846 og 1848.

Appendiks

Språkleg kontekst for materialet i Tabell II⁴

En ef maðr ferr eptir útlögom manne oc vegr hann þá scal hann segia <i>til</i> mönnom samdœgris í því sama fylki	CR IV: 1
En ef fær æftir utlagum manne: oc uegr hann þa scal hann sægia mannum <i>til</i> samdœgnes	NRA
En ef hann segir eigi <i>til</i> samdœgris. þá er hann morðingi réttur Enn morðingi værdur hann ef hann sægir æigi samdœgnes <i>til</i> .	CR IV: 1 NRA
nú verður hann farenn. þá ef hann vill at lögum veriaz. þá leggi hann vápn sin <i>nidr</i> oc bióði lög fyrir sic. nu værdur hann farenn þa ef hann vill at lagum væriasc. þa leggi hann <i>nidr</i> vápn sin oc bióðe log firir sic	CR IV: 10 NRA
Ef maðr er særður oc kemz sá [eigi] í scog er særði eða verður höndom tekinn. oc býður hann lög fyrir sic. þá ero þar <i>uppi</i> lögbaugar konongi	CR IV: 11
Ef maðr er særður oc kemz sá [eigi] í skog er særði eðaværður hann honndom tækinn oc býður hann log fyrir sic. þa ero þar logbaugar konunge <i>uppi</i>	NRA
Sva er oc mælt at engum manne scal synia þinggöngu. nema manns bana þeim er vegr mann á þingi oc verður tekinn í epterrás. oc þiófe þeim er fóle var <i>á bac</i> bundinn. En ef... [---] <i>a bac</i> . En ef...	CR IV: 30 NRA
ör scal scera oc láta þat öru fylgia at hann fann þann mann hiá þeirri konu einni hverrio er <i>til</i> ero nemdar. orr scal scera oc lata þat oru fylgia. at hann fann þann mann akonu þeirri æinni hværri. er nu ero <i>til</i> næfndar.	CR IV: 39 NRA

⁴ Tekst med liten sats i eksempla frá NRA markerer utfylte lakuner i fragmenta.

En ef stýrimaðr memsc oc vill eigi fara. þá liggia honom
mercr .iij. við. CR VII: 7

en ef styrimaðr nemsc oc vill æigi fara. ða liggia honom við iij.
mærcr. NRA

þá scal sacaráberi stemna þing þeim manni. oc scal hann
hafa *fram* vitni sitt allt á því þingi saman bæði um heim-
stemnu oc cvóðuvatta CR X: 17

þa scal sacar abere stæmna þæim manne þing. oc scal hann
framme haua vitni sitt allt aþingi því saman. bæðe um
hæimstæmnu. oc um kvaðu vatta. NRA

En finnandaspic scal scera *niðr* frá horni oc aprt í síðu allt
til beina inn. CR XIV: 10

En finnanda spic scal scera fra horne *niðr* oc aftr asiðu alt til
bæina inn. NRA

Språkleg kontekst for materialet i Tabell III

Eyrir scal uppi læcnisfiár á *bveriom* mánaði oc .ij. mánan-
ðarmater miöls oc .ij. smiörs CR IV: 12

Æyrir scal uppi læcnisfiár amánaðe *buærium* oc .ij. mánanðarma-
tar miöls oc .ij. smiörs NRA

Ef maðr *fulltiða* kenner þat manni at hann hafi misleicit
hann í cesko svá at réttar stað nemi á. en hinn syniar. þá... CR IV: 38

En ef *fulltiða* maðr kenner þat manne at hann haue mislæikit
hann i cesko sva at rettar stað næmæ a En hinn syniar þa... NRA

oc láta þat öru fylgja at hann fann þann mann hiá þeirri
konu *einni bverri* er til ero nemdar. CR IV: 39

oc lata þat oru fylgja at hann fann þann mann hia *einni buerri*
þæssare kono er til ero til næmndar NRA

oc eigi meira en .v. aura vegna silfrmetna hveriu þeirra for-
lags eyre á .xij. mánaðom *hverium* CR: V: 13

... i forlags æyri a *bveriom* tolfmanaðom. NRA

- En ef segl er eigi fengit at þeirri stemnu er mællt er. þa scal giallda *aura .vj.* í gerð hverri. CR: VII: 5
- En ef segl er æigi fengit at þeirri stæmnu er mælt er. þa scal giallda *.vi. aura* igiærð hværri. NRA
- Nú er .xj. erfð er taca þeir menn er ero *.ij.* systkina synir karls oc cono. CR: VIII: 12
- Sv ællifta ærfð. er taca þæir menn er ero systkina *tvæggia* synir karls oc cono. NRA
- ef maðr verðr fyrir þeirri villu at hann vegr mann til arfs. þá hefir hann fyrirgört oc vegit arfe *þeim.* CR: VIII: 14
- þa hæuir hann firir gort oc veget *þæim* arue. NRA
- þá scal sacaráberi stemna þing þeim manni. oc scal hann hafa fram vitni sitt allt á *þvi* þingi saman bæði um heimstemnu oc um cvöðuvátta CR X: 17
- þa scal sacar abere stæmna þæim manne þing. oc scal hann frame haua vitni sitt allt aþingi. *þvi* saman. bæðe um hæimstæmnu. oc um kvaðu vatta. NRA
- en ef hann er eigi siálfr. þá er hann saðr at máli *þvi* er hann festi eið fyrir. CR X: 32
- En ef hann er æigi sialfr. þa er hann sannr at *þvi* male er hann fæsti æið fyrir. NRA
- En ef søeciandi hefir eigi vátt til máls *sins* á dómi. þá halldi veriandi upp .vj. eiði fanga [sic] CR X: 32
- En ef søekiannde hæuir ængi vát til *sins* mals adome. þa hallde væriannde upp settar æiði oc fanga vitni. NRA
- Haulldr scal taca at fullretti sínu mercr *.iij.* CR X: 34
- Haulldr scal taca at fullrette sinum *.iii.* mærcr. NRA
- En svá scal þann eið sveria. at þat hefir ek heyrnt at þat scill marca ámeðal eignar *búanda* oc almennings. CR XIV: 7
- En sua scal þann æið sværia. at þat hæui ec høeyrt at þat scil marca amaðal [sic] *boannda* æignar oc almennings. NRA

Språkleg kontekst for materialet i Tabell IV

en .viiij. vetra gamall maðr scal taca *bálfrétti* oc svá bæta til þess hann er .xv. vetra gamall. CR IV: 36

En atta vettra gamall maðr scal *halfretti* taca oc sua bæta til þæss er hann er .xv. vetra gamall. NRA

Nú er erfð hin .vij. er hrísungr oc sunr þýborinn oc hornungr tegr ef honum er gefit *frælsi*. CR VIII: 8

Su er ærfð hin siuanda er hornungr oc risungr oc sunr þýborinn tæcr at honom er *frælsi* geue. NRA

þá scal sacaráberi stemna þing *þeim manni*. oc scal hann hafa fram vitni sitt allt á því þingi saman bæði um heimstemnu oc um cvöðuvátta. CR X: 17

þa scal sacar abere stæmna *þæim manne* þing. oc scal hann framme haua vitni sitt allt aþingi. því saman. bæðe um hæimstæmnu. oc um kvaðu vatta. NRA

Eigi scal segia sculld í garð *dauðum manni* nema hann hafi vitni til. CR X: 23

Engi scal sægia *dauðum man(n)e* sculld igarð. nema vitni se til. NRA

Ef þjófr er fundinn í búi manns eða í öðrum stað. þá scal binda á bac honom *fóla* í því fylki er þjófr er tekinn CR XIV: 12

Ef þjófr er funninn í búi mannz eða í öðrum stað. þa scal binnda *fola* a bac honum íþui fylki er þjófr er tækinn NRA

En ef maðr stelr *minna* en þveiti. þá scal heita hvinn um alldr siðan. CR XIV: 12

En ef *minna* stell en þvæiti. þa scal hæita hvinn um alldr siðan. NRA

Språkleg kontekst for materialet i Tabell V

En ef ármaðr tegr nockot fé frá henne. þá liggr honom búrán við. En svá *sculu* örvasar oc ómagar útlags manns fara. CR V: 13

En ef armaðr tæccr noccot fe fra henni þa liggr honom buran við. En sva *sculu fara* örvasar oc omagar utlags mannz. NRA

En ef hann vill eigi afláta. þá æsti hann bœndr atfarar at taca af honom fé hins. oc leggi á .iij. mercr. En þat fé *scolo* bœndr *hafa* allir saman.

CR X: 33

En ef hann vill æigi af lata. þa æste hann bœnndr at fararr. at taca af honum fe hans. oc læggia á mærcr .iii. en þat fe *sculu haua* bœndr aller saman.

NRA

En hvárki málum er lýzc hafa fyrir nýmæli um slíc mál. þá standi sva sem þau hafa *gör* verit.

CR XIV: 6

En huatke malum er lycsc haua fyrir nymæli um slic mal. þa stande sem þau haua veret *gorr*.

NRA

Språkleg kontekst for materialet i Tabell VI

En ef maðr verðr *utlagr* görr á fylkis þingi eða á örvar þingi því er þar sem fylkis þingit skyllði vera...

CR IV: 30

En ef maðr værðr *gorr utlagr* afylkis þingi eða á orvar þingi þvi sem þar er sem fylkis þing scyllði vera.

NRA

Nú er hin .xij. erfð er taca systra .ij. synir.[þeir eigu báðir einn arf at taca] oc verðr hvártveggi annars arfe. en ef þeirra missir við. þa taca þær conor er ero *systra dætr*

CR VIII: 13

Sv er hin .xij. ærfð. er taca systra tvæggia synir. [÷] oc værðr hvartvæggia annars arve. En ef þæirra misser þa take conor er *systra dætr* ero.

NRA

Språkleg kontekst for materialet i Tabell VII

Ef maðr ferr af landi brott oc spyr arfi andlát hans. oc hefir þau vitni frammi á fimtarstemnu er þeir menn bera er annattveggia voru í för með honum [eða hafa spurt *sannliga* af þeim er í för voru með honum.]⁵

CR XIV: 6

[...] menn bera er annattvæggia varo (i) for með hanum eða haua *sannlega* spurt af þæim er i for varo með hanum.

NRA

⁵ Teksten innom hakeparentes er oversprungen i Thott 2082, 4to.

PATRIK ÅSTRÖM

Myten om Vadstena-stilen

”redan 1363 står ”Vadstenastilen” som segrare i över två tredjedelar av bevarade diplomer”

(Sam Jansson 1924: 111)

I.

Det finns en föreställning om att det existerar en särskild gotisk skrifttyp som utmärker handskrifter tillkomna i Vadstena kloster. Föreställningen har befästs i och med att uppslagsordet ”Vadstenaskrift”, med sidotermerna ”Vadstenastil” och ”Vadstenakursiv”, upptagits i *Kulturrhistorisk lexikon för nordisk medeltid (KLN M)*. Denna skrifttyp skall från Vadstena kloster ha spritt sig över det medeltida Sverige.

Inom internationell paleografi har en omvärdering skett under de sista årtiondena av de äldre föreställningarna om särpräglade nationella skriftvarianter, dit bland annat ”Vadstenastilen” hör. Den kanske värtaligaste kritiken mot idéerna om existensen av nationella danska, franska, nederländska, tyska etc. stilar har formulerats av Albert Derolez (2003, s. 16 f.). De variationer som finns följer inga nationsgränser, och minst av allt moderna gränser. Jag vill visa att Derolez uppfattning i allt väsentligt gäl-

Åström, P., fil. d.r, Luleå tekniska universitet. ”The Myth of the ‘Vadstena-style’”, *ANF* 125 (2010), pp. 99–125.

Abstract: There has existed a dominating idea among palaeographers that the Latin script in Western Europe in the late Middle Ages was divided into a number of national variants. This idea has been confronted in later years, above all by Albert Derolez in his *The palaeography of gothic manuscript books* (2003). When it comes to Sweden, Nils Dverstorp has followed his predecessor, and convincingly shown that what has been known as ”Vadstenastilen”, the Swedish national script, has few if any characteristics that separates it from the general Western European script.

I here follow up the arguments presented by Dverstorp, and scrutinize the foundations of the idea of the ”Vadstenastil”. I show that the basic articles in which the idea is presented holds a low standard from a methodological, scientific viewpoint. I show this, among other things, by a number of digitally constructed alphabets from the examples pointed out in the articles, and thus pointing at the necessity for palaeographers to use digital tools.

Keywords: palaeography, gothic script, Vadstena, history of science, digital alphabets.

ler också för svenskt vidkommande. Det gäller framför allt termerna "Vadstenaskrift", "Vadstenastil" och "Vadstenakursiv" som inte kan användas som beteckningar för den gotiska skriften i Vadstena eller i Sverige i allmänhet under senmedeltiden. Med senmedeltiden avser jag här tiden från omkring 1370 till omkring 1540, alltså i grova drag tiden från Vadstena klostrets grundande fram till reformationen.

Nils Dverstorp (2008) har i en tidigare artikel i ANF på ett förtjänstfullt sätt tagit upp samma frågeställning som jag gör i det följande. Våra slutsatser är i det närmaste identiska. Mitt syfte här är att mera ingående, genom närläsning, visa på de brister som vidlåder arbeten av Sam och Sam Owen Jansson som utgör basen för uppfattningen om att det existerat en "Vadstenastil". Jag kommer, med anknytning till nyare internationell paleografisk forskning, visa att arbetena har tillmätts en auktoritet de knappast förtjänar.

På många håll i Europa digitaliseras handskriftssamlingarna. Det medför att ett mycket bättre bildmaterial står till förfogande än tidigare. På många håll har även den enskilda forskaren möjlighet att själv ta digitala bilder av handskrifterna, t.ex. vid det kungliga biblioteket i Köpenhamn. Mot bakgrund av detta är ett ytterligare syfte med detta arbete att visa på en möjlighet som den digitala tekniken erbjuder för paleografin. Inom kontinental paleografi pågår sedan ett antal år några projekt vars mål är att ta fram datatekniska hjälpmedel och statistiskt tillfredsställande metoder för kvantitativa paleografiska undersökningar. Grundläggande därvidlag är Gilissens (1973) metod för framställning av typalfabeten. I synnerhet två projekt förtjänar att nämnas. I det ena av dem utvecklas metoder för digital bokstavssegmentering, d.v.s. uppdelning av texten på t.ex. en handskriftssida i enskilda digitalt representerade bokstäver (Ciula 2005). I det andra utvecklas tekniker för skrivarbestämning, baserat på kriminaltekniska metoder för automatisk handstilsidentifiering (Stokes 2007–8). Mitt bidrag är av ett mycket blygsammare slag. Utifrån de bilder som återges i de undersökta artiklarna, eller som det hänvisas till i dem, har jag gjort digitala bildförlagor. Därefter har jag framställt digitala typsnittsalfabeten, som återges i exemplen nedan. Mina typalfabeten upptar bara grafemens huvudformer, och jag bortser här från eventuella allografer, d.v.s. varianter av samma grafem. Utan att ha genomfört en grafematisk analys i Sture Alléns (1965) och Gilissens (1973) efterföljd, vågar jag ändå påstå att antalet allografer är tämligen begränsat, med undantag för vissa skrivare (t.ex. Jöns Budde). Alfabetena är därför åtminstone tillfredsställande för mitt komparativa syfte. Typalfabetena har dessutom den fördelen att de är entydiga. Det gängse sättet att exem-

plifiera paleografiska undersökningar med bilder på (delar av) handskriftssidor lämnar ofta öppet för olika tolkningar. Ytterligare typalfabekten baserade på ett 40-tal daterade handskrifter med svensk proveniens återges i min introduktion till svensk paleografi, som återfinns på webbplatsen <http://www.medeltidshandskrifter.se>. Förutom det material som anges särskilt nedan har jag nyttjat katalogerna över daterade handskrifter i Sverige och Nederländerna (Hedlund 1977–80, Lieftinck 1964 och Gumbert 1988 i internetversion) som referensmaterial. För ytterligare referenser har jag använt internet; några av de viktigaste internetplatserna, som i sin tur länkar vidare, är för närvarande: *Palaegraphia*: <http://www.palaegraphia.org/cipl/cmd.htm> (med förteckning över kataloger över daterade handskrifter); *Manuscripta medievalia*: <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/>; *Mediaevum.de*: <http://www.mediaevum.de/>; *Catalogue of Digitized Medieval Manuscripts, UCLA*: <http://manuscripts.cmrs.ucla.edu/>; *Scriptorium*: <http://www.scriptorium.be>.

II.

Innan jag går över till att behandla det egentliga ämnet, krävs några inledande anmärkningar av mera generell natur. Man måste skilja mellan den gren av paleografin som ägnar sig åt skriftsystem och dessas utveckling, och den gren som ägnar sig åt individuella skrivares skriftanvändning. Den här undersökningen är inriktad på skriftsystemet i senmedeltidens Sverige.

Det finns en hel del problem förbundna med att geografiskt avgränsa en stil från en annan. Ett grundläggande kriterium bör givetvis vara att stilen bara förekommer inom ett avgränsat geografiskt område. Vidare måste stilen, d.v.s. alfabetet eller grafemuppsättningen med vissa särpräglade allografer, vara gemensam för ett antal skrivare under en viss tid. Men en sådan likhet kan ha uppstått genom att skrivarna har gått i samma skola, d.v.s. de tillhör samma skrivarskola. De kan också ha tillägnat sig en gemensam stil genom att ett bestämt skrivskick utbildats i en viss verkstad eller skrivarstuga (skriptorium). Skrivarnas rörlighet kan i de båda fallen medföra att skrifttypen förekommer över ett rätt stort geografiskt område. I dessa två fall rör det sig inte om regionala stilar i egentlig mening.

Det enda fall som bör betecknas som en regional stil innebär att skrivare som varken har samma utbildning eller samma arbetsplats använder samma grafemuppsättning. Så kan till exempel en svensk stil, som ägde

bestånd under 1300-talet, urskiljas från andra stilar med hjälp av graferna <þ>, <æ> och <ø> (se vidare nedan).

Termen "Vadstenaskrift" har använts på två sätt. Den har å ena sidan avsett skrifttypen i Vadstena kloster, alltså en skriptoriumstil, å andra sidan har termen avsett den gotiska halvkursiva eller kursiva skriften i Sverige i allmänhet, alltså en regional stil, som skulle ha kommit från Vadstena. Jag kommer att visa att ingen av användningarna av termen har fog för sig.

Till grund för den här studien ligger i första hand tre artiklar om "Vadstenastilen". De presenteras närmare nedan. I artiklarna hänvisas till ett antal handskrifter som anses vara typiska för stilen.

III.

Den paleografiska begrepps- och termbildningen har präglats av otydlighet. Det gäller till exempel de två termerna *diplomskrift* (eller *brevskrift*) och *bokskrift*, med motsvarigheter på bl.a. danska och tyska (varifrån de har kommit in i svenskan). I sin grundbetydelse används termerna för att ange vilket skriftmedium som har använts för skriften, d.v.s. diplom (brev) respektive bok. Men termerna används också för att beteckna två olika skrifttyper, oberoende av skriftmedium. Diplomskrift avser då mer eller mindre kursiva, d.v.s. snabbt skrivna stilar, och bokskrift anger mer eller mindre kalligrafiskt utformade textade (präntade) stilar. Terminologisk dubbeltydighet av detta slag, som de nedan behandlade arbetena ofta ger prov på, bör förstås undvikas i vetenskapliga sammanhang.

Den paleografiska begreppsbyggnaden har på det internationella planet förbättrats avsevärt, tack vare de arbeten som genomförts av främst nederländska paleografer. Grunden till ett nytt, rationellt begrepps-system lades av G. I. Lieftinck, och vidareutvecklades av J. P. Gumbert och Albert Derolez. Medan äldre paleografer uppenbarligen inte kunnat ange betydelsefulla särskiljande drag mellan olika skrifttyper, så har den Lieftinckska modellen medgett en handfast, enkel och förhållandevis entydig uppdelning mellan olika skrifttyper. Den äldre "metoden" för att skilja mellan framför allt halvkursiv och kursiv utgjordes av en godtycklig bedömning av graden av kursivitet, baserad på bindningen mellan bokstäverna och ibland utformningen av vissa bokstäver. Det är dock i de flesta fall den enskilda paleografens personliga tyckande som har varit avgörande för om en stil har betecknats som halvkursiv eller kursiv. Vid närmare betraktande föreligger ofta ingen skillnad vad beträffar bokstä-

vernas uppbyggnad eller bindningen mellan dem, vilket delvis framgår av de nedan redovisade exemplen. De skillnader i utformningen av skriften som olika skrivhastigheter ger, det som tidigare betecknades som olika grader av kursivitet, innebär inte nödvändigtvis att ett annat alfabet (grafemuppsättning) har använts.

I detta arbete använder jag Lieftincks klassificering av de gotiska skrifttyper som föreligger i böcker (kodexar), i den vidareutvecklade form den har fått hos Derolez (2003). Det innebär att dessa skrifttyper indelas på följande sätt:

- 3 huvudtyper: *textualis*, *cursiva*, *hybrida*.
- 3 framställningssätt: *formata*, *media* (*libraria*), *currens*.

Textualis (eller *textura*) kännetecknas av att <a> är tvårummigt, <f> och långt <s> står på baslinjen, <b, d, k, l> har raka, enkla staplar.

Cursiva (*recentior*, 'yngre kursivskrift') kännetecknas av att <a> är enrummigt, <f> och långt <s> har underhäng under baslinjen, <b, d, k, l> har staplar formade av två streck, och staplarna är därigenom antingen försedda med krok eller ögla.

Hybrida kännetecknas av att <a> är enrummigt, <f> och långt <s> har underhäng under baslinjen, <b, d, k, l> har raka, enkla staplar.

Derolez har kompletterat Lieftincks modell med två skrifttyper, som emellertid inte är av intresse för det ämne som här avhandlas, men ändå bör nämnas. Den ena är *cursiva antiquior* 'äldre kursivskrift', som har tvårummigt <a> istället för enrummigt. Dess användning upphörde under 1300-talets andra hälft (Derolez 2003: 133). Den andra typen är den i huvudsak italienska skrifttypen *semitextualis*, som har enrummigt <a> istället för tvårummigt, men samma särdrag som *textualis* i övrigt.

Framställningssätten kompletterar tredelningen av stilarna. *Formata*, 'formell', anger ett långsamt, kalligrafiskt framställningssätt, *media*, 'medel-', en medelhastighet, och *currens* 'löpande', ett snabbt skrivsätt. Det har riktats invändningar mot Lieftincks beteckning *libraria*, 'boklig', på det medelsnabba framställningssättet, eftersom alla tre framställningssätten förekommer i böcker. Jag ansluter mig här till Julian Brown och Michelle Brown och använder termen *media*, 'medel-, mittemellan' istället för *libraria*.

Jag använder å ena sidan de nederländska paleografernas latinska terminologi för att undvika sammanblandning med den äldre svenska. Å andra sidan använder jag för det mesta de äldre termerna för skriftsystemens beståndsdelar (*bokstäver*, *stil* med synonymen *skrift* etc.), för att jämförbarheten med de äldre författarna lättare skall bibehållas. När klarheten så kräver har jag emellertid någon gång tillgripit den moder-

nare grafematikens gängse termer (*grafem*, *allograf* etc.). Vid beskrivningen av grafemen använder jag termer hämtade från modern typografi. De viktigaste är därvidlag: *x-linjen* som är den tänkta linje som tangerar toppen på de låga grafemen (a, c, e o.s.v.), medan *baslinjen* är den tänkta linje de står på, *staplar* är (delar av) streck som når över x-linjen t.ex. på , *underhäng* är streck som går under *baslinjen*, t.ex. på <p>, en *ögla* är alltid sluten.

Det har rests invändningar mot Lieftincks system från ett antal olika håll (Derolez 2003: 21–22). En del kan ha fog för sig, men det rör sig då främst om systemets användbarhet för beskrivning av skrifttyper utanför den gotiska skriftens kärnområde. Skrifttypen utvecklades i ett område som omfattar nuvarande Belgien och Holland, angränsande delar av Frankrike med Paris, samt Nordtyskland, med centrum i triangeln Köln–Utrecht–Liège (Mazal 1986: 120). Till stora delar omfattar detta kärnområde alltså Hansans område. Derolez urskiljer geografiska varianter inom den gotiska skriftens tre undertyper (textualis, hybrida och cursiva), knutna bland annat till det nämnda kärnområdet. Till detta område för han, utöver de nämnda områdena, också de skandinaviska länderna.

Under den period som här är aktuell, alltså senmedeltiden från slutet av 1300-talet och framåt, hade Sverige och Danmark blivit en del av Hansans område. Utvecklingen av den gotiska skriften i dessa länder följde av allt att döma utvecklingen i Nederländerna och Nordtyskland (jfr Karin Schneider 1999: 71 f.). En hel del forskning återstår innan man kan få en helt tillförlitlig bild av skriftutvecklingen inom Hansaområdet, inte minst i Nordtyskland (jfr Schneider a.st.). Detta är att beklaga eftersom området är det mest intressanta ur svensk synvinkel, med tanke på förbindelserna med de nordtyska Hansestäderna inom olika samhällsområden, och inte minst med tanke på alla svenskar som studerade på olika platser inom det tyska språkområdet.

IV.

Så långt de allmänna förutsättningarna för den här undersökningen av den så kallade ”Vadstenastilen”. Framställningen i det följande kommer att nästan helt ägnas åt två arbeten av Sam Jansson, som lagt grunden till föreställningen om ”Vadstenaskriften”, kompletterad av Sam Owen Janssons arbete i *KLNM*. Därtill kommer några kortare kommentarer till senare verk. Jag kommer att visa att den uppfattning om en ”Vadstenastil” som dessa arbeten ger uttryck åt, vilar på en ytterst bräcklig grund. Jag kommer också, som nämnts inledningsvis, att visa att skillnaderna

mellan de anförda exemplen på "Vadstenastilen" är så disparata att termen ur vetenskaplig synvinkel inte har något förklaringsvärde.

Den alldeles avgörande kronologiska förutsättningen för "Vadstena-stilens" uppkomst är det faktum att Vadstena kloster invigdes 1 oktober 1384 (*Nationalencyklopedin*, "Vadstena kloster"). Då hade emellertid Birgitta redan 5 augusti 1370 fått tillåtelse av påven Urban V att inrätta två kloster i Vadstena. Någon gång mellan dessa tidpunkter kan eventuellt en viss skrivverksamhet ha förekommit (jfr Larsson 1975b). Men Sam Jansson (1924: 111) hävdar att:

redan 1363 står "Vadstenastilen" som segrare i över två tredjedelar av bevarade diplom

vilket är en orimlighet, om han med "Vadstenastil" avser en stil som tillkommit i Vadstena, och inte endast en stil som har använts där. Om stilen tillkommit i Vadstena så kan den ju inte ha varit allmänt förekommande tjugo år innan klostret invigdes.

Sam Janssons första skildring av skriftutvecklingen i Sverige finns i *Svend Dahls bibliotekshandbok* (Jansson 1924). Det är svårt att få något grepp om texten, eftersom flera olika termer verkar stå för samma sak. Jansson delar in skriftutvecklingen i tre perioder (s. 108), men rubrikerna på avsnitten är andra:

1. "rundminuskeln tid" beskrivs i avsnittet med rubriken "Karlo-lingska minuskelns period 1150–1250"
2. "brutna minuskelns och diplomkursivens tid" beskrivs i avsnittet med rubriken "Äldre gotikperioden 1250–1370"
3. "sirminuskeln och halvkursivens tid" beskrivs i avsnittet med rubriken "Yngre gotikperioden 1370–1526".

Man kan kanske förstå att han inte upprätthållit benämningarna, i något slags strävan efter språklig variation. Men när variationen också förekommer i detaljbeskrivningarna, leder den till förvirring, som när han (s. 113) gör en ny tredelning som avser laghandskrifternas stilar inom äldre gotikperioden:

- den äldsta: rent gotiskt pränt,
- en yngre: gotiskt kursivpränt (med denna not: "Därmed menas, att präntet lånat drag från samtida kursiv, i detta fall härfinas sir på vissa bokstäver. Nämnas bör, att det finns ännu en grupp, rätt fåtalig, som också kan kallas kursivpränt eller, bättre, präntad kursiv.")
- och den yngsta: rund halvkursiv.

När han exemplifierar stilarna kallar han den äldsta "gotisk minuskel" istället för "rent gotiskt pränt". Om "kursivpränten" säger han att den fulländas under den yngre gotikperioden (1370–1526), med en hänvisning till en figur som föreställer "Stockholms stads lagbok" (SKB B 154): ett av de mest typiska exempel som finns på en bruten gotisk textualis i svenska handskrifter. Den yngsta periodens halvkursiv i *lagböcker* exemplifierar han därefter med "Cod. Oxenstiern.", d.v.s. SKB A 110, en religiös samlingshandskrift, som företrädesvis innehåller legender ("Järteckensbok").

Med viss ansträngning kan man så här långt följa Janssons framställning. Det låter sig däremot inte göras, om man vill få reda på vad "Vadstena-stil" är för något. Anledningen till detta är att han använder ordet "stil" med syftning på så många olika saker. I början av avsnittet om den yngre gotikperioden hävdar han att det finns många olika stilar (s. 114):

från det vackraste pränt [...] över Vadstena klara halvkursiv till de mest flyktiga, svårlästa, personligt färgade kursiver.

"Vadstena-kursiven" anges alltså vara en *halvkursiv*. Men denna "Vadstena-kursiv" är inte heller enhetlig (s. 117):

"Vadstena"-kursiven [...] av nunnorna "präntad" med rörande omsorg, men i krönikorna – Karlskrönikan [SKB D 6], Eufemiasvisorna [så! SKB D 4], Erikskrönikan [SKB D 2] den senare betydligt frakturstruken – behandlad som en ledig eller t.o.m. slarvig kursiv.

"Vadstenastilen" kallar Jansson också "Vadstena"-*kursiv* men han karaktäriserar den som *halvkursiv*. Han påstår därtill att denna halvkursiv kan behandlas som en ledig kursiv. Denna kursiv kan dessutom vara "betydligt frakturstruken" (a.st.), vilket förklaras av att Jansson kallar den nygotiska "tyska" kursivskriften för *fraktur*. Men han använder *fraktur* också på samma sätt som på hans tid – liksom nu – var det normala, till exempel i *Nordisk familjebok*, band 8 (1908) där det sägs att fraktur är "den upprättstående 'brutna' (kantiga) tryckstil som uppstod i början av 1500-talet.

Andra hälften av avsnittet om den yngre gotiska skriften behandlar "bokskriften". Jansson säger i avsnittets första stycke (s. 117) att:

På alla områden utom i de förnämligaste laghandskrifterna (och i gudstjänstböcker) härskar "Vadstena"-kursiven.

Det andra stycket inleds med orden "Inom halvkursiven finnas flera skiftningar". Med tanke på att den härskande "Vadstenakursiven" tidi-

gare har betecknats som en halvkursiv, så skulle detta kunna tolkas som en ytterligare precisering av variationerna inom "Vadstenakursiven". I så fall sönderfaller denna i ett flertal *stilar*: 1) en stil med upprätt <a>, 2) stilar med spetsigt <a>, 3) en grupp där <a> har bruten topp (se figur 1, nedan). Slutsatsen skulle då vara att "Vadstenastilen" eller "Vadstenakursiven" inte är en utan flera stilar.

I det följande tredje stycket ges emellertid "prov på *stilen*" och i fjärde stycket handskrifter med "ifrågavarande *stil*" (framhävningarna mina). Vilken stil det är fråga om kan man inte förstå: det omedelbart föregående sambandsledet i texten är *flera* stilar – inte *en* stil. (Möjligen avser Jansson att *stilen* skall syfta på *halvkursiven*.) När det i näst sista stycket sägs om Didrikskrönikan att den visar "mjuk, vacker 'Vadstena'-stil", så är det ett konstaterande som sker i kontrast till det föregående. Alla de tidigare exemplen måste vara prov på något annat än den härskande "Vadstenakursiven".

Till sist skall konstateras att den paleografiska analysen har brister. När Jansson i slutet av avsnittet om den yngre gotiska skriften ger exempel på "stilen" (s.118) och "ifrågavarande stil" så lämnar han en provkarta över *cursiva* (i t.ex. SKB D 6, bild i Jansson 1924: 118) och *hybrida* (t.ex. bönböckerna från Vadstena; se nedan och faksimilen i Geete 1907–9).

Otydligheterna i Janssons text rör sammanfattningsvis särskilt termen "stil" och avgränsningen mellan kursiv och halvkursiv. Hans termer "Vadstenastil" och "Vadstenakursiv" kan dels syfta på alla stilar som inte är präntade oavsett geografisk hemvist, dels på specifika, mer eller mindre individuella stilar, som har använts i Vadstena kloster eller anorstädes. Orsaken till den terminologiska förvirringen är att Jansson saknar paleografiska analysverktyg. Han har inga entydiga kriterier för att skilja stilar från varandra eller halvkursiv från kursiv. Termerna *stil*, *kursiv* och *halvkursiv* har varierande innehåll, och Jansson skiljer inte på begreppen.

V.

När Sam Jansson, knappt 15 år efter att uppsatsen i Dahls bibliotekshandbok utkommit, gjorde en ny sammanställning av svensk medeltida skrift, publicerad postumt i *Nordisk kultur* 28 A (1944), blev hans framställning inte klarare. (Sam Jansson avled 1939. Artikeln i *Nordisk kultur* förelåg då i korrektur; se Sam Owen Janssons företal i Sam Jansson 1954.)

1. Han skiljer i den yngre framställningen inte entydigt mellan pränt och kursiv. Janssons arbete hade vunnit i klarhet om han hade haft möjlighet att anknyta till Johannes Brøndum-Nielsens (1944) och Erik Kromans (1944) arbeten i samma volym. Särskilt i Kromans genomgång av den danska paleografins utveckling – och senare i Kromans (1960a, 1960b) artiklar om gotisk halvkursiv och gotisk skrift i *KLNM* – ges kriterier för åtskillnaden mellan stilarterna *bokskrift*, *halvkursiv* och *kursiv* som tangerar Lieftincks och i hans efterföljd Derolez uppdelning i textualis, hybrida och kursiv. Det rör sig bl.a. om att *bokskriften*, d.v.s. ungefär textualis, kännetecknas av tvårummigt <a> och att <f> och långt <s> står på baslinjen, medan *halvkursiven* och *kursiven* har enrummigt <a> och <f> och långt <s> med underhäng, som alltså går under baslinjen. En sådan uppdelning hade Janssons framställning vunnit på, inte minst eftersom han i stor utsträckning bygger på allografer av <a>.

2. Dispositionen är rörig på flera sätt. Två exempel på detta får räcka här.

För det första inleder Jansson på ett ställe en utredning med att slå fast en uppdelning mellan brevskrift och bokskrift (Jansson 1944: 90, andra stycket). Han redogör därefter för brevskriftens utveckling, och avslutar redogörelsen bland annat med konstaterandet att ”Magnus Ladulås söner tyckas ha älskat denna kanslistil” (a.st., tredje stycket; ordet *kanslistil* kan i detta sammanhang inte tolkas som annat än liktydigt med *brevskrift*, liktydigt med *diplomskrift*, på sedvanligt sätt). Men därefter sker en ommarkerad övergång (a.st., fjärde stycket) till bokskrift, vilket inte framgår av huvudtexten, men väl av de i noterna anförda exemplen som alla hänvisar till böcker.

För det andra redovisas de enskilda bokstävernas särdrag i de långa detaljundersökningarna av olika handskrifter i huvuddelen av arbetet i en ordning som är Janssons alldeles egna. Ibland verkar han ha tänkt sig övergripande uppdelning av redogörelserna i bokstäver med högstaplar (t.ex. b, d, h) respektive lågstaplar (t.ex. g, p, y), men ordningen bibehålls inte från handskrift till handskrift. Istället har han t.ex. på sidan 114 ordningen u, r, d, a, ä (æ), p, h, b, g, x, y, ö (ø), þ. (I Jansson 1954, som han såg som del 2 av artikeln i *Nordisk kultur*, redogör han för sin dispositionsprincip, som dock inte är den samma som använts i Jansson 1944.) För att undvika den klaraste av dispositionsprinciper, alfabetisk ordning, har han någon gång istället omvänt alfabetisk ordning, som i en liten parentes på sidan 111: ”(zyg)”.

3. Tidsuppgifterna är ofta förvirrande, och ibland rent av motsägelsefulla. Typiskt för oredan är att ”den enklare a-stilen, som segrar omkring 1350 och varar tämligen oförändrad ett århundrade” (s. 90), d.v.s. till ca 1450, exemplifieras med handskriften SKB D 2, av Jansson daterad till

1520 (s. 125 f.), alltså ca 75 år efter att stilen har upphört. Handskriften består av flera delar, tillkomna under olika tider. Den del av SKB D 2 som Jansson ger prov på innehåller Erikskrönikan. Om han exempelvis hade anslutit sig till Rolf Pippings (1921: 2) datering av denna del, 1400-talets senare hälft eller 1470–80, så hade exemplet åtminstone hamnat i närheten av den tidsperiod som Jansson själv anger. Vidare sägs längre fram att ”på svenskt område tycks Gotland i Cod Holm B 65 komma först med a-stil i bok [...] Lagen [...] är självdaterad till 1401” (s. 116). Den enkla a-stilen segrar alltså 1350, men uppträder först 1401, och den upphör ca 1450, med ”Spegelbergs bok” från ca 1520 som exempel.

Den nya a-stil som skall ha följt efter ”den enklare” (eller en eller flera varianter av den enkla stilen?) och skall ha fått sitt genomslag ca 1450 exemplifieras i sin tur med stilen i SKB D 4 (s. 91), ”från 1430-talet” (s. 117). Även om det senare exemplet inte är lika extremt som det förra, så borde det rimligen ha kommenterats (vilket för övrigt gäller handskriftsdateringarna i allmänhet: det är sällan Jansson anger vilka källorna till hans dateringar är, i några fall är de troligen hans egna). Denna vidareutvecklade stil uppvisar två varianter, en med platt och en med spetsigt tak (se figur 1), varav det spetsiga <a> ”uttränger det platta på 1450-talet och blir nästan normalt efter 1490” – hur nu det skall tolkas: det spetsiga a:t kan väl i varje fall inte vara ”nästan normalt” i förhållande till det redan ”utträngda” platta a:t?

Möjligen orsakas en del av underligheterna i kronologin av att noterna 31 och 32 på s. 134 kan ha fått fel ordning. I brödtexen på s. 90 talas om en ”stelare” variant av den enklare stilen, vilket svarar mot not 32 där det sägs att D 4 ”har ett typiskt alfabet av den enkla sorten”. Detta att jämföra med texten på s. 91, där det talas om en vidareutvecklad variant ”som ger ett mycket spetsigt intryck”, vilket i sin tur snarast överensstämmer med kommentaren i not 31: ”mycket stilenlig spetsstil har biskop Brasks sekreterare Spegelberg, Sv. skriftprof I: 26. Cod. Holm. D 2, ’Spegelbergs bok’, har två liknande stilar, men litet bredare [...]”.

4. Det saknas ofta nödvändiga avbildningar. Det gäller särskilt avsnittet om olika <a>-allografer som är i det närmaste obegripligt, just på grund av att bilder saknas. Saken blir inte bättre av att Jansson ibland låter ett antikva-a i fetstil, a, ibland ett ”kursivt” enrummigt a, a, stå för samma sak (t.ex. s. 92, 118).

5. Den paleografiska analysen är bristfällig, särskilt vad gäller ”parallell-” eller ”Vadstenastilen” som Jansson ställer mot ”den enkla a-stilen” (s. 90–91). Som redan sagts, borde en tydligare åtskillnad ha gjorts mellan pränt/textualis, och halvkursiv och kursiv, vad gäller utformningen av <a>. Därtill kommer att uppdelningen i olika stilar, baserad på utformningen

av enrummiga <a>-allografer, kan ifrågasättas. Uppdelningen tar alldeles för stor hänsyn till hur just <a> formas. Men ett av de tyngsta argumenten mot <a> ger Jansson själv: det är "ibland mycket länge omöjligt att se, om a är av äldre eller yngre typ" (s. 91) även om han optimistiskt nog anser sig kunna göra det.

Ett alldeles avgörande argument mot Janssons <a>-uppdelning ger emellertid Hedda Gunneng (1992). Hon har visat att samma skrivare använt tre olika sätt att forma <a>. Två av dessa är av allt att döma desamma som Jansson avser med "enkla a-stilen" respektive "Vadstenastilen". Om man granskar de skriftprov som Jansson uppger, så finner man att också där föreligger i ett antal fall flera <a>-allografer. Detta gäller bland annat i SKB A 49, där Barlaam-sagan föreligger i två versioner, dels som koncept, dels som renskrift. Den "enkla a-stilens" <a>-allograf förekommer både i konceptet och renskriften jämsides med "parallellstilens" eller "Vadstena-stilens" <a>. De två textversionerna uppvisar emellertid en förskjutning i fördelningen: "Vadstenastilen" är mera frekvent i renskriften än i konceptet, på den enkla a-stilens bekostnad. Vilket visar att de båda <a>-allografernas förekomst i stor utsträckning kan betingas av skrivhastigheten – något som inte bara gäller i SKB A 49 utan också i andra böcker. (Möjligen har Jansson förbisett att detta förhållande råder, eftersom han kan ha inskränkt sin undersökning till en annan text i SKB A 49 av samma hand, nämligen Ansgarsvisan.) Janssons uppdelning lider dock främst av att han bara har grundat stilavgränsningen på utformningen av bokstaven <a>, och bortsett från övriga bokstäver och därmed också från andra, i vissa fall tydligare och viktigare kriterier. Dit hör först och främst frågan om staplarna på <b, d, k, l> har gjorts av ett streck eller av två (d.v.s. bildar ögla eller vimpel). Det medför att han för samman cursivan i t.ex. SKB A 49 med Vadstenanunnornas bönbokshybrida, något som är högst anmärkningsvärt, vilket framgår av följande exempel.

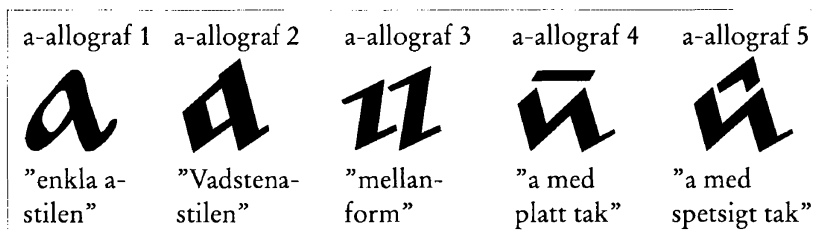
"Vadstenastilen" eller "parallellstilen" exemplifierar Jansson (s. 117) med: SKB A 45 (Vadstena klosterregel): en svårt fuktskadad handskrift, som här inte återges.

SKB B 219 (fragment av Kungastyrelsen; enligt Klemming 1877–78: 2, skrivet i Vadstena; här med tre allografer av <w>):

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

SKB A 49 (f. 136r; "Nådendals klosterbok", Ansgar- och Barlaam-partierna):

abcdefghijklmnopqrstuvwxyz

Figur 1. (Benämningarna inom citattecken är hämtade från Jansson 1944: 90–91.)

och "en mängd av nunnornas bönböcker" (s. 91), här exemplifierad med SKB A 37 (f. 88v–89r):

abcd efghijklmnop r z s t u v y z æ ø

"Den enkla a-stilen" exemplifieras (s. 117) med:

SKB D 4 (f. b viii; samlingshandskrift med religiös och profan litteratur):

ab d efghijklmnop r z s t u v y z æ ø

SKB B 168 (f. 61r; Magnus Erikssons landslag, självdaterad 1429):

abcd efghijklmnop r z s t u v w x y æ ø

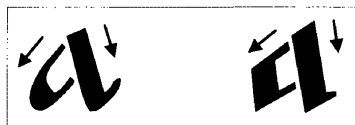
SKB B 162 (f. 131r; Kristoffers landslag, självdaterad 1446):

abcd efghijklmnop r z s t u v x y æ ø

Skillnaden mellan <a>-allograferna framträder vid kraftig förstoring, men återges i figur 1 i något schematiserad form. I figuren har jag också tagit med tre andra <a>-allografer som omtalas på annan plats.

Analyserar man strecksammansättningen i de två första a-allograferna, så finner man att de båda är uppbyggda av två streck, och alltså är konstruerade på samma sätt, vilket framgår tydligare i figur 2.

Allograf 3 menar Jansson vara en mellanform mellan allograferna 1 och 2, å ena sidan, och 3 och 4, å andra sidan. Han beskriver den som uppbyggd av två kantiga, bakvända S (Jansson 1944: 91). Allograf 3 kan ibland vara svår att skilja från allograf 1 om linjerna är rundade. Den kan också vara snarlik allograf 2, när lutningen är den samma.

Figur 2. (Pilarna i figuren anger skrivriktning.)

6. "Vadstena"-stilens uppkomst är oklar. Å ena sidan kopplar Jansson Vadstena-stilen till ett brev daterat 1374 eller 1381 från abbedissan i Vadstena till ärkebiskopen i Uppsala, där hon sägs be om ett nytt alfabet: "Vadstena"-stilen skulle alltså ha kommit från Uppsala (s. 84). Å andra sidan sägs att det är en stil som från Vadstena "sprider sig till (ev. samtidigt uppkommer i) Uppsala och andra platser" (s. 91 med not 34). I det senare fallet har Vadstena tagit över från Uppsala som spridningscentrum, ehuru icke reservationslöst. Det antyds dessutom (med verbet "uppkommer") att stilen rent av skulle vara en svensk uppfinning. Men Jansson redogör aldrig för vilka drag som skiljer denna "svenska" stil från den gotiska, västeuropeiska skriften i allmänhet.

Janssons framställning är alltså svårtillgänglig, inte minst eftersom dispositionen är så slarvig och tidslinjerna därför mycket svåra att följa för novisen, och den mer beläste förbryllas över de underliga exemplen, som ibland är daterade till en annan tid än den period de är avsedda att ge exempel på. Mest förödande är dock bristen på övergripande paleografisk analys. Jansson har genom sin fixering vid bokstaven <a> inte kunnat inse att "den enkla a-stilen" är samma cursiva som "Vadstenastilen" med undantag för "bönboksstilen" som är av ett annat slag. Bönböckerna är nämligen skrivna med *hybrida*, likt ett antal andra böcker förfärdigade av nunnor i Vadstena från ca 1470 till ca 1540.

VI.

I *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid* svarar Sam Owen Jansson för artikeln om "Vadstenaskriften", med sidobenämningarna "Vadstenastil" och "Vadstenakursiv". Han anger att den "kursiva" Vadstenaskriftens utveckling kan studeras i SRA A 19 (Vadstena klostervprivilegiebok) och UUB C 89 (Vadstenadiariet). I diariet har Claes Gejrot (1996: 23 ff.) identifierat 30 skrifvarhänder, varav 13 har kunnat namnges. Någon ingående paleografisk analys av de båda handskrifterna har emellertid inte genomförts (jfr Gejrot 1988: 18 ff.).

Det kan vara av intresse i sammanhanget att notera att Anna Larsson (1975a) påvisat sambandet mellan Vadstenadiariet och Uppsala domkyrkas minnesbok (UUB C 92). Hon menar att diariet är en fortsättning av minnesboken, som båda delvis skall ha skrivits av Andreas Lydekini, invigd i Vadstena 1387. Enligt Vadstenadiariet kom Lydekini emellertid (närmast) från Örebro, där han varit "skolmästare" (Gejrot 1996: 43;

Gejrot har i inledningen till sin utgåva förbigått Larssons artikel, där Lydekini sägs komma från Uppsala). Det skulle alltså kunna tas till intäkt för att "Vadstenastilen" – om det funnits något sådant – ytterst kommit från Örebro.

Sam Owen Jansson delar in Vadstenaskriften i två grupper: "en mjukare kursivskrift" och "en stelare halvkursiv", vars exempel återges nedan. För att underlätta jämförelsen mellan "Vadstenaskriften" och den vanliga Nordvästeuropeiska cursivan, inleder jag dock med ett eget exempel från en medicinsk-farmaceutisk sammelhandskrift på latin, troligen skriven i Köln. (Av Kölnexemplet framgår för övrigt att skrivaren har använt två <a>-allografer, som väl svarar mot Sam Janssons "parallella" respektive "enkla" <a>).

Köln, Dombibliothek, Codex 1026 (f. 15r; självdaterad 1403):

aabrð c fgh i klmnopqrst u v x y z

Sam Owen Jansson exemplifierar sina kursiva skrifttyper, som han även kallar "diplomskrift", med följande böcker (så!):

SKB A 49 ("Nådendals klosterbok"; även anförd i Sam Jansson 1944):

abcdefghijklmnopqrstu v wxyz a b

SKB A 108 (Själens tröst) och SKB B 185 (Arboga lagbok) av samma hand, som S. O. Jansson menar visar på klostrets inflytande utanför klostret (här från B 185). (Handskrifternas anknytning till Vadstena diskuteras bl.a. i Beckman 1917: 56–57 och Thorén 1942: 184):

abcdefghijklmnopqrstu v wxyz a b

SKB A 58 (f. 49v; "Jöns Buddes bok", enligt Jansson en "vårdslösad kurrent v. från seklets slut"):

abcdefghijklmnopqrstu v wxyz a b

Den andra, "halvkursiva" skriften kallar Jansson även "bokskrift", och exemplifierar den med följande tre handskrifter:

LUB Mh 21 (Birgittas Uppenbarelser; skriven av Johannes Johannis enligt skrivarnotis f. 314v, se Wessén 1952: XV, XXIV f.):

aabrð c fgh i klmnopqrst u v w x y z

SRA A 19 (Vadstena klostrets privilegiebok). Jag avstår här från att ge exempel från A 19, eftersom den är ”skrifven af många händer” (Geete 1900–16: 150), som ger prov på hybrida och cursiva av skiftande slag (huvudsakligen media och currens), och eftersom Jansson inte angett något särskilt prov på stilen.

SKB A 110 (f. 191r; Vitae patrum; Hildebrand 1894 nr 32; Svensson 1974: 70, Skriftprov 14 A; åtta huvudhänder och därtill tre som gjort mindre avsnitt enligt Klemming 1877–78: 436–39):

abcđ efgħiĳklmnopqrzst uvwxyzæø

Som kan jämföras med den till 1385 självdaterade delen av A 110 (f. 2r):

abcđ efgħiĳklmnopvrzst uvwxyzæø

Därtill lägger Jansson också följande två:

SBPK Germ. fol. 726 (f. 55rv; Klosterregler, skriven av ”cristin hanssa dotther”; även anförd i Jansson 1944; Wessén 1965):

abcd efgħijklmnopqrzst t uvwxyzæø

och

SKB A 1 (f. 93r; bilder i Jansson 1944, Thorell 1959):

abcd efgħijklmnop rzst uvwxyzæø

Man kan beträffande de sista exemplen konstatera att S. O. Jansson sammanställer cursivan i LUB Mh 21 och SKB A 110 med hybridan i SKB A 1. Jämför man Janssons exempel, utom de två sista, med Köln-handskriften så finner man visserligen ingen absolut överensstämmelse mellan den tyska grafemuppsättningen, t.ex. vad gäller en grupp av grafem såsom <g, p, y> och de motsvarande svenska. Men de svenska handskrifterna överensstämmer inte heller sinsemellan om man ser till samma grafemgrupp: underhänget på <g> kan vara öppet eller bilda ögla; <p> kan vara öppet upptill eller bilda en sluten ögla; <y> kan ha eller sakna översittande prick; om <w>, <x> och <ø> se nedan. Variationer av detta slag är gängse inom cursivan som helhet och kan ibland uppträda hos samma skrivare. (Jfr Derolez 2003, pl. 113 med ”parallell-a”, Gumbert 1988: II:2, pl. 624, 627 etc.)

När man studerar alla de ovan avbildade exemplen som Sam Jansson och Sam Owen Jansson har anförd, så finner man att alfabetena i samtliga

fall, *frånsett den s.k. bönboksstilen*, visar prov på en vanlig, västeuropeisk cursiva. Skillnaderna som Janssönerna tycker sig ha sett har i regel inte med bokstäverna att göra, utan med skrivhastigheten: exemplen kan i Lieftincks, Gumberts och Derolez efterföljd uppdelas i cursiva formata, cursiva media och cursiva currens. Den så kallade "bönboksstilen" är däremot en hybrida, med cursivans enrummiga <a> och underhäng på <f, s>, men med textualisens enkla staplar på <b, d, k, l> och dessutom mycket kraftiga, textualis-inspirerade seriffer. Men dessa skillnader utgör i sig ett avgörande argument mot att det har existerat en "Vadstenaskrift". En sådan skolstil eller skriptoriumstil skulle inte ha uppvisat denna variation: valet av allografer skulle ha varit det samma. Vad som skulle kunna ses som en skriptoriumstil fanns faktiskt i Vadstena – nämligen den s.k. bönboksstilen – men den utgör en både tidsmässigt och paleografisk begränsad delmängd av "Vadstenaskriften", vilket skall visas längre fram.

VII.

Lars Svensson har i *Nordisk paleografi* två exempel på den "s k 'Vadstenakursiven'" som han trots namnet anger vara en halvkursiv (1974: 47). De viktigaste dragen som gör "Vadstenakursiven" till en halvkursiv är, för det första, att "de olika bokstäverna i ordet är endast delvis förenade" och, för det andra, att "liksom i kursiven är a enrummigt, f och långt s går under linjen". Hur man skall tolka det första kriteriet är inte alldeles självklart. De "föreningar" som föreligger är framför allt ett antal rena ligaturer: bokstäverna har ett streck gemensamt. I Svenssons första exempel, SKB A 110, rör det sig bland annat om förbindelserna <dh, ft, gh, ti, th, gl, gu>. Ligaturer är minst lika vanliga i textualis, vilket ett antal lagböcker ger prov på, då visserligen sammansatta av delvis andra element, bland annat <aa, fi, ge, si, st>, vilket kommer sig av skillnader i bokstävernas utformning och tillkomstsätt. Men att bokstäverna är "delvis förenade" kan möjligen också tolkas som att de är skrivna tätt intill varandra. Men inte heller därvidlag finns det några skillnader mellan skrifttyperna textualis, hybrida eller cursiva formata och cursiva media (däremot kan det förekomma att ett flertal bokstäver, i olika kombinationer, skrivs med ett enda penndrag i cursiva currens, framför allt mot medeltidens slut). Bokstäverna kan i alla skrifttyperna vara förbundna

eftersom de har ”fötter” eller seriffer, eller eftersom de är så tätt skrivna att de överlappar varandra.

Svensson har inte tagit hänsyn till bokstävernas utformning vid sin klassificering av ”Vadstenakursiven”. Det innebär att ”b, d och l får stundom ögla, k har upplyft ögla” (a.st.). Studerar man hans exempel visar det sig att skriftprov 14A (SKB A 110) med Derolez terminologi är en cursiva, och skriftprov 14B (som är från SKB A 9, inte som Svensson 1974: 70 felaktigt uppger A 49) är en hybrida. Man kan för övrigt konstatera att <w>- och <y>-allograferna är olika i de två proven.

Börje Westlunds sammanställning i *The Nordic Languages* (2002) följer i allt väsentligt Sam och Sam Owen Janssons framställningar och tillför i sak inget nytt till diskussionen om ”Vadstenastilen”. Men det kan sägas att även Westlund understundom finner att Sam Janssons ”description is somewhat unclear”. Han framhåller också att termen *Vadstenakursiv* ”is misleading since the script is formal rather than cursive” (Westlund 2002: 843).

VIII.

När det gäller Vadstenas inflytande på ”skrivstilen” i Sverige från 1300-talets sista decennier till medeltidens slut måste man ställa sig frågan var skrivarna i Vadstena hade lärt sig att skriva. Under tiden från ca 1370 fram till ca 1470 var det, av de bevarade böckerna att döma, munkarna som stod för skriftproduktionen. De inträdde i klostret som färdigutbildade präster och var alltså *vuxna män som hade lärt sig att skriva utanför klostret*. I ett antal fall vet vi att de också hade tillbringat sin studietid vid utländska universitet.

Den ”skrivundervisning” som rimligtvis måste ha försiggått i klostret bör ha varit riktad till nunnorna. I vad mån denna undervisning omfattade skrivkonsten från första början, eller enbart inskränkte sig till undervisning i den kalligrafiskt utformade hybrida, ”bönboksstilen”, som ovan omtalats, är det måhända omöjligt att säkert avgöra. Denna hybrida är emellertid så enhetlig att konsten att skriva den måste ha lärts ut nunnorna emellan. (För exempel på stilen har redan hänvisats till Geete 1907–9, se även SKB A 1, SKB A 2, SKB A 3, SKB A 4, SKB A 8, SKB A 12 och LSTB T 229 i Hedlund 1977–80 samt SKB A 9 i Svensson 1974: 70). I vad mån det rör sig om en ”skrivarskolestil”, till följd av att de haft

samma lärare, eller en ”skriptoriumstil”, till följd av en anpassning av redan inlärda skriftmönster efter en gemensam norm, kan diskuteras.

I den ursprungliga latinska klosterregeln (*Regula S. Salvatoris*) preciseras inte systrarnas arbete närmare (Eklund 1974: 128, 168). I prior Petrus tillägg till regeln, *Constitutiones seu Additiones prioris Petri ad regulam S. Salvatoris* (kap. 19; Klemming 1883–84: 29), stadfästa år 1420, omnämns inte skrivning bland möjliga arbeten för systrarna:

Engin syster skal wrsäktas aff handa ärffwuode, wtan antiggia skal
hon wara j stekarahuseno with madh gärdh ällir at reedha wadhe-
maal, ällir spinne, ällir wäffui

Det är först i den svenska översättningen av systrarnas *Lucidarium* (kap. 22; Klemming 1883–1884: 81), bevarad i en handskrift från 1487–1496, som skrivning och korrekturläsning anges som arbetsalternativ:

Än the systra som kunno scriffua, gangin til at scriffua, Oc the
som skulu owirläsa, gangin til at rätta bökir

De äldsta beläggen för att nunnor har skrivit återfinns i Vadstenadiariet, och rör två nunnor som avled 1410 respektive 1436 (Gejrot 1996: 12). Från 1470-talet finns ytterligare en dödsnotis, och några från 1500-talets början (a.a.). Diariets omnämmandena om skrivkunniga nunnor är alltså fåtaliga, och verkar innebära, när så sker, att nunnornas skrivverksamhet varit anmärkningsvärd, främst vad gäller omfattningen. I diariet framhålls däremot inte skrivkunnigheten hos flertalet av de nunnor som själva namngett sig i böcker de framställt under årtiondena runt sekelskiftet 1500. De sekundära källorna till kunskapen om skrivkunnigheten är alltså få, och har tidsmässigt en liten övervikt mot slutet av 1400-talet och början av 1500-talet. De bevarade böcker som med någon visshet kan knytas till kvinnliga skrivare är alla från tiden efter 1470 (Rajamaa 1992: 218 f.; jfr Carlquist 2007: 63). Men då rör det sig å andra sidan om ett jämförelsevis betydande antal.

En sak är dock helt säker: något inflytande på skriftens utformning i övriga Sverige har inte Vadstenas munkar eller nunnor haft. Munkarna hade lärt sig skriva innan de kom dit. Nunnornas hybrida användes under tiden ca 1470 till ca 1540, varefter det verkar som om nunnornas avskrivarverksamhet i stort sett upphörde. Utanför klostret hade den gotiska skriften börjat att ersättas av den nygotiska skriften redan före sekelskiftet 1500.

IX.

En antydning till kritik mot "Vadstenaskriften" som fenomen återfinns i Sten G. Lindbergs (1960) lilla artikel "Gotisk halvkursiv" i *KLNM*. Han sammanställer där "Vadstenakursiven" i SKB A 1 och SKB A 5 med lågtysk bastarda/halvkursiv, stilen i SKB B 4 och SKB B 23 a med sydtysk, stilen i SKB D 2 (Spegelberg) med stil från Nürnberg och den i SKB D 3 med stil från Köln. Bortsett från den något snäva betoningen av det lokala hos de tyska stilarna (jfr Derolez 2003: 16–17), och att bara de två första exemplen är hämtade från böcker skrivna i Vadstena, så pekar Lindberg i sin artikel på det viktiga faktum att de svenska "halvkursiva" stilarna är nära besläktade med de tyska.

Erik Kroman (1960) uppger i sin artikel om "Gotisk skrift" i *KLNM* att bokskriften (textualis) är internationell, medan kursivskriften är mera lokal. Enligt hans uppfattning kan man tala om en skandinavisk kursivskrift, snarare än om en dansk/svensk etc. Den så kallade Vadstena-stilen förbigår Kroman alltså med tystnad.

Handskrifter och diplom, eller inslag i sådana, som är skrivna på fornsvenska (ca 1250–1530) har ofta en grafemuppsättning som avviker från den gängse europeiska. Fornsvenska texter, eller textinslag i texter som i övrigt är på latin, kan innehålla grafemen <ð>, <þ>, <æ> (nusvenskt <ä>) och <ø> (nusvenskt <ö>). De fyra grafemen finns också i isländska och norska handskrifter, och <æ> och <ø> även i danska. Dessa grafem anses äldst ha inkommit i de nordiska grafemuppsättningarna från den anglosaxiska eller anglonormandiska skriften. Grafemet <ð> går emellertid äldst tillbaka till en latinsk förkortning <de>, medan <æ> (nusvenskt <ä>) och <ø> har sitt ursprung i latinska allografer för <ae> och <oe>. Det fjärde grafemet, <þ>, upptogs i anglosaxisk skrift på Brittiska öarna tillsammans med andra runtecken från anglernas och saxarnas ursprungstrakter i nuvarande Tyskland. (Jfr Bischoff 1986: 168, Haugen 2003.)

I viss mening finns det en "svensk" grafemuppsättning, som tidsmässigt förefaller vara begränsad till 1300-talets första halvdel, men av allt att döma inte är enarådande i riket. Den innehåller alla de fyra grafemen. Den existerar samtidigt med en dansk-svensk grafemuppsättning utan <ð>, men med <þ>, som troligen förekommer något längre – men den är nog inte allmän efter 1400 (att grafemet finns i den ovan exemplifierade SKB B168 beror sannolikt på inflytande från förlagan). Både <æ> och <ø> har ett antal allografer som förekommer både i danska och svenska handskrifter. Om det funnes en "Vadstenastil" så skulle man förvänta sig att samma allografer användes för dessa grafem. I de handskrifter som

säkert kan hänföras till Vadstena i exemplen ovan, finns emellertid två allografer av <æ> och tre av <ø>. Grafemet <æ> kan, som framgår av exemplen ovan, ha formerna *æ* (a') eller *æ'* (a), medan <ø> kan ha formerna *ø* (ø) med genomgående streck, *ø'* (o') med streck upptill och nertill, eller *ø''* (o'') med streck enbart upptill. De "allmäneuropeiska" grafemen <w> och <y> (som nämnts ovan) uppvisar i Vadstenahandskrifterna vardera två allografer: <w> med eller utan ögla, <y> med eller utan överställd prick (se figur 3). Vad dessa fyra grafem (w, y, ä, ö) beträffar finns alltså ingen särskild "Vadstenastil".

Huvuddragen i min argumentering illustreras i figur 3. I figuren jämförs 6 allografer i de viktigaste exempel som har redovisats tidigare. Som utgångspunkt för jämförelsen tjänar SKB A 49, avvikelserna är skuggade. Ett specialfall är A 110 som vid sidan om textens vanligaste <w>-allograf

	<g>	<p>	<w>	<y>	<ä>	<ö>
S. O. Janssons "Vadstenaskrift"						
SKB A 49	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>
LUB Mh 21 (latinsk hs)	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>		
SKB B 185	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>
SKB A 110	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>
A58	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>
Sam Jansson: "Enkla a-stilen":						
SKB B162	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>
SKB B168	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>
Bönbokshybrida:						
SKB A1	<i>g</i>	<i>p</i>	<i>w</i>	<i>y</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>

Figur 3.

som tagits med i figuren, också har samma <w>-typ som i A 49. Uppställningen i figuren kan summeras på följande sätt:

Den grafemuppsättning som stämmer bäst överens med A 49 återfinns i B 162 som Sam Jansson anser vara skriven med en annan skrift än "Vadstenastilen". (Den stora skillnad i intryck som händerna ger, och som Jansson uppenbarligen inte genomskådade, kommer sig av att A 49 är skriven med *cursiva media/formata* och B 162 med *cursiva currens*, till på köpet en tämligen ovärdad sådan.) En latinsk handskrift, som enligt S. O. Jansson har "Vadstenaskrift" (Mh 21), avviker på två punkter från A 49. Fyra exempel avviker på tre punkter, varav två (B 185, A 110) har "Vadstenaskrift" enligt Jansson, och en (A 1) har den i Vadstenahandskrifter vanliga hybridan. Störst skillnad mot A 49 har A 58, med fem avvikelser.

Den kursiv eller *cursiva* som förekommer i *svenska* böcker har, sammanfattningsvis, inga drag som avgränsar den mot den allmänna nordvästeuropeiska (tysk-fransk-nederländska) *cursivan*. Jag avser då utformningen av bokstäverna i allmänhet, som de ter sig i latinska handskrifter, och bortser från förekomsten av speciella grafem i folkspråkliga handskrifter, såsom de nyss behandlade "svensk-danska" grafemen <æ> och <ø>, och de tyska omljudsgrafemen, varav <ä> och <ö> inkom i svensk skrift efter medeltiden.

X.

De exempel som anförts på "Vadstenastilen" i våra viktigaste översikter över svensk medeltida paleografi är präglade av ett nationalistiskt synsätt. Men det finns inga påvisbara drag i de svenska skrivarnas bokstavsuppsättningar, i de exempel som har getts i översikterna, som är genuint svenska. Bokstavsvarianterna – allograferna – går att utan större möda återfinna i handskrifter från Frankrike, Tyskland och Nederländerna med hjälp av de kataloger över daterade handskrifter som publicerats under de senaste decennierna.

Beteckningen "Vadstenastil" saknar fog för sig, om man därmed menar kursiva eller halvkursiva gotiska skriftvarianter i Sverige. Och missvisande ter sig benämningen, om man avser en stil, likt Sam Jansson, som slagit igenom redan före Vadstena klostets grundläggning och därefter spritt sig till Vadstena i första hand från Uppsala. Om härstamningen från Uppsala skulle gå att påvisa, så vore "Uppsalastil" en riktigare be-

nämning. Men som har framgått av vad som nyss har sagts så finns det inte någon svensk gotisk skrift som uppfunnits i Vadstena, Uppsala eller annorstädes. Den gotiska skrift som användes i Sverige för texter på latin under medeltiden är alltigenom av samma slag som i Nordvästeuropa i övrigt. I svenska folkspråkliga texter finns fyra grafem <ð, þ, æ, ø> hämtade från anglosaxisk skrift, med all sannolikhet via Norge. Möjligen skulle man kunna tala om "Vadstenastil" som en sammanfattande benämning på den speciella typ av *hybrida*, "bönboksstilen", som användes av nunnorna under tiden ca 1480 till ca 1535. Den stilen skrevs av ett flertal olika skrivare, som är mycket svåra att skilja åt, under en begränsad tidsperiod. Men den benämningen är också felaktig, eftersom munkarna också skrev, och då främst använde sig av *cursiva*. Att kalla nunnornas bönboksstil för "Vadstenakursiv" är förstås också missvisande, eftersom det som sagt rör sig om en hybrida. Närmare undersökningar kan kanske visa att denna stil inspirerats dels av andra skrivskick, den påminner t.ex. till viss del om vad Derolez (2003:166) kallar *nederländsk hybrida*, trots att den inte är begränsad till Nederländerna, och Schneider (1999: 71) *Devotenbastarda*, dels av tryckta bokstilar. Det konservativa draget i Vadstenanunnornas skriftbruk bör också jämföras med liknande drag som förekommer i Nederländerna och Tyskland, i det senare fallet särskilt inom vissa nunneordnar (Schneider 1999: 53 f.). Oavsett om några sådana samband kan påvisas, så är all användning av termerna "Vadstenastil", "Vadstenaskrift" och "Vadstenakursiv" missvisande, och de tre bör framgent få vila ostörda i det lärdomshistoriska kuriosakabinettet.

*

Typalfabetena i exemplen i denna artikel utgörs av TrueType-typsnitt framställda med programmet High-Logic Font Creator. Alla är här återgivna med samma kägelstorlek och de är inte i samma skala som originalen. De bilder av handskrifterna som utgjort underlag för typsnittsframställningen har i vissa fall bearbetats med Adobe Photoshop eller PhotoStudio for Canon. Bilderna har hämtats från Hedlund (1977–80), *Katalog der datierten Handschriften* och Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet (se Geete, Klemming och Thorell i litteraturförteckningen) och i det här fallet alltså inte direkt från digitala fotografier.

Omnämnda handskrifter

Berlin, Staatsbibliothek, Preussischer Kulturbesitz (SBPK)
Germ. fol. 726

Köln, Dombibliothek
Cod. 1026

Linköping, Stadsbiblioteket, Stiftsbiblioteket
T 229

Lund, Universitetsbiblioteket
Mh 21 (Medeltidshandskrift 21)

Stockholm, Kungliga biblioteket (SKB)
A 1, A 2, A 3, A 4, A 5, A 8, A 9, A 12, A 37, A 45, A 49, A 58, A 108, A 110,
B 23 a, B 65, B 154, B 162, B 168, B 185, B 219, D 2, D 3, D 4, D 6

Stockholm, Riksarkivet
A 19

Uppsala, Universitetsbiblioteket
C 89, C 92

Litteratur

Allén, Sture. 1965: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad, 1639–1655 / Johan Ekeblad: utgivna med inledning, kommentar och register*. Göteborg.

Beckman, Natanael. 1917: *Studier i utgivna fornsvenska handskrifter*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 44.

Bischoff, Bernhard. 1986: *Paläographie des römischen Altertums und des abend-ländischen Mittelalters*. 2 Erw. Ausg. Berlin.

Brøndum-Nielsen, Johannes. 1944: "Indledning". J. Brøndum-Nielsen (utg.), *Nordisk kultur: samlingsverk*. 28, *Palæografi, A, Danmark og Sverige*. Stockholm m.fl. S. 1–35.

Carlquist, Jonas. 2007: *Vadstenasystrarnas textvärld: studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter 89. Uppsala.

Ciula, Arianna. 2005: "Digital palaeography: using the digital representation of medieval script to support palaeographic analysis". *Digital Medievalist* 1.1 (Spring 2005) (internet).

Derolez, Albert. 2003: *The palaeography of Gothic manuscript books: from the twelfth to the early sixteenth century*. Cambridge.

Dverstorp, Nils. 2008. "'Vadstenastil' – en diskussion om paleografisk klassificering". *Arkiv för nordisk filologi* 123. S. 29–37.

Geete, Robert (utg.). 1900–16: *Småstycken på forn svenska: Andra serien*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Stockholm.

- Geete, Robert (utg.). 1907–09: *Svenska böner från medeltiden: efter gamla handskrifter*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 38. Stockholm.
- Gejrot, Claes (utg.). 1988: *Diarium Vadstenense: The memorial book of Vadstena Abbey. A critical edition with an introduction*. Stockholm.
- Gejrot, Claes (utg.). 1996: *Vadstenadiariet: Latinsk text med översättning och kommentar*. Kungl. samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinavians historia, Handlingar 19. Stockholm.
- Gilissen, Leon. 1973: *L'expertise des écritures médiévales: recherche d'une méthode avec application à un manuscrit du XIe siècle: le lectionnaire de Lobbes, Codex Bruxellensis 18018*. Gand.
- Gumbert, J. P. 1988: *Manuscrits datés conservés dans les Pays-Bas. Catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine portant des indications de date. T. II: Les manuscrits d'origine néerlandaise (XIVe–XVIe siècles) et supplément au tome premier*. Leiden.
- Gunneng, Hedda. 1992: "Ductus och skrifvarhänder". J. Carlquist (red.), *Föreläsningar i medeltidsfilologi: [och] Carl Ivar Ståhle: En bibliografi*, Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 38. Stockholm. S. 19–27.
- Haugen, Odd Einar. 2002: "95. The development of Latin script I: in Norway". O. Bandle m.fl. (eds.), *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages. Vol. 1*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1. Berlin. S. 824–832.
- Hedlund, Monica. 1977–80: *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift vor 1600 in Schweden*. Bd 1:1–2:2. Bibliotheca Ekmaniana Universitatis regiae Upsaliensis 67:1–2, 68:1–2. Uppsala.
- Henning, Sam. (utg.). 1960: *Skrivarformer och Vadstenaspråk i Sielinna Thrøst: en textkritisk och filologisk undersökning*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 66. Stockholm.
- Hildebrand, Emil. 1894: *Svenska skriftprof från Erik den heliges tid till Gustaf III:s: efter original i Riksarkivet och K. biblioteket*. Vol. 1. Stockholm.
- Jansson, Sam Owen. 1975: "Vadstenaskrift". *Kulturbistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*, band 19. Malmö.
- Jansson, Sam. 1924: "Svenskt skrivkick under medeltiden och fram till våra dagar". S. E. Bring (utg.), *Svend Dabls bibliotekshandbok. Bd 1. D. 1, Bokhistoria*. Uppsala. S. 107–126.
- Jansson, Sam. 1944: "Svensk paleografi". J. Brøndum-Nielsen (utg.), *Nordisk kultur: samlingsverk. 28, Palæografi, A, Danmark og Sverige*. Stockholm m.fl. S. 82–134.
- Jansson, Sam. 1954: "Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift: De enskilda bokstävernans historia". S. O. Jansson (utg.), *Acta Philologica Scandinavica*, 22:2. S. 81–148, Plansch I–XVIII.
- Klemming, G. E. 1883–84. *Heliga Birgittas uppenbarelser: Femte bandet: Bihang*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet 14:5. Stockholm.
- Klemming, G. E. 1868–81: *Småstycken på forn svenska* [1]. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet. Stockholm.

- Klemming, G. E. 1877–78: *Klosterläsning: Järteckensbok, Apostla gerningar, Helga manna lefverne, legender, Nichodemi evangelium. Efter gammal handskrift*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet 22. Stockholm.
- Kroman, Erik. 1944: "Dansk palæografi". J. Brøndum-Nielsen (utg.), *Nordisk kultur: samlingsverk*. 28, *Palæografi, A, Danmark og Sverige*. Stockholm m.fl. S. 36–81.
- Kroman, Erik. 1960a: [del av] "Gotisk halvkursiv". *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*, band 5. Malmö.
- Kroman, Erik. 1960b: "Gotisk skrift". *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*, band 5. Malmö.
- Larsson, Anna. 1975a: "Vadstenadiariet". *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*, band 19. Malmö.
- Larsson, Anna. 1975b: "Vadstenaspråk". *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*, band 19. Malmö.
- Lieftinck, Gerard Isaac. 1964. *Manuscris datés conservés dans les Pays-Bas: catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine portant des indications de date. T. 1., Les manuscrits d'origine étrangère (816–c.1550). Texte. Planches*. Amsterdam.
- Lindberg, Sten G. 1960: [del av] "Gotisk halvkursiv". *Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid*, band 5. Malmö.
- Mazal, Otto. 1986: *Lehrbuch der Handschriftenkunde*. Elemente des Buch- und Bibliothekswesens 10. Wiesbaden.
- Nielsen, Herulf. 2002: "98. The development of Latin script IV: in Denmark". O. Bandle m.fl. (eds.), *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages*. Vol. 1. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1. Berlin. S. 850–856.
- Pipping, Rolf (utg.). 1921: *Erikskrönikan: enligt Cod. Holm. D2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 47. Stockholm.
- Rajamaa, Ruth. 1992: *Systrarnas verksamhet, undervisning och uppfostran i Vadstena kloster 1384–1595*. Stockholm.
- Schneider, Karin. 1999: *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten: eine Einführung*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. B, Ergänzungs-Reihe, 8. Tübingen.
- Stokes, Peter A., "Palaeography and Image-Processing: Some Solutions and Problems", *Digital Medievalist* 3 (2007–08) (internet).
- Svensson, Lars. 1974: *Nordisk paleografi: handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*. Lund.
- Thorell, Olof (utg.). 1959: *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 60. Stockholm.
- Thorén, Ivar. 1942: *Studier över Själens tröst: bidrag till kännedomen om den litterära verksamheten i 1400-talets Vadstena*. Nordiska texter och undersökningar 14. Uppsala.

- Wessén, Elias (utg.). 1952: *Revelationes S. Birgittae e codice membr. fol. 21 Bibl. Universitatis Lundensis: Suecice et brittanice praefatus. P. 1.* Corpus codicum Suecicorum medii aevi 13. Hafniæ.
- Wessén, Elias (utg.). 1965: [Birgitta.] *Regula Sancti Salvatoris: Suecice cum libellis de vita monasteriali coniunctis: e codice membr. Bibl. Berol. Germ. fol. 726: Suecice et Britannice praefatus.* Corpus codicum Suecicorum medii aevi, 18. Hafniæ.
- Westlund, Börje. 2002: "97. The developement of Latin script III: in Sweden". O. Bandle m.fl. (eds.), *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages*. Vol. 1. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1. Berlin. S. 841–849.

SHIRLEY NÄSLUND

Den mångstämmiga monstervisan – röster, intertexter och kontexter i skillingtryck om sällsamma skepnader

Till 1600- och 1700-talets skillingtryck hör vistryck om såväl blandningar av människor och djur som av varelser och artefakter. En flicka har fötts med kräftklo, en man har fått en hunds kropp, ett kalvhuvud har antagit formen av en damhårklädsel ... *Thet är eij skiämpt hwad nu är händt* kommenterar berättarrösten i ett av fallen. Men om de inte är menade som skämt, hur ska då dessa vistryck uppfattas? Syftet med föreliggande artikel är att utifrån röstförhållanden, intertexter och kontexter försöka belysa hur monsterskillingtrycken kan ha fungerat i sin samtid.

Forskningsöversikt

Flerstämmighet är ett av temana i de svenska och norska sakprosaprojekten, däribland i antologin *Den flerstämmige sakprosaen* (2002) om moderna texter och i Olle Josephsons *Vad läsarna läste* (1997) och Per

Jag tackar referenterna och Per Ledin och Anna Lindström för värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln.

Näslund, S., PhD student, Swedish language, Örebro university. "The multivoiced monster song – voices, intertexts and contexts in monster broadside ballads", *ANF* 124 (2010), pp. 127–154.

Abstract: A mare has given birth to human children with hooves, a man has been transformed into a dog, the head of a calf has taken the form of a French coiffure ... These are some of the point of departures in a genre of Scandinavian broadsides from the 17th and 18th centuries. Through the broadside medium, marvellous missbirths and metamorphoses are integrated into public discourse. The performance of the songs is regarded as a discursive practise. I argue that the songs are adjusted to the frames of references of the 17th and 18th century recipients, and that these frames become activated in the interpretation process. Hence I stress intertexts and cultural contexts. The intertexts and contexts are linked to the existence of different voices in the broadsides. In an analysis of voices I extract both the text-internal and context-bounded voices. The aim is to shed light on how the monster broadside ballads functioned in their time.

Keywords: monster, broadside ballad, voice, intertext, Kristeva, Bachtin, Fairclough.

Ledins ”*Med det nyttiga skola vi förena det angenäma ...*” (1999) om 1800-talstexter. Mångstämmighet står också i brännpunkten för Staffan Hellbergs artikel ”Konflikter i grundskolans kursplaner för svenska” (2008). Vidare kombineras teoretiska infallsvinklar på flerstämmighet med konkreta analys exempel i antologin *Sproglig polyfoni* (2007). Det finns emellertid inga studier av flerstämmighet i skandinaviskt material före 1800-talet.

De svenska skillingtrycken om monstruösa skepnader är förhållandevis utforskade. Enstaka monsterskillingtryck behandlas kortfattat i Henrik Schücks *Ur gamla papper VI* (1904: 156–158), Carl Grimbergs *Svenska folkets underbara öden IV* (1916: 15) och i *Den Svenska Litteraturen I* (1987: 209). En del skillingtryck om monstruösa skepnader kommer att ingå i idéhistorikern Kristiina Savins kommande avhandling *Fortunas klädnader: lycka, olycka och risk*. I andra länder har liknande tryck företrädesvis studerats ur historievetenskapliga perspektiv. Historiker som Lorraine Daston och Katharine Park har använt sig av källtexter om monstrositet för att belysa allmänna företeelser som svunna tiders syn på abnormitet, epistemologi och estetisk upplevelse (Daston & Park 1998). I en historiografisk artikel påpekar historikern Anna Dunthorne att källtexterna om monstrositet ännu inte har studerats i sin egen rätt (2008).

Litteraturvetaren Helaine Razovsky analyserar engelska visor om monstruösa skepnader i artikeln ”Popular Hermeneutics: Monstrous Children in English Renaissance Broadside Ballads” (1996). Hon framhåller att skepnaderna i detta sammanhang tolkades som gudomliga texter att utläsas ur naturens bok (Razovsky 1996: 1). Religiösa aspekter på skillingtryck har berörts i en litteraturvetenskaplig studie av Per Andersson, Martin Bjersby och Eva Christiansen. I skillingtryck om brott har de noterat en förskjutning från en tonvikt på moralisk-religiös uppbyggelse under tidigt 1700-tal, till en tonvikt på detaljrik och rafflande framställning i trycken från sent 1800-tal (*Brott i skillingtryck: tre uppsatser* 1984: 6).

Sammanfattningsvis är monsterskillingtryck föga utforskade ur språkvetenskaplig synvinkel. En språkvetenskaplig analys kan emellertid få trycken att komma till sin egen rätt; den kan medföra den närläsning som Dunthorne efterlyser. Vidare förtjänar det skandinaviska materialet att lyftas fram, eftersom forskningen hitintills koncentrerats till brittiska tryck. I föreliggande artikel behandlas röster, intertexter och kontexter i monsterskillingtrycken. För en retorisk analys hänvisar jag till min artikel ”Monstervisan i retorisk belysning” som publiceras i ett kommande nummer av *Rhetorica Scandinavica* (exakt nummer är inte fastställt i skrivande stund).

Om skillingtryck i allmänhet och monsterskillingtryck i synnerhet

Skillingtryck är folkliga tryckalster på fyra till sexton sidor. De är utan pärmar och präntade på billigt papper. Skillingtrycken kan indelas i vistryck och prosatryck (Hedin 2004: 2). Vi ska uppehålla oss vid den förra kategorin. Vistrycken består av titelsida, eventuellt träsnitt, eventuellt prosastycke och en eller ett fåtal visor. Det största utrymmet upptas av visdelen. Dessa tryck var avsedda för spridning till den stora allmänheten. De såldes till ett lågt pris av gatuförsäljare i städerna och av kringvandrande försäljare på landsbygden från slutet av 1500-talet till början av 1900-talet (Jersild 1975: 12–14). Genom följande dagboksutdrag från början av 1700-talet får vi insyn i hur försäljningen gick till:

Jag begynte först, at gå ikring med wisor, mentro de hade en snål åtgång, hwartil det ey litet halp, at naturen begåfwadt mig med en stark och bråmande sångröst. Ty jag drog munnen up til öronen och skrek, som en sjögast.

(Mats Westerbergs *Lefvernes Beskrifning* 1973: 17)

Av denna dagbok och andra samt av innehållet i en del skillingtrycksvisor framgår att försäljaren sjöng de visor han saluförde, både för att göra reklam för dem och för att lära ut melodierna (Jersild 1975: 14–15).

Materialet för denna studie består av skillingtryck som utgår från spektakulära missbildningar av folk och få, överskridanden av gränsen mellan människa och djur, varelse och artefakt. Företeelserna kan sammanfattas med ordet *monstra*, i singular *monstrum*, den latinska term som de lärde under 1600- och 1700-talen använde sig av för att beteckna dem, en term som för övrigt även förekommer i en skillingtryckstitel: *Monstrum propheticum* ... (1631).

Genom sökning i Kungliga bibliotekets kortkatalog över skillingtryck har jag funnit åtta svenska monsterskillingtryck om folk och få. För att dryga ut materialet och göra en utblick mot Skandinavien har jag kompletterat med två motsvarande danska tryck. Antalet tryck – tio – kan förefalla litet, men då bör man ha i åtanke att endast 170 skillingtryck från svenskt 1600-tal har bevarats (Jersild 1975: 14). Nio av de tio monsterskillingtrycken härrör från perioden 1631–1721. Koncentrationen till denna period har flera orsaker. Fascinationen för deformerade kroppar har en parallell i barockens och manierismens sinne för det abnormas estetik. Den har också en parallell i de samtida vetenskapsmännens intensiva studier av kroppen och dess variationer, inte minst av hybridformer

som hermafroditer (Park & Daston 1998: 231ff.). Det förnyade intresset för antikens skrifter hade dessutom inneburit att Ovidius' *Metamorfoser* blivit omåttligt populär liksom Plinius' monsterrika *Naturalhistoria*. Vidare nalkades jorden sitt slut enligt uträkningar, vilket innebar att apokryfernas berättelser om monsterfödslarna som föregick Babylons fall aktualiserades och gav extra uppmärksamhet åt samtidens deformerade kroppar (Sandblad 1942: 225).

Skillingtrycken som ligger till grund för denna studie är:

	Kodnamn
1. <i>Klage-Sång huru oförwägen och oförnuftteligh Menniskian är ...</i> , 1673, KB.	Hundmannen 1 ¹
2. <i>Ett förskräckeligt och grufweligit Exempel ...</i> , 1673, KB.	Hundmannen 2
3. <i>En kort Berättelse om Den under-wärde Människian...</i> , 1691, UUB.	Fiskmannen
4. <i>En sanfärdig Berättelse Om en Undersam Missfödzel...</i> , 1707, KB.	Kräftflickan
5. <i>Synda-ånger/ Vthbrustin...</i> , 1691, KB.	Fontangkalven
6. <i>Fontange Predikan/ Lemnad Utu öpnad graf ...</i> , 1716, KB.	Fontangbarnet ²
7. <i>En sällsam och underlig Missfödzel ...</i> , 1721, KB.	Hästbarnen
8. <i>En Ny Wijsa, Om en Dotter ...</i> , 1808, KB.	Lejonflickan
9. <i>Monstrum propheticum...</i> , 1631, KB i Köpenhamn.	Grismonstret
10. <i>Et underligt Spectacel Hvoorledis ...</i> , 1719, KB i Köpenhamn.	Människokalven

Titlarna är mycket långa. För enkelhetens skull kommer jag fortsättningsvis att benämna skillingtrycken med kodnamn efter de djur och föremål monstren i dem antogs likna.

Dialogiska relationer

Ett monsterskillingtryck innehåller dialogiska relationer mellan dess olika delar och skapar dialogiska relationer mellan texten och mottagaren samt mellan texten och andra texter i samtiden. Enligt litteraturvetaren och språkfilosofen Michail Bachtin är språket till sitt väsen fyllt av dialo-

¹ Det finns två olika versioner av vistryck från 1673. De har olika titelsidor, träsnitt och prosastycken, men samma visa. Det finns dessutom ett prosatryck från samma år och en tidigare prosavariant från år 1632. De renodlade prosatrycken behandlas dock inte i denna artikel.

² Trycket finns även återgivet i Jesper Swedbergs *Schibboleth. Svenska språketz rycht och richtighet* (Skara: 1716), s. 415–421.

giska relationer på alla nivåer, från ett enstaka ord med ironisk touche till hela genrer som satt avtryck på andra (Bachtin 1991: 196). I en beskrivning av Bachtins språksyn har litteraturfilosofen Julia Kristeva myntat termen *intertextualitet*. Intertextualitet innebär att varje författad text bygger på andra texter och varje läsning av en text på erfarenhet av annan textläsning (Kristeva 1980: 68). En text är med andra ord inte någon monolitisk enhet, utan en mötesplats för många olika texter, dvs. intertexter, såväl vid textskapandet som vid textavkodningen. Återgår vi till Bachtin behöver motsvarigheten till en intertext inte utgöras av en hel text, utan även ett enstaka ord kan fungera intertextuellt. Språkvetaren Norman Fairclough har utvecklat en analysmodell som binder samman de tre dimensionerna text, intertext och kontext. Enligt Faircloughs modell beläggs textens intertexter genom en språkvetenskaplig närläsning, varpå valet av intertexterna i fråga analyseras som uttryck för samhälls- och kulturkontexten – olika sociala och kulturella perspektiv manifesteras genom intertexterna (Fairclough 1992: 72).

I Bachtins och Kristevas efterföljd har Fairclough lyft fram det mångtydiga i texter: ... *texts may be linguistically heterogenous, i. e. made up of elements which have varying and sometimes contradictory stylistic and semantic values* (Fairclough 1995: 189). Enligt Fairclough kan en text vara mer eller mindre heterogen, mer eller mindre fylld av olika genrer, diskurser och röster. Graden av heterogenitet relaterar han till samhällets tillstånd; ju mer social förändring och konflikt desto mer heterogena texter (Fairclough 1995: 189). En bidragande faktor till mångtydigheten i en text är att olika röster kan brytas mot varandra i den; olika personer kan få ordet och de kan tala på olika sätt. Liksom hos föregångaren Bachtin utgör *röst* ett nyckelord i Faircloughs textanalys (Ledin 1997: 70, 72).

Intertextualitet och röst är inga klart avgränsade analysenheter. Ajagán-Lesters, Ledins och Rahms avsnitt "Intertextualiteter" i *Teoretiska perspektiv på sakprosa* (2003) avrundas med en uppräkningslista av de många innebörderna i intertextualitetsbegreppet. Inte heller finns det någon definitiv modell för att extrahera röster ur en text. Vidare tenderar intertext och röst att sammanfalla.

Jag kommer att försöka skilja mellan röst i bemärkelsen vem som för talan och intertext i bemärkelsen inflytande från andra texter, genrer och diskurser, även om denna åtskillnad inte alltid låter sig göras. Formellt sett betraktar jag varje text med finalitet som en röst. Överfört på ett monstreskillningstryck innebär det att alla fristående enheter har röststatus. Till exempel utgör träsnittet en röst och dess kontakt med betraktaren i form av blickar och miner visar på röstens modalitet. Jag kommer

att frilägga textinterna och kontextbundna röster, sändar- och mottagar-röster. Beträffande de textinterna rösterna undersöker jag i vems mun orden läggs. Till exempel kan nya sändarröster tillföras genom inbäddningar, och en dialog kan skapas genom negerade satser eller genom att ord läggs i munnen på mottagaren. Beträffande de kontextbundna rösterna relaterar jag till den situationskontext som skillingtrycken ingår i. I undersökningen av intertext i bemärkelsen inflytande från andra texter, genrer och diskurser kommer jag att frilägga inflytanden på kompositionsnivå, uttrycksnivå, melodisk nivå och topiknivå.

Multimodalitet och röstdistribution

Monsterskillingtrycken från 1600-talet och 1700-talets början omfattar titelblad, träsnitt, eventuellt ett prosastycke samt en eller flera visor på vers. De olika delarna har olika grafisk utformning och olika sätt att förhålla sig till mottagaren. I detta avsnitt gör jag en sekvensbeskrivning utifrån textens materialitet. Jag förbinder de olika grafiska enheterna med olika röster och olika funktioner.

Nyhetsrapportören – titelbladets röst

I materialet finns det två typer av titlar. I den ena fokuseras den monstruösa kroppen. Som exempel kan nämnas det danska skillingtrycket om Människokalven:

Et underligt Spectacel Hvorledis En Koe haver født en Kalf her uden for Staden paa Vester Broe / og samme Kalf haver haft et Hovet snart som et Menniske at sec til / med et stort støcke Kiöd i Panden / og derunder sad tvende øyen / og en Mund hafde hand efter et Menniskis Mund.

I den andra titeltypen fokuseras innebörden av kroppen som i Fontangkalven³:

Synda-ånger Vthbrustin När dhen ynkelige / Förskräckeliga och allom Menniskiom Fasliga Misfödzel / sigh tilldrogh i Södermanland Åhr 1691 uppå ett widibekant Ställe.

³ Fontangen var en kontroversiell damhårklädsel från Frankrike. Den dekorerade huvudet på höjden och bestod av pipade, styvstärkta spetsar som stod lodrätt över hjässan (*Nationalencyklopedin* bd 6 1991: 497). Fontangen blev en sinnebild för utrikisk flärd, och i kyrkorna förekom det särskilda predikningar mot den (Wieselgren 1835: 418).

Rösten i den danska titeln tillhör nyhetsrapporteringens sfär. Angivandet av platsen och de fysionomiska detaljerna – *med et stort støcke Kiöd i Panden (...) og en Mund hafde hand efter et Menniskis Mund* – styrker händelsens autenticitet. Samtidigt är denna exakthet också vanlig i skillingtrycken sfär. Skillingtrycken rapporterar ofta extraordinära nyheter, såväl sanna som fiktiva. Rösten i den svenska titeln förmedlar också en nyhet, *Synda-ånger Vthbrustin*, men anslaget är kraftigare, bl.a. till följd av de laddade adjektiven *ynkelige*, *Förskräckelige* och *Fasliga*. Båda rösterna positionerar innehållet som sensationellt, den förra genom *underligt* och dröjandet vid de fysionomiska abnormiteterna, den senare genom en hel räkka av kraftfulla adjektiv. De sensationella inslagen i titlarna är med all sannolikhet valda för att locka till köp. Rösterna i båda titlarna intar ett ganska distanserat förhållande till mottagaren. De enda orden som kan omfatta mottagaren är *her* i *Människokalven* och *Menniskiom allom* respektive *widibekant* i *Fontangkalven*.

Kroppen som emblem – träsnittets röst

I likhet med övriga skillingtryck från samma period är träsnittet i regel placerat på titelsidan (Jersild 1975: 12). Illustrationen medverkar till att styrka händelsens autenticitet. Vidare är träsnittet ofta kopplat till en fras i visan som uppmanar mottagaren att betrakta skepnaden och dra lärdom av den, som i *Kräftflickan*:

Bild 1. Ur visan om Kräftflickan.

Att kroppen ska beskådas understryks av att den är uppställd på en scen. Av uppmaningen *Betrachtom thet hwar en / Til boot af odygdz meen* att döma, ska träsnittet inte bara ses som en återgivning av en spektakulär fysionomi, utan även som en varning och en sinnebild för åhörarens syndfullhet. Uppmaningen till mottagarna att betrakta skepnaden och dra lärdom av den erinrar om den samtida mycket populära emblemkonsten. Denna konst härrör ur renässansplatonismens lära om att sanningen är förborgad och kräver en bild för att kunna uttryckas. Emblemmatiken kunde omfatta en bild, ett motto och en text som utlade bildens innebörd. Denna konstform ansågs vara ett effektivt pedagogiskt medel, och den kom därför att användas i moralisk undervisning (Olsson 1963: 429, 435 och hans artikel *emblemantik* i NE). Ett monsterskillingstryck med en mycket emblemlik uppbyggnad är Hundmannen 1 som innehåller ett träsnitt, mottot *Felix quem faciunt aliena pericula cautum* (ungefär: Lycklig den som drar lärdom av andras fall) och en utläggande visa.

Ett annat exempel på en visa som uppmanar mottagaren att betrakta den monstruösa kroppen är Fontangkalven:

13.

**Men gack hijt kom här beskoda / du
som ingen mer lijk / Ett Späcktakel
som tig bådar / dhet är mer än Dief-
lom lijkt / kan du här see ditt Conter-
fei, sådan Högfärd har du på dejj.**

(min fetstil)

Åhöraren uppmanas att både aktivera sina rörelser och sitt synsinne, eller rättare sagt att skapa en fiktion av att han förflyttar sig in i visan och nära beskådar det monstrem som förkroppsligar hans moraliska förvridenhet. I *kan du här see ditt Conterfei ...* har mottagaren slutligen länkats samman med monstret. Razovsky kommer fram till en liknande slutsats; under visans gång sker en process som mynnar ut i att åhöraren identifieras med monstret. Därmed blir åhöraren del av texten och tvungen att läsa sig själv, dvs. rannsaka sig själv (Razovsky 1996: 4, 7). En liknande process iscensattes på de anatomiska teatrarna under samma period. Den livlösa kroppen vars inälvor blottades av dissektionskniven skulle erinra åskådaren om hans egen förgänglighet (Johannisson 1997: 31).

Vidare kan uppmaningen att betrakta den monstruösa kroppen relateras till ordet *monstrum* som ursprungligen betecknar en missbildad kropp med ändamålet att visa något (*monstrare*) och varna för eller förkunna något (*monere*). Ordet *monstrum* har från början varit synonymt med *järtecken från gudarna* (SAOB, spalt M1321). Sedan forntiden hade

deformerade kroppar tolkats som ingripanden från högre makter, guda-sända tecken att dechiffreras av de vise (Fielder 1993: 20). I det engelska trycket *The true discription of two monstrous Chylidren* (1565) hänvisar författaren till *monsters* etymologi i sin framställning av deformationer som lärosatser, *lessons*, sända av Gud:

... they are lessons / & scolynges for us all (as the word monster shewith) / wherby / god almyghtye of hys greate mercy and longe suffe / rance, admonysheth us by them to amendmente of / our lyves / no less wycked ...

(*Ballads and Broad-sides chiefly of the Elizabethan Period*, 1912: ballad no. 62, min fetstil)

Författaren styrker sitt påstående att de deformerade kropparna är en form av didaktiska meddelanden genom att hänvisa till själva ordet *monster*: *as the word monster shewith*.

Träsnittet utgör således också en röst, eftersom det ska uppfattas som en återgivning av originalmeddelandet från Gud. Bildens emblematiske funktion gör att den intar en mer självständig position än vanliga illustrationer. Vidare framställs monstren i träsnitten som levande, fastän flera av dem är dödfödda eller avlidna strax efter födelsen. Det kan sättas i samband med deras mission; oavsett deras livsduglighet har de ett budskap att framföra. Kanske är det också därför som de flesta monster betraktar mottagaren. I sju av de nio skillingtrycksbilderna vänder de huvudet i frontalposition mot denne, som i Fontangkalven och Hästbarnen:

Bild 2. Fontangkalven.

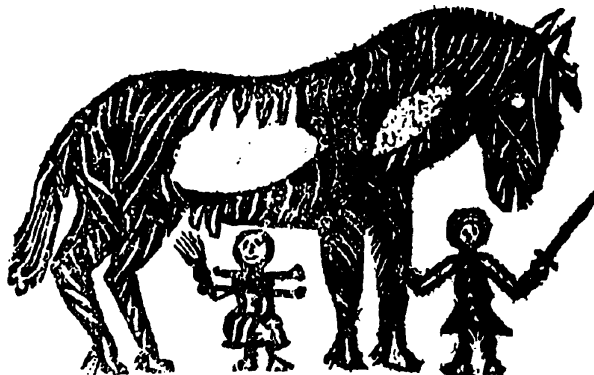

Bild 3. Hästbarnen.

Som framgår av bilderna drar både det ena hästbarnet och fontangkalven på munnen. Av allt att döma uttrycker de glädje, vilket går stick i stäv med visornas allvarsord. De muntra minerna kan kanske förklaras av det karnivalistiska skrattet som upphäver allvaret i religiösa praktiker (Bachtin 1986: 91–92). De uppdragna mungiporna kan även vara utslag av att ytterligare ett tolkningslager föreligger. Lika gammal som traditionen att betrakta monstren som gudomliga allvarsord är föreställningen om dem som lustiga infall av naturen, s.k. *lusus naturae* (Fielder 1993: 231). Det var inte ovanligt under barocken att missfoster avbildades med skratande munnar i en allvarlig kontext. I till exempel ett kyrkohistoriskt verk från 1600-talet avbildas ett dödfött missfoster med munter min, medan det i texten relateras till kungens död och den yttersta dagens snara ankomst (Baazius 1642: 791–792, 820). Träsnitten går i dialog med mottagaren och de förefaller ha en emblematiske funktion, men om de skrämde eller underhöll eller bådadera är svårt att avgöra i de flesta fall. Den glada flickan på bilden ovan håller ett hotande ris och en likbår i händerna, pojken ett svärd som symboliserar krig (Hästbarnen, strof 4).

Visans skikt av röster

Skillingtrycksförsäljarens röst

Skillingtrycken domineras av en eller flera visor på vers. Den första visan innehåller en tolkning av den deformerade kroppen. De andra kan bygga ut tolkningen eller ha ett fristående sakralt innehåll. I flera monstervisor flätas försäljarens stämma in i berättarrösten i den inledande strofen. I visan om Hästbarnen kan vi höra hans röst eka genom seklerna, hur han vill få de förbipasserande att lystra, stanna till och med nyhets- och nyttomotiv förmå dem att köpa hans häften:

ACH hör doch til o Christen man/
Hwad nyt du här af hämta kan/
I desse farlige tider. Här wisas
dig Gudz stränga hoot/ Om du ey
gör snart syndabot/ Gud tig ey läng-
re lider.

Han apostroferar den som går eller står i hans närhet genom flera utpekande du-tilltal och det allomfattande *o Christen man*, uppmanar denne att vända sin uppmärksamhet mot honom genom ett affekterat utrop (*ACH hör doch til*), visar att det är något nytt han har att erbjuda (*Hwad nyt du här af hämta kan*), vilket framställs som extra angeläget genom hänvisningen till *desse farlige tider*.⁴ Därefter följer en kort resumé av innehållet, som tar fasta på en hotbild varur slutsatsen kan dras, att den som tar till sig skillingtryckets innehåll kan undkomma Guds vrede. Som Natascha Würzbach har påpekat i *The rise of the English street ballad* är visans första strof ofta anpassad till försäljningssituationen (1990: 59).

Ett annat exempel på hur skillingtrycksförsäljarens röst kan vara in-
flätad i den första strofen finns i visan om Fontangkalven:

O Du arma Mull och Aska / O du
Usle Adams Barn / som onödigt
här mån braska / Snarder uti Synde-
garn / kom och hör wad iag tig råder /
eliest mister tu Gudz Nåder.

Även här tilltalas mottagaren direkt med ett affekterat utrop med religiösa undertoner: *O Du arma Mull och Aska*, ett stående uttryck som karaktäriserar honom som förgänglig. Precis som i föregående fall innehåller denna första strof flera utpekande du/dig-tilltal liksom användningen av pronomenet *här* som omsluter mottagare och sändare i samma rum, ett personligt hot och en uppmaning att spetsa öronen. Frasen *kom och hör* anmodar mottagaren dessutom att förflytta sig i riktning mot sändaren.

Guds inbäddade röst

Vidare rymmer visan Guds röst. Gud antas vara den yttersta sändaren, upphovsmannen till den monstruösa kroppen som visan utgår från. Där-
om vittnar den nyss citerade strofen ur Hästbarnen: *Här wisas dig Gudz stränga hoot*, eller som visan i Hundmannen 1 & 2 uttrycker det:

⁴ Versalerna i ACH ska inte uppfattas som extra starkt anslag. Det var helt enkelt vanligt att skriva de två eller tre första bokstäverna i en skillingtrycksvisa i versaler.

18.

**Gudh i Himblen predijkar själv/
 At mång Gudhfruchtig ther wid skiälff/
 Til Bättring han oss kallar/
 Medh Sool och Måne Stiernor all/
 Planeter/Himblens krafft och skall/
 Til Bönen låt oss falla.**

(min fetstil)

Förvandlingen av en man till hund framtes endast som ett av flera exempel på hur Gud meddelar sitt missnöje med människorna genom att ingripa i naturens gång. Guds auktoritativa röst träder fram, hur han predikar och kallar människorna till bättring. I visan är Guds röst inkapslad i visjagets röst. Gud kommer inte till tals direkt utan genom en *inbäddning* (Hellspong & Ledin 1997: 175). Kanske skulle man kunna säga att Guds röst även är inbäddad i träsnittet, eftersom han förutsätts tala genom monstrets kropp, som sedan har återgivits.

Predikantens röst

Utifrån monstervisornas uppbyggnad skulle man kunna säga att de innehåller en predikande röst. Den vanligaste predikomodellen under stormaktstiden var en linjär modell där fem moment följde på varandra: *exordium*, *paraphrasis*, *dogmatopoiesis*, *applicatio* och *peroratio*. I *exordium* presenterades temat, men huvuduppgiften var att fånga åhörarnas uppmärksamhet. I *paraphrasis* gavs en omskrivning av en bibeltext i klagande syfte. Sedan följde texttolkningen, *dogmatopoiesis*. Därpå skedde en övergång till tillämpningen, *applicatio*, då det handlade om att visa vilka lärosatser texten hade att förmedla till de närvarande åhörarna. Slutligen hade predikan en avrundning, *peroratio*, som oftast bestod av en bön (Stenberg 1998: 69–73, 79). Om man tolkar en monstervisa utifrån denna struktur, innebär det att den inleds med ett parti som försöker fånga åhörarens uppmärksamhet (*exordium*), varpå en beskrivning av kroppen och omständigheterna kring den ges (*paraphrasis*) (kroppen i sig är att betrakta som ursprungstexten). Sedan följer en tolkning av dess skapnad (*dogmatopoiesis*), och i nästa steg visas hur denna tolkning angår åhöraren (*applicatio*). Avslutningsvis utmynnar visan i en bön (*peroratio*).

Monstervisans struktur ska nu belysas i en paradigmatisksammanställning av hur varje visa ordnar sina moment. I tabellen står X för frånvaron av ett moment.

Tabell 1. De homiletiska momentens förekomst och längd.

Tryck	Exordium	Paraphras	Dogmatopoiesis	Applicatio	Peroratio
Hundman 1	Strof 1: Åhöraren tilltalas	Strof 2–3 (även i prosastycke)	Strof 4–21 (sammantvinnat med <i>applicatio</i>)	Strof 4–21 (sammantvinnat med <i>dogmatopoiesis</i>)	Strof 22: Bön
Hundman 2	Strof 1: Åhöraren tilltalas	Strof 2–3 (även i prosastycke)	Strof 4–21 (sammantvinnat med <i>applicatio</i>)	Strof 4–21 (sammantvinnat med <i>dogmatopoiesis</i>)	Strof 22: Bön
Fiskman	Strof 1: Gud tilltalas	Strof 2 (även i prosastycke)	Strof 2–3	Strof 4	Strof 5: Hänvändelse till Gud
Kräftflicka	Strof 1: Åhöraren tilltalas	Strof 2–6 (även i titeln)	Strof 7–8 + bildtext	Strof 8–9 + bildtext	Efterföljande tyska dikt slutar med bön.
Fontangkalv	Strof 1: Åhöraren tilltalas (i strof 2–7 skildras livets förgänglighet)	X (ordet <i>widibekant</i> i titeln förutsätter att missfödseln redan är känd)	Strof 15–16: Implicit kopp- ling till monstret genom skild- ring av hur det franska modet <i>förvändt</i> den gamla svenska adeln.	Strof 9–14, 17–19	Strof 20–21: Bön
Fontangbarn	X (strof 1–3 handlar om den dödes ansträng- ningar att tala)	I titeln och fot- noterna till visan	Strof 4–13	Strof 14–22	Strof 23: Förhoppning om bättre tider uttrycks
Hästbarn	Strof 1: Åhöraren tilltalas	Strof 2–8	Strof 10–11	Strof 11	Strof 12: Bön
Lejonflicka	Strof 1: Åhöraren tilltalas	Strof 2–14	Strof 15	Strof 16 (visan slutar i <i>applicatio</i>)	X
Grismonster	Strof 1: Åhöraren tilltalas	Strof 17	Strof 5–16	Strof 3, 22, 23	Strof 24–25: Bön
Människokalv	Strof 1–4: Retoriska frågor och åhörartilltal	Strof 5–7 (även i titeln)	Strof 9, 12–16	Strof 10–11, 17–20 (visan slutar i <i>applicatio</i>)	X

Enskilda moment som exordium behöver i sig inte ha någon koppling till predikan, inte heller följderna av några moment efter varandra, men när som här är fallet minst fyra av de fem momenten som utmärker en predikosekvens återkommer i monstervisorna torde det bero på att de är besläktade med predikan. I synnerhet visar de avslutande bönerna på det. Även innehållsmässigt har visorna likheter med predikan. Temana är synd, hot om Guds straff och uppmaning till botgörelse.

Mottagarens motsträviga röst

Monstervisorna från 1600-talet och 1700-talets början är mycket dialogiska. De innehåller återkommande hänvändelser både till mottagaren och till Gud. De låter också en modellmottagare komma till tals på ett mer eller mindre explicit sätt. I det inledningsvis citerade *Thet är eij skiämt hwad nu är händt* (apropå en metamorfos från en hädande människa till hund) anas en motröst till sändarens röst. Denna röst uppfattas som hävdande det motsatta: *Thet är skiämt hwad nu är händt*. Som Fairclough och senare Eva Skafte Jensen uppmärksammat, används negationer ofta i polemiserande syfte; de frambesvärjer en röst som hävdar den icke-negerade motsvarigheten (Fairclough 1992: 121–122, Jensen 2007: 268). Genom iscensättandet av en mottagarröst kan sändaren föregripa mottagarens eventuella invändningar och argumentera mot dem.

Visorna kan även innehålla iscensättningar av modellmottagarens rörelser. Där om vittnar följande strof ur Fontangkalven:

9.

Träd här fram med öppna Ögon /
Högfärdz fulla Menniskio Kropp /
stick eij Finger i din Öron / men besce
Naturens Lopp / hwad Gud dig här
målar före för dhet onda du mån göra.

(min fetstil)

Precis som i fallet med *Thet är eij skiämt hwad nu är händt* implicerar negationen i *stick eij Finger i din Öron* att modellmottagaren står för den icke-negerade motsvarigheten. I detta fall får han inte framträda med sin röst, utan med sin rörelse eller sin intention att utföra en rörelse som motsätter sig sändarens projekt.

Modellmottagarens invändningar kan också ha karaktären av frågor och påståenden. Så är fallet i Fontangbarnet där modellmottagarens röst framträder genom direkt anföring:

19.

Men hwad / så säijen i / wil oss then dö-
de Presten? Wi hafwom redan glömt then
förra nöd af pesten; Oss ei til hierta går then
fahra / som nu ses; Så är ock vtan wigt
then lära / som oss ges

Modellmottagarrösten ger uttryck för en ovilja att ta det döda missfostrets förkunnelse på allvar. I nästa strof bemöter sändarrösten denna ovilja på följande vis:

20.

Rett så / min röda hand / jag recker Er
och säger: At lif och död för Er på spetzen
lik som väger; Men döden äntå mer ibland
så mongas blod / Och wil nu nederslå Ert
styfwa stolta mod.

En illusion skapas av att den dödfödde närmar sig mottagaren i rummet och berör honom med sin *röda hand*. Samtidigt framförs budskapet att mottagarens liv hänger på en tråd. Kombinationen av beröring med en deformerad varelse från graven med hotet om döden är effektiv och bildar en kontrast mot den sorglösa mottagarrösten i den föregående strofen. Iscensättandet av en dialog mellan sändare och mottagare ger också nerv åt det moraliserande budskap som visan förmedlar.

Sammanfattningsvis framstår modellmottagarens röst som motsträvig. Den företer mottagaren som en aningslös person som måste upplysas om den allvarliga situation han befinner sig i.

Fallstudie av ett mångstämmigt monsterskillingtryck

I detta avsnitt genomförs en analys av rösterna i ett och samma tryck, Fontangbarnet med den ursprungliga titeln *Fontange Predikan / Lemnad Utu öpnad graf...* (1716). Detta skillingtryck saknar melodihänvisning, vilket var ganska vanligt i äldre tider. Endast hälften av vistrycken från perioden före 1800 innehåller melodihänvisning (Jersild 1975: 71). Som nämnts tidigare kunde skillingtrycksförsäljaren lära ut melodierna genom att sjunga dem.

Nyhetsrapportören – titelbladets röst

Titelbladet lyder:

Fontange Predikan / Lemnad Utu öpnad graf på Habo Kyrkiogård / Af ett Dödfödt Barn / Hwilket af sådan skapnad Som nästfölliande sijdas Figur uthwijsar / i werlden kom then 13 Augusti 1715 / i hemmanet Giöla / i Habo församling / hafwande en fontange på hofwudet högre än sielwa ansichtet; en snipp i pannan med smått krusat hår ther vnder / samt wid tinningarna; en hengiande sante wid wenstra kinbenet. Ingen näsa / men små näseboror. Ingen öfwerlep. Then högra handen röd; then wenstra hwit.

Rösten har en rapporterende, saklig ton. Den framställer inte den deformerade kroppen som sensationell, vilket är fallet med många liknande tryck som innehåller titelblad med ord som *sällsam*, *underwärd*, *undersam* m.m. Precis som i det tidigare nämnda trycket om Människokalven styrker angivandet av tid och plats liksom den utförliga fysionomiska beskrivningen händelsens autenticitet. Och precis som i Människokalven kan dröjandet vid de fysionomiska abnormiteterna i sig ha en sensationell verkan. Förhållandet till mottagaren är distanserat. Det finns inga tilltal av mottagaren.

Kroppen som emblem – träsnittets röst

Träsnittet är förlagt till skillingtryckets andra sida, vilket det ensamt upptar:

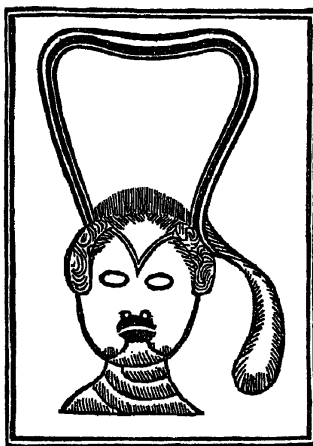

Bild 4. Fontangbarnet.

I analysen av träsnittet kommer jag att följa Gunther Kress' och Theo van Leeuwens modell för interpersonell bildanalys. Den döda varelsens tomma ögonhålor riktas direkt mot mottagaren. Enligt Kress och Leeuwen uttrycker en utblickande bild en begäran efter en reaktion (Kress & van Leeuwen 1996: 122). En annan faktor som påverkar den interpersonella relationen mellan bild och betraktare är bildramen. I det här fallet är det fråga om en närbild med fokus på huvudet. Närbilden signalerar en nära relation mellan bildjaget och betraktaren (Kress & van Leeuwen 1996: 131). Attityden handlar om betraktarmakt och bildmakt, om betraktaren ser ner eller upp på det avbildade. I det här fallet är bildvinkeln i ögonhöjd, vilket signalerar att det råder en jämlik relation mellan betraktaren och det avbildade (Kress & van Leeuwen 1996: 154). Avslutningsvis ska vi behandla träsnittets engagerande styrka. Denna bygger på om personen på bilden är avbildad i frontalposition eller i profil. I det förra fallet medför det en hög grad av engagemang (Kress & van Leeuwen 1996: 154). Genom att den deformerade varelsen står ansikte mot ansikte med betraktaren förväntas betraktaren att engagera sig i den.

Träsnittet utgör ett starkt anslag och ett starkt tilltal av mottagaren. Där om vittnar närbilden, frontalpositionen och ögonkontakten. Det finns en tydlig relation mellan träsnittet och den efterföljande vistexten. I träsnittet har missbildningen på huvudet gestaltats som en fontang. I visan bildar den utgångspunkt för en uppmaning att ta avstånd från flärd: *Lär af Fontangen min / som har sin styfhet mist / At legia fiädrar ned / och se på JEsum Christ* (strof 15). Träsnittet har en emblemliknande funktion såtillvida att det inte bara är en avbildning av en död kropp, utan också rymmer ett budskap som utläggs i den efterföljande visan. För att återknyta till Kress och Leeuwens modell signalerar frontalpositionen att det råder en jämlik relation mellan bildjaget och betraktaren och närbilden tyder på att denna relation är intim. Den monstrosity och mottagaren närmas varandra, vilket överensstämmer med den förras funktion att visa fram mottagarens förvridna seder.

Träsnittet kan också ha haft funktionen att injaga en uppbygglig fruktan. Enligt 1600-talets affektlära kunde en människa som behärskades av onda affekter omvändas genom att drabbas av en starkare affekt. Fruktan räknades till de starka, sedeförbättrande affekterna (Ekedahl 1995: 50). Träsnittet väcker fruktan därför att det gestaltar en överträdelse av gränsen för det levande och det döda. Den deformerade kroppen är död, men står upp som en levande. Att det är någon som rest sig från graven, från de dödas sfär för att rikta sig till de levande, understryks av att ansiktet blickar ut mot betraktaren med tomma ögonhålor.

Visans skikt av röster

I inledningen till visan berättar den döda deformerade varelsen om hur illa utrustad den är för att kunna föra ordet:

3.

I olag jemwäl är min munn och späda
tunga / At föra warnings ord och bätrings
wiso siunga. Så är ock hwar min lem och
hela kroppens del / I mull och dödass bo / nu
både styf och stel

I de efterföljande två stroforna lämnas därför ordet över till de missbildade lemmarna, vilka liknas vid en fontang och en *pannesnipp*:

4.

Doch som Fontangen min och högt vphista
Segel / (b) Sig werldens barnom wil framte
en bätrings spegel/ Min sante Pannesnipp
sig säija wara werd? / At mans och fruens-
folck predika theras flerd:

5.

Så många the tå först / wid jag nu tiger /
tala / (...)

De missbildade kroppsdelarnas röster bäddas in i den dödfödda varelsens röst: *Min sante Pannesnipp sig säija wara werd? / At mans och fruensfolck predika theras flerd*. Även om fontangen var en utstyrsel för kvinnor, får den tjäna som symbol för båda könens fåfånga (senare i trycket kritiserar männens användning av puder). Längre fram i visan återtar hela varelsen ordet.

I den fjärde strofen, som ovan är återgiven, finns fotnoten (b):

(b) Fontangen, Santen och pannesnippen woro af tiock dubbel hud. Öfwerst på Fontangen en öpning, hwarigenom wädret / som måste tilförnde hade giordt honom styf och stinn / hade utbruset / och han theraf hade slaknat. Back på Fontangen woro en hop slarfwor / såsom krus och lagor Omkring halsen och ned åt bröstet en kant såsom af ene öpen tröjo.

Sammanlagt innehåller visan sex fotnoter med kommentarer till skepnadens skapnad och andra omständigheter som information om föregående års fontangpredikningar. På så vis interfolieras varelsens och dess deformationers röster med en kommenterande röst utifrån. Kanske kan den

identifieras med upptecknarens röst. Enligt titelbladet har pastor Martin Seth upptecknat denna predikan från graven.

Trycket heter *Fontang-Predikan*, vilket innebär att det ska tolkas som en form av predikan. Den deformerade kroppen framstår som en predikare genom tidigare nämnda *Men hwad / så säijen i / wil oss then döde Presten?* och nyssnämnda *Min sante Pannesnipp sig säija wara werd' / At mans och fruens-folck predika theras flerd* (min fetstil). Vidare relaterar såväl visan som fotnoterna till en fontangpredikan som hade ägt rum fyra år tidigare, men vars budskap inte hade hörsammats. Visans explikativa och applikativa innehåll överensstämmer också med samtida predikan liksom den avslutande varningen om att Gud kommer att straffa *Swea syndaland* genom att låta dess fiender bekriга det (jämf. Ödman 1997: 482). Den monstruösa kroppen och dess delar talar med en predikande röst.

Den monstruösa varelsen påpekar att den tjänar som förmedlare av Guds ord: *Guds hand i vilken jag är ler och klimp av jord / Och nu ett underverk av Högstas allmakts ord* (strof 7, min fetstil). Texttexternt rymmer visan således också Guds röst. Den monstruösa kroppen tolkas som en slags text från Gud i enlighet med gammal sedvänja. Föreställningen om Guds bakomliggande röst ger auktoritet åt innehållet.

Som tidigare nämnts iscensätts även en modellmottagares motsträviga röst. Således skapas en anledning att lägga emfas vid budskapets allvar.

Skillingtrycket avslutas med följande grotesk:

Bild 5. ur *Fontange-Predikan*.

Det här är ytterligare en grafisk enhet och bör därför tolkas som ytterligare en röst. Men vad vill den säga? Grotesker är lekfulla arrangemang och består ofta av monstruösa blandningar av växter, människor och djur.

I *Ornament-Grotteske* har Friedrich Piehl beskrivit groteskens funktion som antonymisk och ifrågasättande (Piehl 1962: 180–181). Grotesken överensstämmer med skillingtryckets innehåll såtillvida att det handlar om monstrositet, men den erinrar snarare om synen på monster som *lusus naturae* än som gudomliga meddelanden.

Det finns minst åtta olika röster i *Fontange-Predikan* varav flera förhåller sig på olika sätt till mottagaren. Titelns inledande rapporterande röst är saklig och distanserad. Träsnittets röst är engagerande och nära. Visan innehåller många röster. Hänvisningarna till predikan, visans innehåll, explikativa och applikativa moment företer en allmän predikande röst som inramar visan. Den döda varelsen sägs vara uttryck för Guds ord, Guds röst. Varelsen har ordet för att ibland delegera det åt dess missbildade delar som var och en talar. På några ställen ges uttryck för den motsträvige mottagarens röst – en röst som kraftfullt bemöts. Visan är i sin helhet mycket dialogisk och innehåller åtskilliga läsartilltal som den ovan citerade uppmaningen *Lär af Fontangen min*. Därtill kommer den kommenterande röst som å ena sidan befinner sig utanför visan såtillvida att dess innehåll inte ska sjungas fram, men å andra sidan befinner sig inuti visan, såtillvida att det handlar om fotnoter. Dessa kommentarer har som framgått av fotnot (b) ovan ett distanserat förhållningssätt till mottagaren. Titelns och fotnoternas sakliga ton kontrasterar mot den affekterade, dialogiska och didaktiska ton som präglar visan, men dessa olika enheter konvergerar likväl. Den sakliga fysionomiska beskrivningen i titeln och fotnot (b) underbygger innehållet i visan, eftersom den styrker händelsens autenticitet. Det finns över huvud taget en fysisk påtaglighet trycket igenom. Titeln innehåller fysionomiska detaljer, träsnittet konfronterar betraktaren med en abnorm fysionomi, visan ger en illusion av att den monstrosa varelsen sträcker ut sin röda hand mot mottagaren (*min röda hand jag recker Er*) och fotnot (b) förmedlar ytterligare detaljskildringar av kroppens abnorma skapnad. Hela trycket är upplagt så att mottagaren konfronteras med den skräckinjagande kroppen som i sin tur har i uppgift att få honom ta avstånd från flärd. Att dra moraliserande slutsatser ur ett liks kött och blod är långtifrån unikt för detta skillingtryck. I *Inbjudan till dissektion* (1677) relaterar Olof Rudbeck samtidens flärdfulla klädmode till kroppens förgängliga innandömen och lovar att *allt vad Saxen har uppdiktat till mans och kvinnors högfärd, det skall Eder i människans kropps uppskärande ögonskenligen i dag visas* (Gyllene Äpplen 1995: 468). Detta tänkande i analogier är kännetecknande för barockens kultur. Förmodligen kan också den avslutande grotesken

relateras till epokens kultur, närmare bestämt till odlandet av antiteser i barockens olika konstformer.

Intertextualitet:

inflytande från andra texter, genrer och diskurser

I detta avsnitt belyser jag inflytanden från andra texter, genrer och diskurser på monstervisorna. Jag frilägger inflytanden på kompositionsnivå, topiknivå, uttrycksnivå och melodisk nivå.

Kompositionsnivå och topiknivå

Som tidigare nämnts skulle man kunna säga att det finns en predikande röst i monstervisorna. Kompositionsmässigt innehåller visorna de flesta av de homiletiska moment som ingick i stormaktstidens predikan. Att visorna är besläktade med genren predikan framgår också på topiknivå. Hästbarnens andra visa, Fontangbarnet och Grismonstret innehåller en slags straffkatalog som förklaras utifrån en syndakatalog; Gud har straffat människorna med krig, missväxt och farsoter på grund av otukt, trolldom, dryckenskap, svärande m.m. Visornas uppräknningar av synder kan i sin tur relateras till syndakatalogen i Paulus Galaterbrev (5:19). Övriga monstervisor handlar om synden i stort eller om en enskild synd som flärd eller hädande. I gammaltestamentlig anda åskådliggörs Guds kollektiva bestraffning av samhället för individernas ogudaktiga leverne, eller som visan om Hundmannen uttrycker det:

16.

Men sedan sådant Gudz- Föracht
är så gemeen i Wäreckt bracht /
Oss alt Godt mon förswinna /
Wij see här många toome huus /
Toom är mång Brödkorg och mång Kruus.
Dyr Tijd sig låter finna

Genom *Wij see här* ... skapas en fiktion av att mottagaren förflyttar sig in i visans rum, att han står bredvid berättaren och skådar ut över armodet.

Vidare drar några monstervisor paralleller mellan mottagarnas stad, land eller befolkningstillhörighet och en stad, ett land eller en befolkning i de bibliska berättelserna. I Grismonstret dras en parallell mellan Kristianstad och Gomorra, i Hästbarnen mellan judarnas diaspora och hotet om

att detsamma kan drabba det svenska folket och i Fontangkalvens avslutande bön formuleras en parallell på följande vis:

Gifwe Gudh at i nu kunde / såsom
the i Nineve, Edra Synder marge-
lunde / medh stoor anger grafwa ned /
och af Hierta / Hugh /och Sinne /
sluta JESum i ditt Minne.

Här framträder Nineve (vars invånare enligt Jona 1–4 gjorde bot och bättring och därmed undkom Guds vrede) som föredöme.

Två av trycken, Fontangbarnet och Fontangkalven, ingår i en större diskurs om klädedräkter. De kan sättas i samband med förordningarna mot överdåd i klädedräkt under 1600-talets andra hälft och med predikningarna mot fontanger som ägde rum i kyrkorna (Grimberg 1916: 9ff, Wieselgren 1835: 418). Genom monsterskillingtrycken kunde ett predikoliknande budskap genljuda bortom kyrkans väggar. Genom att sjunga en monstervisa predikade man både för sig själv och för andra inom hörhåll. På så vis kunde folkuppfostrande budskap få djupare och mer vittomfamnande fäste än om de begränsades till kyrkorummet.

Uttrycksnivå

Precis som i övriga skillingtryckskategorier innehåller monsterskillingtrycken många formelartade uttryck som vandrar mellan texter i äldre tider. Jag ska begränsa mig till att nämna tre av dem:

O Du arma Mull och Aska: Denna metafor återfinns i Fontangkalven (strof 1) och något annorlunda formulerat i det danska trycket Människokalven (*Du er dog Jord og Aske*, strof 10). Den är även frekvent utanför skillingtryckens värld. Till exempel använder sig Jesper Swedberg av den i en straffpredikan från 1711 mot fåfänga: *Ah, vad högmodas du, arma mull och aska, som dock icke annat äst, än en slem träck den stund du ännu lever?* (ur *Gudelige dödstankar*, citerad i Grimberg 1922: 17). I alla dessa tre fall förekommer metaforen i en kontext som handlar om en specifik dödssynd – högmodet. Metaforen framhäver människans förgängliga villkor och tjänar därför till att rikta tanken bort från kroppens ytligheter till själens frälsning. Vidare skulle man kunna säga att metaforen ingår i barockens vanitasdiskurs, i den för den samtida konsten och litteraturen utmärkande upptagenheten med livets flyktighet. Bruket av inledande exklamation i de två svenska exemplen (*Oh, Ah*) förmedlar en känsla av veklagan och upprördhet som kan efterbildas hos mottagaren. De samtida predikohandböckerna rådde prästen att själv

låta sig uppfyllas av den känsla han försökte väcka hos åhöraren, så att denne kunde bli smittad av hans engagemang (Kreslins 1989: 55).

Plågors här: Detta uttryck finns återgivet ovan i bild 1 i texten som omger träsnittet av Kräftflickan. Jag har inte funnit några andra samtida svenska belägg, men uttrycket återfinns senare i Gudmund Adlerbeths tragedi *Ingiald Illråda* (1818: 90). I likhet med *Du arma mull och aska* vandrar det över text- och nationsgränser. Där om vittnar förekomsten av *Heer der Plagen* i tyska religiösa, skönlitterära och medicinska skrifter från 1700- och 1800-talen. Ytterst torde uttrycket härröra från en äldre bibelöversättning. I teologen Hans Melins översättning av Predikaren återfinns följande: *En här af olyckor och lidanden öfversvämmat men-niskoslägtet* (SAOB, spalt H 2058).

En annan internationellt förekommande uttryckstyp består av en uppmaning till den syndfulla mottagaren att resa sig upp och lystra till visans budskap. Uttrycket förekommer i regel i *exordium*, som i Grismonstret:

Stat op O Synder Arme /
Stat op aff Synden din /
Bed HErren sig förbarme

En liknande inledning återfinns i en engelsk skillingtrycksvisa från 1600-talet:

Aryse and wak, for Cristis sake,
Aryse, I say agayn;
Awake, all ye that synfull be,
(citerad i Würzbach 1990: 67)

Ordupprepning av detta slag (*epizeuxis*) rekommenderades av 1600-talets retorikhandböcker för att åstadkomma emfas och affekt (Olsson 1963: 343). Ovanstående exempel ger också prov på visornas höga grad av dialogicitet med mottagaren genom direkta tilltal och uppmaningar till rörelser, även om uppmaningen till rörelse i dessa fall är symbolisk. Vi har även tidigare sett uppmaningar till rörelser i inledningen som i Fontangkalvens *kom och hör wad iag tig råder*. Genom dylika inledningar iscensätts också förhållandet mellan sändare och mottagare: mottagaren positioneras som en syndare som måste komma till insikt om sin situation genom en bättre vetande sändare. Samtidigt har visornas uppmaningar till mottagaren att komma och lyssna att göra med skillingtryckens distributionssituation och med den muntliga traditionen där berättaren behöver tillförsäkra sig åhörarnas uppmärksamhet.

Melodisk nivå

Med visorna följer melodiangivelser. Populärast i mitt material är *Kommer hijt til migh / säger Gudz Son* som anges till visan om Kräftflickan, visan om Hästbarnen, Hundmannen 1 och Hundmannen 2. Det är en botgörelsepsalm av tyskt ursprung som återfinns under rubriken *Psalmer Öfwer några Söndags Evangelier* i 1695 års psalmbok. Det var praktiskt med melodiangivelser till kända psalmer, eftersom allmänheten redan var bekant med dem. Ändå är det förmodligen ingen slump att ovan nämnda skillingtrycksvisor ska sjungas till en melodi från en psalm på temat botgörelse. Genom valet av melodi kan uppmaningen till syndaånger ha förstärkts.

Sammanfattning och avslutande diskussion

Sammanfattningsvis består ett monsterskillingtryck av flera olika grafiska enheter med olika funktioner. Titeln verkar för att locka till köp, träsnittet torde ha en emblematisk funktion och visan är didaktisk. Inte minst involverar ett monsterskillingtryck många aktiviteter: titeln läses upp, träsnittet beskådas och begrundas, visan läses igenom, sjungs och åhörs.

Sändarförhållandena i ett monsterskillingtryck kan beskrivas på följande vis: Gud talar inte direkt till människan, utan genom att skapa ett slags emblem i form av en monstros kropp att dechiffreras. Kroppen avbildas i ett träsnitt och en tolkning av den avges i en efterföljande visa som har flera likheter med en predikan. Skillingtrycket saluförs sedan av en försäljare som marknadsför visan genom att sjunga den på gator och torg. Under processens gång bildas flera skikt av sändare, med Gud i det yttersta, predikaren i det mellersta och personen som köpt trycket och sjunger visan för sig själv och sin omgivning i det innersta.

Ett monsterskillingtryck kan omfatta fem centrala röster:

1. Guds röst genom föreställningen om att Gud yttrat sig genom en kropp.
2. Den monstros kroppens röst i form av avbilden på träsnittet.
3. Predikantens röst genom intertexten predikan.
4. Försäljarens röst genom den första strofens lyrstringsmedel och betoningen av skillingtryckets nyhetsvärde.
5. Modellmottagarens röst, en röst som framställs som en motröst till den predikande rösten.

Kvantitativt är det den predikande rösten som upptar mest plats eftersom den genomsyrar visan. Den har dessutom högre auktoritet än modellmottagaren, vars motröst tillrättavisas. Vidare är även Guds röst strukturellt underordnad den predikande rösten genom inbäddning.

I monsterskillingtrycken finns ekon från andra religiösa texter på temat synd, straff och bot; berättelser från bibeln framträder på ett metonymiskt vis genom omnämmandet av laddade namn som Gomorra och Nineve. Den mest använda melodiangivelsen *Kommer hijt til migh / säger Gudz Son* sätter in visan i botgörelsens sammanhang. För att återgå till Kristeva, visar valet av intertexter både på skillingtryckens tillkomst-situation och på de erfarenheter som aktiverades av mottagaren. Valet av intertexter och diskurser är kulturellt bundet. Stormaktstidens skillingtrycksköpare hade med all sannolikhet kännedom om den bibliska berättelsen om Nineve, varför den inte utläggs i visan, och om den psalmtext som melodiangivelsen pekade mot. Den svunne skillingtrycksköparen var förmodligen också förtrogen med bruket av döden som argument för att bättra sig och med föreställningen att en enskild kropp kunde vara analogiskt länkad till hans och hela landets situation. Han torde också ha satt visans struktur och tonlägen i samband med predikantens auktoritativa röst. Skillingtrycksförfattarna hade emellertid kunnat välja en helt annan typ av intertexter utifrån andra samtida perspektiv på deformerade kroppar. De hade kunnat välja att betrakta monstren ur icke-religiös synpunkt som *lusus naturae*, prov på moder naturens oändliga skaparkraft och integrera kontentan av texter som *Fasciculus Admirandorum Naturae – Der spielenden Natur Kunstwerke In Verschiedenen Missgeburten vorgestellt* (1679) i sin framställning. Men de gjorde inte detta val av intertexter för de till allmänheten riktade skillingtrycken. Valet av religiösa intertexter (Galaterbrevet, predikostrukturen, botgörelsepsalmen, Gomorra, Nineve m.m.) indexerar synd, straff och botgörelse. De verkar för att åstadkomma en inre omvälvning hos mottagaren, som kan leda till en förändring av dennes leverne. I de fall som upphovsmän finns utsatta handlar det om kyrkans män, och av innehållet och dispositionen att döma torde även de anonyma trycken ha samma kategori upphovsmän. Som Stina Hansson skriver, stöddes och kontrollerades den privata litteraturen av staten (Hansson 1997: 201). Stat och kyrka verkade för en folkuppfostrande religiositet under stormaktstiden och man skulle kunna säga att monsterskillingtryckens varningar för olika former av överträdelser (flärd, hädande, trolldom m.m.) utgjorde ett av medlen för att påverka folket i önskvärd riktning. Samtidigt gav monsterskillingtrycken mening åt svårt deformerade kroppar. Kropparnas tillblivelse framställ-

des som meningsfull mot bakgrund av rådande religiösa världsbild där Gud hade en avsikt med allt.

På uttrycksnivå har det visat sig att visorna innehåller formelartade uttryck som vandrar mellan texter och nationer. Dessa uttryck underlättar memorerandet av vistexterna. Likaså är fenomenet monstervisa en internationell företeelse; därom vittnar bl.a. Razovskys artikel. De formelartade uttrycken är intertexter och i vid bemärkelse också röster som bryter in i texten.

De olika rösterna i ett monsterskillingtryck kan motsäga varandra som i fallen med Hästbarnen, Fontangkalven och Fontangbarnet vars skratrande illustrationer respektive grotesk kontrasterar mot deras allvar samma visor. Tolkningen av den sällsamma skepnaden som *lusus naturae* ventileras vid sidan av den dominerande tolkningen av den som *monstrum*. Olika typer av röster kan även understödja varandra som i fallet med Fontangbarnet där monstrets affekterade predikande röst interfolieras med en saklig kommenterande röst som tecknar dess fysionomi. De stilistiskt olikartade rösterna samspelar genom att det är den abnorma fysionomin som bildar underlaget för den moraliserande didaktiska utläggningen. Modellmottagarens röst är förvisso en motröst, men den tillrättavisas och förekomsten av den tjänar i längden den predikande rösten.

Som tidigare nämnts hävdar Fairclough att heterogena texter är kännetecknande för tider av social förändring. Beträffande 1600-talets och det tidiga 1700-talets skillingtryck skulle jag snarare säga att heterogeniteten beror på andra faktorer: på ett annat sätt att organisera texter, på genren skillingtryck med dess indelning i olika visuella enheter, på att visan ingår i en formelpräglad muntlig kultur och på att den är skriven under en era med förkärlek för antiteser.

Litteraturlista

En förteckning över skillingtrycken i min korpus finns på s. 130.

Adlerbeth, Gudmund: *Poëtiska arbeten* bd 1. Stockholm, 1818.

Baazius, Johannes: *Inventarium Ecclesiae Sveo-Gothorum*. Linköping, 1642.

Bachtin, Michail: *Rabelais och skrottets historia*. Gråbo: Anthropos, 1986.

Bachtin, Michail: *Dostojevskijs poetik*. Gråbo: Anthropos, 1991.

Ballads and Broad-sides chiefly of the Elizabethan Period, ed. Herbert Collman. Oxford: Roxburghe Club, 1912.

Brott i skillingtryck: tre uppsatser. Per Andersson, Martin Bjersby och Eva-Stina Christiansen. Uppsala: Litteratur och samhälle 20, 1984.

- Daston, Lorraine & Park, Katharine: *Wonders and the order of nature 1150–1750*. New York: Zone, 1998.
- Den flerstämmige sakprosaen: nye tekstanalyser*, red. Johan Tønnesson. Bergen: Fagbokforlaget, 2002.
- Den svenska litteraturen I*, red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc. Stockholm: Bonnier Alba, 1997.
- Dunthorne, Anna: "How to approach a Monster: A Comparison of Different Approaches in the Historiography of Early Modern Monster Literature", i: *History Compass* 6/2008, s. 1107–1120.
- Ekedahl, Nils: "Konungen och landet till nytta" – Andlig retorik och social disciplinering i en predikan av Haquin Spegel", i: *Kyrkohistorisk årskrift*, Uppsala: kyrkohistoriska föreningen, 1995, s. 39–61.
- Fairclough, Norman: *Discourse and social change*. Cambridge: Polity, 1992.
- Fairclough, Norman: *Critical Discourse Analysis: the critical study of language*. London: Longman, 1995.
- Fielder, Leslie: *Freaks: myths and images of the secret self*. New York: Anchor Books, 1993.
- Grimberg, Carl: *Svenska folkets underbara öden IV*. Stockholm: Norstedt & Söner, 1916, andra uppl. 1922.
- Gyllene Äpplen. *Svensk idéhistorisk läsebok*. Del 1, red. Gunnar Broberg. Stockholm: Atlantis, 1991.
- Hansson, Stina: "Privatlivets litteratur", i: *Den svenska litteraturen I*, s. 201–220.
- Hedin, Östen: "Vackra versar om den förskräckliga olyckan. Om olyckshändelser i skillingtryck", i: *Biblis* nr. 28, 2004, s. 16–31.
- Hellberg, Staffan: "Konflikter i grundskolans kursplaner för svenska", i: *Språk och stil* 18, 2008, s. 5–37.
- Hsia, Po-chia Ronnie: "A time for Monsters: Monstrous Births, Propaganda, and the German Reformation" i: *Monstrous Bodies/Political Monstrosities in Early Modern Europe*, red. Laura Lunger Knoppers & Joan B. Landes. Ithaca: Cornell University Press, 2004, s. 67–92.
- Jensen Skafte, Eva: "Negationer med komplex semantik i polyfonisk belysning", i: *Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin & ScaPoLine*, red. Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen & Henning Nølke. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2007.
- Jersild, Margareta: *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Stockholm: Svenskt visarkivs handlingar 2, 1975.
- Johannisson, Karin: *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur*. Stockholm: Norstedt, 1997.
- Josephson, Olle: *Vad läsarna läste: 1800-talets religiösa traktater*. Svensk sakprosa 10. Lund: Institutionen för nordiska språk, 1997.
- Kreslins, Janis: *Dominus narrabit in scripturis popolorum: A study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius*, Stockholm, 1989.

- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo: *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London: Routledge, 1996.
- Kristeva, Julia: "Word, dialogue and novel", i: *Desire in language. A semiotic approach to literature and art*, ed. Leon Roudiez. Oxford: Blackwell, 1980, s. 64–91.
- Ledin, Per: "Med det nyttiga skola vi söka att förena det angenäma ...": text, bild och språklig stil i veckopressens föregångare. Svensk sakprosa 14. Lund: Institutionen för nordiska språk, 1997.
- Ledin, Per: "Intertextualitet, smärta och ett mångstämmigt Apotek", i: *Till Barbro: texter och tolkningar tillägnade Barbro Söderberg den 23 september 1997*, red. Roger Andersson & Patrik Åström. MINS 45. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, 1997, s. 63–86.
- Mats Westerbergs Lefvernes Beskrifning*, utgiven av Margareta Hellquist. Västerås: Acta Bibliothecae Arosiensis 7, 1973.
- Nationalencyklopedin*, band 6. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, 1991.
- Olsson, Bernt: *Spegels Guds verk och hwila. Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning*. Stockholm: Natur och kultur, 1963.
- Piehl, Friedrich: *Die Ornament-grotteske in der italienischen Renaissance – zu ihrer kategorialen struktur und entstehung*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1962.
- Razovsky, Helaine: "Popular Hermeneutics: Monstrous Children in English Renaissance Broadside Ballads", i: *Early Modern Literary Studies* 2.3, 1996.
- Sandblad, Henrik: *De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformationen och motreformationen*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1942.
- Schmuck, Wilhelm: *Fasciculus Admirandorum Naturae – Der spielenden Natur Kunstwerke In Verschiedenen Missgeburten vorgestellt*. Strasbourg, 1679.
- Schück, Henrik: *Ur gamla papper: populära kulturhistoriska uppsatser VI*. Stockholm: Geber, 1904.
- Sproglig polyfoni. Tekster om Bachtin & ScaPoLine*, red. Rita Therkelsen, Nina Møller Andersen & Henning Nølke. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2007.
- Stenberg, Göran: *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Stockholm: Atlantis, 1998.
- Swedberg, Jesper: *Schibboleth. Swenska språketz rycht och richtighet*. Skara 1716.
- Svenska akademiens ordbok*, Lund: Svenska Akademien, 1893–.
- Wieselgren, Peter: *Sveriges sköna litteratur: en öfverblick vid akademiska föreläsningar*. Del 3. Lund: Gleerups förlag, 1835.
- Würzbach, Natascha: *The Rise of the English Street Ballad, 1550–1650*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Ödman, Per-Johan: "Predikstolsbasunen och den runde vedergällaren. Predikan som folkuppfostran under 1600-talet", i: *1600-talets ansikte*, red. Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay. Lund: Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen, 1997.

Når verber taber tryk

Valens, referentialitet og aspektualitet i forbindelse med inkorporation og trykssvage verber i dansk

1 Indledning

Med nærværende studie skal der sættes fokus på den gruppe af danske verbalforbindelser der bl.a. kendes under betegnelsen 'tryktabsforbindelser', og som *„spille fløjte, „gøre rent og „køre i tog* er prototypiske eksempler på. Gennem en funktionelt funderet artikel af Michael Herslund (2005) vil den for tiden mest fremtrædende forståelse af fænomenet

En hjertelig tak skylder jeg Henrik Jørgensen, Steffen Krogh og Johanna Wood for konstruktive kommentarer og skarpe blikke under korrekturlæsningen.

Petersen, K. Thisted, Ph.d.-stipendiat, Nordisk Institut, Aarhus Universitet. "De-stressed lexical verbs: valency, reference and aspect of de-stressed verbs in Danish". *ANF* 125 (2010), pp. 155–181.

Abstract: In recent years, Danish functional grammarians have shown a rising interest in verbs becoming unstressed in connection with so-called incorporated constituents. Today, the most well-established theory is that combinations consisting of a stress-reduced verb followed by a nominal or an adverbial unit such as *„spille „på fløjte* ('play the flute') constitute complex predicates. This paper makes clear that the present functional perspective is not sufficient for a satisfactory analysis of the combinations of an unstressed verb and a prepositional phrase. Starting from a valency-based understanding of the phenomenon, it is shown how important it is to recognize whether the verb or the preposition selects the following constituent in the specific case, and whether the incorporated constituent is a direct object or an adverbial phrase. It appears that stress-reduced content verbs, functioning as copula verbs, followed by adverbial prepositional phrases such as *spille i „spille „i orkestret* ('play in an orchestra') are topologically more continuous than other sorts of incorporation. I.e., in this case the possibility of interposing an adverbial of manner between the verb and the incorporated unit is blocked. Finally, the importance of not combining syntactic functions with specific semantic and pragmatic roles is emphasized, with reference to Ole Nedergaard Thomsen's hypothesis that unit accentuation is an expression device for derived or marked predicates. Recognizing that, in Danish, the questions *What are you doing?* (asking for an activity) and *What do you do (professionally)?* (asking for a state) are, both unproblematically combined with the answer *Jeg „spiller „på fløjte* ('I play the flute'), it is suggested that incorporation predicates should be regarded as less referentially and less aspectually focused than their stressed equivalents, i.e. as referentially and aspectually unmarked.

Keywords: unstressed verbs, Danish, incorporation, prepositional phrases, word order, valency, reference, aspect.

kort blive præsenteret. Herefter skal et diakronisk perspektiv tjene til at fremhæve de vigtigste forskningsresultater inden for feltet. Da der hidtil kun er blevet gjort mangelfuldt rede for den særlige gruppe af forbindelser hvor en præpositionsgruppe udgør det inkorporerede led, vil nærværende undersøgelse koncentrere sig specielt om denne type.

For at opnå den rette forståelse af hvilke syntaktiske funktioner de forskellige inkorporerede led kan tildeles, betragtes forbindelserne ud fra en valensorienteret synsvinkel. Da både verber og præpositioner besidder en relationel funktion der gør begge disse ordklasser til potentielle valensbærere, er det vigtigt at finde frem til nogle klare kriterier for hvordan det kan afgøres hvilken relator der i den enkelte ordforbindelse udgør det valensbærende element. Med udgangspunkt i Jette Lamberth Niensens (1995) afhandling om præpositionens syntaks og semantik og ved inddragelse af Lisbeth Falster Jakobsen (2005), Ole Nedergaard Thomsen (1991) og Ole Togeby (2003) vil valensbegrebet og dets anvendelse i relation til præpositionelle tryktabsforbindelser blive diskuteret. Efter således at have undersøgt forholdet mellem syntaks og semantik sættes der med Eva Skaftens Jensens (2007) artikel om markeret over for umarkeret artikelbrug i dansk fokus på den mere pragmatiske side af sagen. Hvor Thomsen behandler de inkorporerede led som semantisk og pragmatisk markerede størrelser, vil foreliggende studie på baggrund af Zeno Vendlers (1967) verbalklassifikation anskueliggøre hvordan man ved at se tryktabsforbindelserne som semantisk og pragmatisk flertydige enheder der har en videre aspektuel og referentiel anvendelighed end tilsvarende forbindelser med hovedtryk på verbet, snarere bør betegne disse som umarkerede.

2 Det komplekse prædikat

De verbalforbindelser der her skal tages under behandling, hører til den gruppe af ordforbindelser der af Michael Herslund er blevet beskrevet som et prædikats evne til undertiden at "sluge" nogle af sine aktanter – eller noget andet – og således optræde som et komplekst prædikat bestående af et *værtsprædikat* og *co-prædikat*" (Herslund 2005:88). Man kan overordnet set skelne mellem tre forskellige forbindelsestyper. Med Herslunds eksempler vil dette sige at der for det første kan være tale om kombinationer som *sidde og læse* og *komme løbende* hvor et finit verbum indgår sammenslutning enten med endnu et finit eller med et infinit verbum. De to andre hovedtyper af komplekse prædikater er forbindelser hvor

co-prædikater ikke udgøres af noget verbum, men hvor det derimod er enten en adverbial eller en nominal størrelse der sammen med værtsprædikater er med til at forme en ny betydningsenhed. Det kan således handle om verber med efterstillet tilknyttede partikler som i udtrykket *„sætte sammen*, eller der kan være tale om såkaldt inkorporerede objekter som i *„læse a'vis*. Det der motiverer Herslund til at anvende begrebet 'komplekst prædikat', er tanken om at det der på udtryksplanet fremtræder som to forskellige ledstørrelser, konceptuelt betragtet kan fortolkes som en verbal enhed. Det særlige ved disse typer af verbalforbindelser er nemlig at værtsprædikater mister sit normale hovedtryk for i stedet at indgå i enhedsaccentuation med det derpå følgende trykstærke co-prædikat. At to led der syntaktisk set normalt fremstår tydeligt adskilte, ved hjælp af en fortrinsvis prosodisk markering bindes sammen til en enhed, er der i tidens løb blevet udtænkt forskellige tanker og teorier om. I et historisk rids vil det i det følgende derfor først blive gennemgået hvordan man på forskellige tider har opfattet trykkets funktion.

3 Enhedsaccentuationen i diakronisk perspektiv

Med henblik på kort at følge op på den udvikling som trykssvage verber i dansk har undergået, er det nærliggende at begynde med Otto Jespersens fonetiske studier fra 1906. Heri forklares det at en af trykkets funktioner netop er "at holde sammen på det, der hører sammen (e n h e d s t r y k), og på den anden side sondre det, der skal holdes ude fra hinanden; det første ved hjælp af, at svage stavelser samler sig om een stærk som et enhedsmærke" (Jespersen 1906:110). Jespersens endelige karakterisering af fænomenet præsenteres i tredje udgave af samme værk som "det psykologiske forhold at de forbindelser der har tryk på sidste led, altid betegner et enkelt begreb" (Jespersen 1934:137). Med opmærksomheden rettet mod det psykologisk-kommunikative aspekt kommer enhedstrykket hos Jespersen således til at bero på en sammenhæng mellem semantik og pragmatik¹, og i forhold til de verbalforbindelser der har et objekt som det tilknyttede led, afviser han med sine eksempler en af K.J. Lyngby opstillet hypotese om en tydelig sammenhæng mellem verber der "styrer et navneord uden kendeord" (Jespersen 1934:137) og forekomsten af enhedstryk.

¹ Jf. McGregors (2007) henvisning til den overordnede skelnen mellem kodet mening (semantisk) og ikke-kodet, implikaturbaseret mening (pragmatisk).

I *Elementær Dansk Grammatik* gør Paul Diderichsen ikke meget mere ud af at undersøge Lyngbys antagelse til bunds. Med endnu et par tilfældige eksempler som kan afkræfte hypotesen, konkluderer Diderichsen blot at et "Substantial i bekendt Form eller med bestemt Bestemmerled er sjældent som Objekt i syntetiske [læs: analytiske] Forbindelser" (Diderichsen 1976:238). For Diderichsen består det vigtige nemlig ikke så meget i at skelne mellem trykstærke og -svage verber, men derimod snarere i at markere den topologiske forskel mellem ægte og uægte sammensætninger. Ægte sammensætninger kalder Diderichsen syntetiske forbindelser som *'overøje* hvor trykket ligger på det første ord, mens analytisk adskilte ordforbindelser som *stå op* benævnes uægte sammensætninger. Diderichsen understreger herefter at der efter de trykssvage verber der indleder uægte sammensætninger, "kan optræde næsten alle de samme Arter af efterstillede Adled som ved Sætningsverbaler med Fuldryk" (Diderichsen 1976:237). Ved på denne måde at betone at der i uægte sammensætninger altid vil være tale om to tydeligt adskilte led, markerer Diderichsen sin primært syntaktisk funderede forståelse af de analytiske ordforbindelsers opbygning. Mens Jespersen betragter trykforholdene som det afgørende element i forståelsen af denne særlige forbindelsestype, tildeler Diderichsen derimod den prosodiske side af sagen en tydeligt sekundær rolle, og med fokus rettet mod leddenes topologisk adskilte karakter betegnes de uægte sammensætninger derfor som "Tryktabsforbindelser [...] hvor Leddenes Betydning er afbleget, eller hvor det ene Led ikke er almindeligt i selvstændig Anvendelse" (Diderichsen 1976:166). Hvor forskelligt disse to lingvister end anskuer fænomenet, er de fælles om ikke at ville postulere nogen klare regler for forbindelsernes formmæssige opbygning.

I 1980 forsøger Jørgen Rischel at følge op på sine forgængeres utilstrækkelige beskrivelse af de ovennævnte verbalhelheder. Som den første introducerer han således en generel regel for hvad der formelt set gør sig gældende når et trykssvagt verbum i dansk indgår i en enhedsforbindelse med et objekt. Efter at have undersøgt omstændighederne ved forekomsten af enhedstryk kan Rischel til sidst opstille den regel "dass das Objekt in phonologischen Phrasen keinen 'Determiner' haben darf" (Rischel 1980:275). Med enkelte verber som f.eks. *hade* og *elske* forholder det sig imidlertid sådan at de efterfulgt af et objekt i nøgen form altid vil bære hovedtryk. Denne særegenhed forklarer Rischel forsøgsvis således at den af verbets semantik udløste generiske reference blokerer for et tryktab. Rischels regel må siges at have ramt plet, men da den som sagt

udelukkende tager hensyn til verber forbundet med umiddelbare objekter, ligger der stadig udforsket stof og venter.

Lang tid skal der imidlertid ikke gå inden Jann Scheuer i sin omfattende rapport om *Tryk på Danske Verber* igen tager spørgsmålet om enhedstryk op til diskussion. Heri tøver han ikke med at fremsætte den tese at Rischels trykregel ”kan udvides til at omfatte andre konstruktions typer, fx verber med præpositionsforbindelse og verber i *der*-konstruktioner” (Scheuer 1995:14). Scheuers undersøgelser bygger alle på autentiske eksempler fra et indsamlet datamateriale, og på grundlag af sætninger af typen *Der sad 'kanyler i væggen* (Scheuer 1995:128) kan han derfor konkludere at verbet i 97,4 % af de tilfælde hvor *der* fungerer som foreløbigt subjekt, ”realiseres uden tryk når nominalfrasen [dvs. det egentlige subjekt] er uden determiner” (Scheuer 1995:143). Ud over at bekræfte Rischels tese har rapporten dog også et andet og større ærinde som går ud på at finde en sammenhæng mellem nominalets grad af referentialitet og verbets trykstyrke. Der skelnes her mellem en semantisk form for referentialitet der angår såvel hele propositionens fakticitet som nominalets identificerbarhed, og en pragmatisk form omhandlende talers vægtning af nominalet i den kommunikative kontekst. Scheuer får hurtigt knyttet en parallel mellem nominalfraser uden determiner og semantisk ikke-referentialitet, hvorefter han gennemgår et omfattende antal forbindelsestypers trykforhold for til sidst at kunne fremsætte en noget tvivlsom hypotese om at den pragmatiske referentialitet udgør det afgørende kriterium for et verbs trykstyrke. Således vil den pragmatiske referentialitet ifølge Scheuer kunne bestemme at et semantisk referentielt nominal mister sin referentialitet fordi dets ”unikke identitet er uvigtig i konteksten” (Scheuer 1995:131). Problemet med en sådan tolkning er for det første at der på en upræcis måde kan lægges ad hoc-forklaringer til grund for de tilfælde hvor sætningseksemplerne ikke passer med den fremsatte referentialitetsteori, og for det andet at begreberne anvendes i flæng. Når Scheuer beskriver definit form som unik reference og sætter lighedstegn mellem indefinit form og ikke-unik reference samtidig med at han definerer semantisk referentialitet som først og fremmest afhængig af propositionens faktiske (=referentielle) eller ikke-faktiske (=referentielle eller ikke-referentielle) modalitet, får han opstillet nogle begreber der sigter i hver sin retning. Sætningen *Hun var ude og købe 'bil* (Scheuer 1995:128) ender derfor med at blive karakteriseret som semantisk referentiel på grund af den faktiske modalitet der gestaltes gennem verbets præteritumsform. At det indefinitte nominal *bil* imidlertid normalt ikke opfattes som referentielt, skyldes ifølge Scheuer der-

imod "pragmatiske forhold frem for semantiske" (Scheuer 1995:131). Betragtet ud fra en mere traditionel referentialitetssynsvinkel forholder det sig dog snarere omvendt. I *Nudansk Grammatik* forklares det at man med en vending som *spille trompet* har at gøre med en generel reference "til ting af en bestemt kategori uden at tænke på, hvor mange forekomster der er tale om" (Becker-Christensen og Widell 2005:48). Når man efter en sådan bestemmelse alligevel i nogle situationer vil være mere tilbøjelig til at beskrive referencen som specifik, må det være på sin plads netop i sådanne tilfælde at lade forskellige pragmatiske forhold spille den afgørende rolle. I forbindelse med teorien om markerethed i afsnit 5 vil spørgsmålet om referentialitet blive taget op til videre diskussion. I det følgende skal der først kigges nærmere på den syntaktiske og semantiske analyse af de forbindelser der indeholder præpositionelt inkorporerede led. Indtil videre er disse blevet beskrevet på lige fod med andre tryktabsforbindelser, men som det senere skal vise sig, fortjener de klart en selvstændig analyse.

4 Inkorporerede præpositionsforbindelser

4.1 Klassifikation af ordforbindelser

Da de ovenfor introducerede verbalhelheder udgør en broget samling af forskellige former for ordforbindelser, er det nødvendigt både at kommentere de klassifikationskriterier som kan anvendes med henblik på en hensigtsmæssig skelnen mellem de forskellige typer, og at præcisere hvad der menes når denne studie begrænser sig til ikke at ville inddrage idiomatiske udtryk. I artiklen "Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler" forsøger Anna Braasch på grund af sin frustration over manglen på en fast terminologi at opstille nogle brugbare klassifikationskriterier. Med et spænd fra de helt frie typer, der "består af enkeltord med fuld egenbetydning" (Braasch 2005:100), til de helt faste forbindelser "med maksimal indre kohæsion" (Braasch 2005:101) giver Braasch et bud på de forskellige mellemstadier på denne vej: "Frie...Valens...Kollokation...Idiom...Formel...Sentens...Faste" (Braasch 2005:100). Tryktabsforbindelser er netop kendetegnet ved at kunne forme eksempler i både helt frie og helt faste afskygninger. Da springet fra én type til en anden udgør en glidende overgang, er man for overhovedet at kunne gøre brug af disse termer nødt til først at gøre det klart fra hvilken synsvinkel man foretager sin analyse. Med to overordnede

afgrænsningsprincipper kan man vælge at lægge mere eller mindre vægt på henholdsvis graden af komponenternes bibeholdelse af deres egenbetydning, 'kompositionalitet', og graden af mulighed for udskiftning og formændring af komponenter, 'variabilitet'. I et grænsetilfælde som *begå + forbrydelse/fejl/vold...* vil man med udgangspunkt i substantivet således kunne tale om en mere fast klassifikation end hvis der fokuseres på verbets friere muligheder for udvælgelse af sit objekt: "Ordforbindelser af denne type kan, alt efter klassifikationens formål, betragtes som valenskonstruktion dvs. som et verbum med det pågældende valensbundne led eller som kollokationer med det pågældende substantiv som kerne" (Braasch 2005:101). 'Kollokation' er altså en betegnelse som af Braasch anvendes om de forbindelser hvor en semantisk kerne kaldet 'basis' kobles sammen med og specificeres af en 'kollokator'. I modsætning til idiomet, hvis betydning ikke blot består i en kombination af de sammensatte ords mulige semantik, har kollokationen dermed en meget høj grad af kompositionalitet. Da der i forhold til idiommer og endnu mere fastfrosne former for ordkombinationer hersker en så ringe grad af både kompositionalitet og variabilitet at man ikke vil kunne uddrage generelle regler heraf, vil disse falde uden for denne undersøgelses analyseområde. Fordi nærværende studies hovedformål er at undersøge et verbs muligheder for i kombination med en præpositionsforbindelse at miste trykstyrke, lader fænomenet sig her bedst anskue ud fra valensbaserede selektionskriterier. Således vil det blive antaget at en nuanceret grammatisk ledanalyse som udgangspunkt skal anvendes så langt ned på sætningens niveau som muligt, ligegyldigt hvor meget et enhedstryk end synes at markere en ophævelse af sætningens normale ledgrænser. For at skabe et klart fundament for hvordan man skal forstå valensbegrebet i forholdet mellem verber og præpositioner, vil begrebet i næstfølgende afsnit først blive diskuteret uden hensyntagen til trykforhold. Derefter følger analysen af selve tryktabsforbindelserne.

4.2 Præpositionens valensforhold

I forbindelse med analysen af præpositionsforbindelser er det som det første vigtigt at tage stilling til hvordan der på den mest hensigtsmæssige måde kan opretholdes en klar adskillelse mellem valensbundne og frie led. I *En syntaktisk og semantisk undersøgelse af præpositionen* (Nielsen 1995) skelner Nielsen mellem to forskellige typer af valensbærende relatorer. Med denne distinktion menes der at man i nogle propositioner med større fordel vil kunne betegne præpositionen som den primære og ver-

bet som den sekundære relator. Nielsen opstiller den regel at man i forbindelser mellem to argumenter der tilsammen udgør kun én proposition, kan karakterisere præpositionen som den primære relator. I eksemplerne (1) *Der Mann auf dem Sofa*, (2) *Die Vase aus dem Mittelalter* og (3) *Der Mann mit dem Hut* (Nielsen 1995:76) vil et eventuelt verbum således kun blive et modificerende element i den relation præpositionen danner. Hvis præpositionen som i eksemplet (4) *Peter studiert Germanistik in Berlin* (Nielsen 1995:78) lægger en yderligere omstændighed til en allerede selvstændigt fungerende proposition, er verbet derimod den primære relator: "I den syntaktiske valens ville præpositionalgruppen i [(1)] blive regnet som en obligatorisk aktant. Det er karakteristisk, at præpositionalgruppen syntaktisk regnes som et nødvendigt led, netop i de tilfælde, hvor præpositionen semantisk er den primære relator" (Nielsen 1995:76). Når det drejer sig om et præpositionsobjekt, mener Nielsen at det "ville forvirre at benytte betegnelserne primær og sekundær relator i disse tilfælde, hvor begge relatorer er nødvendige for realiseringen af den propositionelle nukleus" (Nielsen 1995:82). Afgørende for hvornår man ud fra en hierarkisk betragtet sætningsstruktur kan tildele præpositionen den primære relationelle status, er således om denne udgør enten en del af eller hele den propositionelle kerne. At argumentere for at præpositionen i (3) er syntaktisk nødvendig for overhovedet at kunne realisere propositionen (MANN, HUT), er imidlertid ikke muligt, for indsættelsen af verbet *tragen* ville ganske overflødiggøre *mit*. Prøver man alligevel at anskue sætningens syntaktiske forhold ud fra præpositionens synsvinkel ved at indskyde et såkaldt modificerende verbum, tydeliggøres det kun at det udelukkende er verbets valensforhold der afgør om det efterfølgende præpositionsled skal anses som syntaktisk nødvendigt eller ej. Selv om man i *Der Mann geht mit dem Hut* semantisk set sagtens vil kunne forsvare at benævne præpositionen *mit* som den primære og væsentlige relator mellem de to argumenter *Der Mann* og *dem Hut*, bliver det klart at præpositionsforbindelsen i forhold til det monovalente verbum *gehen* syntaktisk set er et fuldstændig frit tilknyttet led. Havde man i ovennævnte eksempel i stedet indsat et divalent verbum som *wedeln*, ville en udeblivende præpositionsforbindelse derimod gøre sætningen ugrammatisk.

Problemet med Niensens påstand om overensstemmelsen mellem semantisk dominans og syntaktisk nødvendighed er at den bider sig selv i halen. At det i de fleste sætninger der indeholder en præpositionsforbindelse med en nogenlunde konkret betydning, vil være muligt at lade

præpositionen stå tilbage som eneste bindemiddel i en selvstændigt fungerende proposition, antyder blot at præpositionsforbindelsens semantik er tilpas håndgribelig til at være meningsfuld i sig selv. Man kan dermed regne med at sådanne forbindelser for det meste vil have en adverbial funktion, og at de derfor kun i de færreste tilfælde er syntaktisk nødvendige. Det siger sig selv at præpositionen i verbumløse forbindelser altid har den primære (og eneste) relatorfunktion. Ifølge sagens natur må det at udnævne en relator som primær derfor først og fremmest kræve at et eksemplar af hver relatorkategori (verbum og præposition) er repræsenteret i propositionen, samt at man udelukkende lader klassifikationen foregå på et semantisk niveau. Med Lisbeth Falster Jakobsens begreber bør der derfor skelnes mellem udtrykksvalens og indholdsvalens. Hermed kan der enten være tale om en ”aktant: en valensbundet størrelse anskuet ud fra det potentielle udtryk” eller et ”argument: en valensbundet størrelse anskuet ud fra det overordnede selekterede indhold + en tildelt rolle” (Jakobsen 2005:63). Om en præpositionsforbindelse realiseres som et syntaktisk bundet led eller ej, vil således alene afhænge af dets udtrykksvalentielle tilknytning til verbet. Ligger der i verbets valens ikke noget syntaktisk krav om et præpositionelt tilknyttet led, bør præpositionsforbindelsen ikke betegnes som obligatorisk. Derimod vil det i stedet kunne hævdes at det alene er præpositionen der indeholder den valens som er bestemmende for realiseringen af det efterfølgende substantiv.

4.2.1 Tryktabsforbindelser og valens

Spørgsmålet er nu om de omstændigheder der gælder for præpositionsforbindelser fungerende under almindelige trykforhold, uden videre kan overføres til også at gælde for de typer der inkorporerer i et komplekst prædikat. I sin artikel om forbindelser med enhedstryk i dansk definerer Thomsen valensbegrebet som ”the total content of the Predicate relation’s *combinabilities*” (Thomsen 1991:152). Der skelnes herefter mellem obligatoriske og fakultative ledtyper, og endelig klassificeres alle former for nominal inkorporation som hørende til den mest centrale del af et verbums valens: ”The phenomenon in Danish grammar of analytic NI [dvs. ’Noun Incorporation’] shows that one has to recognize also a most central layer around the predicate. This I will term the ’*Nucleus*’ [...] On this layer the IN’s are located. They are obligatory” (Thomsen 1991:152). En sådan forståelse af valensbegrebet synes i denne sammenhæng imidlertid at være mindre hensigtsmæssig. Hvis enhver præpositionsgruppe der med enhedstryk til følge har mulighed for at tilknytte sig et verbum, skal

opfattes som en obligatorisk valensbunden aktant, ender det med at ét og samme verbum bliver valensudløser for et utal af forskellige præpositionsforbindelser. Det har således karakter af cirkelslutning at lade verbets tab af tryk blive indikator for det efterfølgende leds valensbundethed. Da det netop udelukkende er med et bestemt selekteret indhold for øje at man med et tryksvagt verbum kan indicere nødvendigheden af at realisere et efterfølgende trykstærkt argument, forekommer beskrivelsen at være for svævende. At sætte trykforhold op som et kriterium for udtrykksvalens er kontraproduktivt for den rette forståelse af hvor forskelligartet de præpositionelle inkorporationer forholder sig til forskellige verber, og man mister dermed muligheden for at kunne skelne mellem om det i sidste ende er verbets eller præpositionens valens der fremkalder det efterfølgende substantiv. Af denne grund vil den grammatiske analyse i nærværende studie basere sig på en traditionel forståelse af valensbegrebet byggende på grundidéen om at ethvert verbum kan klassificeres ud fra sit iboende leksikalske valenskrav (jf. Herslund og Sørensen 1982, Jensen 1985).

Ole Togeby stiller de valensmæssige forhold for trykovertagende, inkorporerede nominaler noget mere nuanceret op idet han i den forbindelse opererer med tre forskellige former for prædikater. Der kan således være tale om et 'kategoriseringsprædikat' hvor et kopulativt verbum knytter sig til en valent ikke-bestemt substantivrod (f.eks. *ø*være/*ø*spille 'klavn), et 'støtteverbumpsprædikat' bestående af et afleksikaliseret verbum med påhægtet verbalsubstantiv (f.eks. *ø*gøre 'tilføjelser 'til) eller en med Diderichsens terminologi 'uægte sammensætning' som f.eks. *ø*synge *ø*i 'kor' (Togeby 2003:70). Imidlertid forbliver forestillingen om præpositionen som et betydningsløst forbinderled hos Togeby fuldstændig uændret: "Præpositioner som er inkorporeret som en del af et valent prædikat [...] opfattes ikke i sig selv som foregange med valens" (Togeby 2003:258). I analysen nedenfor vil det blive vist på hvilken måde en sådan opfattelse er utilstrækkelig i en tilbunds gående forståelse af de inkorporerede leds funktioner.

4.2.2 *Transitive verber*

Ved at give afkald på muligheden for at kunne tage præpositionen i betragtning som en potentiel valensbærer kommer man til at mangle et vigtigt redskab i analysen af enhedsforbindelser som (4) *Poul ø*spiller *ø*på 'fløjte og (5) *Poul ø*spiller *ø*i or'kester der i nærværende analyse repræsenterer to meget forskellige former for inkorporation. Som forudsætning for at kunne foretage en differentieret bestemmelse af præpositionsfor-

bindelsernes forskellige ledtyper gås der i det følgende ud fra det traditionelle skel mellem transitive og intransitive verber. Om verbalklassifikation baseret på transitivitetskriterier overhovedet lader sig gøre, vil i denne sammenhæng ikke blive diskuteret.

Klassen af transitive verber kan inddeles i to underkategorier. Verbet *spille* tilhører den gruppe der har mulighed for både umiddelbart og middelbart (dvs. vha. en præposition) at tilknytte et objekt, mens f.eks. forbindelsen *stole på* kun forekommer i denne middelbare version. Når man har at gøre med et verbum der uden at ændre sin leksikalske betydning ved hjælp af en præpositionsforbindelse har mulighed for både at tilknytte et objekt og et adverbial, må det antages at objektet udgør valensaktanten, mens adverbialet er fakultativt. Præpositionsobjektet i (4) vil derfor blive betegnet som bundet af verbets valens, mens det præpositionelle adverbial i (5) snarere bør beskrives som en til verbet *spille* frit tilknyttet tilføjelse. Dermed må der sættes spørgsmålstegn ved Togeby's udsagn om at enhedstryk "kun gælder valensbundne led", og at "frie udsagnsadverbialer [...] i ikke-bestemt form [ikke] kan [...] udløse leksikalsk tryktab" (Togeby 2003:42). I den forbindelse vil det netop være relevant at operere med verbet og præpositionen som to forskellige typer af valensbærende relatorer. I den verbalgruppe der både med og uden en præposition som mellemlid er i stand til at indgå i en enhedsforbindelse, vil der således altid være én af de relationelle operatorer som er den mest fremtrædende og dermed den afgørende for propositionens realisering. For at kunne bestemme hvilket element der besidder den afgørende relationelle betydning mellem to argumenter, må udeladelsesprøven tages i brug. I (4) kan man uden betydningsændring nøjes med at lade verbet stå tilbage som den eneste relationsskabende konstituent, men da der i (5) er tale om enten en form for lokal- eller mådesbestemmelse, er det logisk at det her er præpositionen der kan betegnes som det væsentligste indholdslemte:

(4a) *Poul* _o*spiller* 'fløjte

(5a) *Poul* _o*i orkesteret* (f.eks. 'spiller 'godt)

Fordi *spille* er et divalent verbum som kræver et efterfølgende objekt, må det forudsættes at bestemmelsen *i orkester* ikke opfylder dette verbums udtryksvalentielle krav. Grunden til at adverbialet alligevel uden vanskeligheder kan optræde meningsfuldt i sætning (5), er at verbet i forhold til relationen mellem *Poul* og *orkesteret* ikke udviser nogen tvingende nødvendig semantik. Til at beskrive forholdet mellem verbet og præpositionen i henholdsvis eksempel (4) og (5) kan modifikatorbegrebet fra Herslunds og Sørensens (1982) valensterminologi med fordel anvendes.

Anskuer man forholdet relatorerne imellem, kan man sige at mens *spille* er en modifikator af den føromtalte lokale relation i (5), er det i (4) *på* der mellem verbum og objekt udgør det modifierende element. At præpositionen i (4) ikke kan betegnes som et konceptuelt autonomt element, fremgår af dens grammatiske måde at fungere på. I ovennævnte eksempel har *på* således udelukkende den funktion at bane vejen for en ændring af objektets referentielle forhold. Kun ved hjælp af *på* bliver det nemlig muligt substantivet at rive sig fri af enhedsforbindelsen for entydigt at kunne referere specifikt: *Poul 'spiller på 'fløjten* vs. **Poul 'spiller 'fløjten*.

Til at finde ud af hvilket led der har den tætteste tilknytning til verbet, og som dermed må betegnes som en valensbundet aktant, egner en permutationsprøve sig godt. Ved at se nærmere på de ovennævnte leds placeringsmuligheder vil man kunne opnå en klar fornemmelse af deres funktion og binding:

(6) *Poul* _o*spiller* _o*på* 'fløjte _o*i or'kesteret*

(7) **Poul* _o*spiller* _o*i or'kester* _o*på* 'fløjte

Al den stund det efter enhedsforbindelsen i (7) ikke er muligt at placere præpositionsforbindelsen *på fløjte*, tydeliggøres det at dette er en aktant der i modsætning til det præpositionelle adverbial *i orkester* er helt og aldeles afhængig af det transitive verbum *spille*. At et sædvanligvis objektsfordrende verbum på denne måde er i stand til at blive tilfredsstillet af et adverbial, indicerer at der med tryktabet sker en ændring i verbets semantik. Selv om det tryksvage *spille* i (7) stadig har sin leksikalske egenbetydning i behold, fungerer det alligevel her under forhold der kunne minde mere om et hjælpeverbs. Under normale trykforhold ville der således ikke være problemer i den ledrækkefølge eksempel (7) fremviser. Tilføjelsen af den bestemte artikel til substantiverne i (7a) følger som en nødvendig konsekvens af verbets trykstærke realisering. Udslagsgivende for nedenstående eksempels friere ledstillingsmuligheder er således alene de ændrede verbale trykforhold:

(7a) *Poul* 'spiller _o*i or'kesteret* _o*på* 'fløjten

Med det trykstærke verbum genetableres den nødvendige semantiske forbindelse mellem *spille* og *fløjte*, mens *i orkesteret* træder til side som et selvstændigt adverbial.

Som sidste led i udredningen af forskellen mellem (4) og (5) vil en nominaliseringsprøve blive introduceret. Kun hvis verbet fordrer det efterfølgende led som en valensbundet aktant og derfor har sin fulde leksikalitet i behold, bliver det i stand til sammen med den trykovertagende præpositionsforbindelses substantiv at danne et verbalsubstantiv:

- (8) *Pouls fløjtespil i orkesteret*
 (9) **Pouls orkesterspil på fløjten*

Den stærke forbindelse mellem *spille* og *fløjte* taget til efterretning bør man alligevel være forsigtig med som Thomsen at degradere det inkorporerede objekts funktion til blot og bar modifierator: "Incorporation typically involves grammatical function changing (it is diathetic), as for example in the case of object incorporation where a bound modifier corresponds to a transitive object" (Thomsen 2002a:289). Begrundelsen for at *fløjte* bør anskues som selvstændigt fungerende komplement, bygger på muligheden for mellem verbum og objekt at indskyde netop et modificerende mådesadverbial:

- (4b) *Poul_o spiller 'smukt_o på 'fløjte*

At det i dette tilfælde er muligt at modificere verbet med et mådesadverbial, tydeliggør endnu engang at netop denne konstituent spiller en betydningsfuld relationel rolle. I eksempel (5) hvor præpositionen er den primære relator, er en sådan modifikation på grund af verbets afsvækkede position ikke mulig:

- (5b) **Poul_o spiller 'smukt_o i or'kester*

Når Thomsen i sin topologiske fremstilling af de komplekse prædikater skriver at "if the finite verb is an incorporating V1, its copredicate NP ('incorporated object') occurs further to the right, in the Co-P position [...] not only after a subject or clausal adverbials but also, potentially, after a predicate-central adverbial (for example of Manner) in the position A1" (Thomsen 2002b:129), kan det med ovenstående analyse bekræftes at denne tendens også gør sig gældende for inkorporerede præpositionsobjekter og -adverbialer. Da det præpositionelle adverbial som ovenfor vist imidlertid ikke har den mådesadverbielle modifikationssmulighed, må det være en indikator for at der faktisk er tale om to forskellige ledtyper. I forbindelse med undersøgelsen af de intransitive verbers muligheder for præpositionel inkorporation vil der i afsnit 4.2.3 blive vendt tilbage til denne problematik.

Ledtype	F	v	n	a	V	N	A1	Co-P	A2
Inkorporeret objekt	Poul	_o spiller					'smukt	_o på 'fløjte	
Inkorporeret lokal- /mådesadverbial	Poul	_o spiller					*'smukt	_o i or'kester	

4.2.3 Intransitive verber

Betegnende for de intransitive verber der med tryktab til følge indleder en præpositionsforbindelse, er at de med hensyn til den samlede ordforbindelses grad af kompositionalitet opdeler sig i to overordnede grupper. En betydelig del af de intransitive verber udmærker sig således ved at de i inkorporeringsprocessen mister så meget af deres egenbetydning at de ender med udelukkende at tjene et grammatisk formål. Prototypiske eksempler på dette fænomen er handlingsangivende udtryk med verbet *gå* hvor man, hvis et eventuelt adverbium er udeladt, alene har verbets grad af tryk at forholde sig til for at finde ud af om der er tale om den ateliske aktivitet at '*gå* _o i '*haven* eller den punktuelle teliske handling at *gå* _o i '*haven*. Denne regel kan overføres til de fleste bevægelsesverber der ikke allerede i deres leksikalske kodning er bestemt til enten den ene eller den anden form.² Imidlertid gør man dog klogt i at opholde sig en ekstra gang ved verbet *gå*. Da dette verbum udtrykker den mest neutrale form for bevægelsessemantik, har det i sin tryksvage realisering også nogle særdeles vidtspændende anvendelsesmuligheder. At man kan *gå* _o til '*tennis* uden bogstaveligt talt at '*gå* hen til sportspladsen og måske endda udelukkende i betydningen at *være tennisspiller*, viser hvor meget dette verbums semantiske indhold kan variere. I et sådant tilfælde er det derfor klart at det er præpositionen der påkalder sig den største opmærksomhed. Det er netop karakteristisk at jo mere grammatisk et tryksvagt verbum fungerer, des videre bliver dets betydningsfelt.

For de intransitive verbers vedkommende er det på grund af deres oftest monovalente struktur som regel præpositionen der bærer den afgørende relationelle betydning, hvorfor der i de fleste tilfælde er tale om inkorporeringer af adverbielle led. Som de nedenstående eksempler illustrerer, kan der dog være stor forskel på de forskellige typer af adverbialer. For at få et klart billede af hvad der i disse eksempler udgør det afgørende bindeled mellem argumenterne, tages udeladelsesprøven igen i brug. Pilene angiver reduktionsprocessen fra to relatorer til én. Tilføjes af den bestemte artikel til nogle af substantiverne nedenfor udgør ikke andet end en udtryksmæssig nødvendighed for realiseringen af den pågældende tryktabsforbindelse eller nominalisering. Interessant ved nedenstående eksempler er således udelukkende den måde hvorpå de lader sig reducere:

(10) *Ræve* _o *lever* _o i '*huller* → *Ræve* _o i '*huller* (lokalitet)

(11) *Indvandrere* _o *rejser* _o til '*landet* → *Indvandrere* _o til '*landet* (retning)

² Her kan der f.eks. være tale om verberne *ligge/lægge* og *sidde/sætte*.

- (12) Ole _orejser _omed 'tog → Ole _omed 'toget (instrument)
 (13) Ole _ogår _omed 'syvmileskridt → Ole _ogår 'syvmileskridt (intensitet)

Heraf fremgår det at der går en vigtig grænse mellem lokalitets-, retnings- og instrumentaladverbialer på den ene side og intensitetsadverbialer på den anden. Mens præpositionen i de førstnævnte tilfælde udgør den primære relatorfunktion mellem argumenterne, har præpositionsforbindelsen i (13) ikke noget med det første argument i sig selv at gøre. Det lægger sig derimod til verbet for at beskrive med hvilken hastighed Ole bevæger sig. I en proposition bestående af to argumenter medfører dette følgelig at sætningens verbum er nødt til at fungere med fuld leksikalsk betydning. Med nominaliseringsprøven bliver det klart at der her er tale om et tryksvagt *gå* der helt exceptionelt ikke fremstår afleksikaliseret:

- (13a) Ole _ogår _omed 'syvmileskridt → Syvmileskridtsgang

Mens verbet ud fra en udtryksmæssig betragtning kan lade sig valentiel tilfredsstille alene ved den første aktants realisering, kan man sige at det på indholdssiden udvider sit potentiale ved hjælp af tryktabet. I den forbindelse skal man være opmærksom på at der går en hårfin grænse mellem mådesadverbialer på den ene side og det som Scheuer beskriver som adverbialer med 'rangerolle' på den anden: "Rangerollen udtrykker typisk bevægelsens intensitet, dens udstrækning o. lign., en objektivt afgørlig parameter. Adverbialer der udtrykker mannerollen kan endvidere uproblematisk kombineres med *på en måde*" (Scheuer 1995:183). Interessant er det at Scheuer bemærker hvordan der for disse to rollers vedkommende konsekvent gælder forskellige trykforhold. Rangerollen er således den eneste af de to der er i stand til at indgå i tryktabsforbindelser. Kombinationer som '*gå* *elegant*/'*pænt*/'*tøjlesløst* vil altid kræve en trykstærk udtale af verbet. Sætningerne (10) – (12) er yderligere eksempler på at Nielsens tese om parallelitet mellem syntaktisk nødvendighed og semantisk forrang ikke kan opretholdes. Til trods for at præpositionen i alle disse tilfælde er den primære relator, lægger den sig alligevel som et syntaktisk frit led til verbet. I forhold til de lokalitetsbestemmende præpositionsadverbialer kan Nielsens tankegang imidlertid bedre fungere da mange af disse er styret af verber hvis udtryksvalens alene er i stand til at blive opfyldt gennem realiseringen af en adverbial aktant.

- (14) Ole _obor _oi 'lejlighed → Ole _oi 'lejligheden
 (15) Ole _oligger _opå 'sygehuset → Ole _opå 'sygehuset
 (16) Ole _osidder _otil 'møde → Ole _otil 'mødet

I disse lokalitetsangivende eksempler er præpositionen netop syntaktisk nødvendig samtidig med at være den semantisk mest fremtrædende relator. Selv om disse lokalitetsbestemmelser i princippet er bundet af verbets valens, bliver det med udeladelsesprøven ganske tydeligt at kun præpositionen er strengt nødvendig for dannelsen af en semantisk forbindelse mellem de to argumenter. Med tanke på verbets leksikalske kodning er udeladelsesmuligheden dog langt fra mærkværdig al den stund verbet ved siden af præpositionen semantisk set udelukkende har en pleonastisk funktion. Kun hvis en tidsforankrende dimension er afgørende, bliver verbet nødvendigt, og det er derfor betegnende at man i sådanne tilfælde lige så godt ville kunne anvende en form af kopulaverbet *være*:

(15a) Ole _{er} _{på} 'sygehuset

(16a) Ole _{er} _{til} 'møde

At det i udtryk som *stå* 'skildvagt og *siddende* 'enke der ikke umiddelbart betegner hverken lokalitet eller position, også er muligt at bruge positionsverberne kopulativt, er endnu et eksempel på hvordan tryktabet er i stand til at udvide et verbums semantiske virkefelt. Det skal nu blive interessant igen at tage problematikken om modifikationsmuligheder op. Tilsyneladende viser det sig nemlig at det akkurat er i de tryktabsforbindelser hvor verbet uden videre kan erstattes af det kopulative *være*, at muligheden for at indskyde et mådesadverbial er blokeret:

Ledtype	F	v	n	a	V	N	A1	Co-P	A2
Inkorporeret objekt	Ole	_{spiller}					'smukt 'flittigt	_{på} 'fløjte _i 'a'vis	
Inkorporeret rangeadverbial	Ole	_{bor}					'billigt 'smukt	_{til} 'leje _i 'kor	
Inkorporeret instrumentaladverbial	Ole	_{skriver}					'pænt	_i 'hånden	
Inkorporeret retningsadverbial	Ole	_{løb}					ele'gant	_{over} 'målstregen	
Inkorporeret lokal- /mådesadverbial	Ole	_{spiller}					*'smukt	_i 'or'kester	
	Ole	_{bor}					*'pænt	_i 'lejlighed	
	Ole	_{synger}					*'smukt	_i 'kor	
	Ole	_{siddende}					*be'hageligt	_{til} 'møde	
	Ole	_{ligger}					*'stille	_{på} 'sygehuset	

Med nogle typiske eksempler på præpositionelle inkorporationer i dansk præsenteres på baggrund af analysen ovenfor her en oversigt over de forskellige syntaktiske og semantiske typer:

Verbets type	Primær relator	Ledtype	Semantik	Eksempel
Transitivt fuldverbum	Verbum + præposition	Obligatorisk præpositionsobjekt		<ul style="list-style-type: none"> ◦Vente ◦på 'svar ◦Trænge ◦til 'fred ◦Deltage ◦i poli'tik ◦Lede ◦efter 'fejl ◦Protestere ◦imod 'prisstigninger ◦Sørge ◦for 'drikkevarer ◦Spørge ◦om 'lov ◦Tale ◦med 'fagfolk ◦Klage ◦over 'ændringer
		Fakultativt præpositionsobjekt		<ul style="list-style-type: none"> ◦Spille ◦på 'fløjte ◦Læse ◦i a'vis ◦Søge ◦efter 'muligheder ◦Søge ◦om dispensa'tion
	Verbum + præposition	Adverbial	Instrument	<ul style="list-style-type: none"> ◦Regne ◦med 'lommeregner ◦Skrive ◦på com'puter ◦Skrive ◦i 'hånden
	Præposition	Adverbial	Lokalitet	<ul style="list-style-type: none"> ◦Spille ◦i or'kester ◦Læse ◦på 'læsesal
Intransitivt fuldverbum	Verbum	Fakultativt præpositionsobjekt		◦Tørste ◦efter 'vand
		Adverbial	Range	<ul style="list-style-type: none"> ◦Bo ◦til 'leje ◦Rejse ◦på 'førsteklasse ◦Gå ◦med 'syvmileskridt
	Præposition	Adverbial	Lokalitet	<ul style="list-style-type: none"> ◦Sidde ◦til 'møde ◦Bo ◦på ho'tel ◦Ligge ◦på 'sygehuset ◦Synge ◦i 'kor
			Retning	<ul style="list-style-type: none"> ◦Køre ◦til 'købmanden ◦Rejse ◦på 'ferie ◦Køre ◦gennem 'byen ◦Løbe ◦over 'målstregen ◦Rejse ◦fra 'byen
Instrument			<ul style="list-style-type: none"> ◦Rejse ◦med 'tog ◦Køre ◦i 'bil ◦Løbe ◦på 'ski 	
Støtteverbum	Præposition	Adverbial	Retning	<ul style="list-style-type: none"> ◦Gå/tage ◦til 'stranden ◦Gå/tage ◦i 'byen ◦Gå/tage ◦på mu'seum ◦Gå ◦fra 'bordet ◦Søge ◦fra 'byen ◦Søge ◦til 'udlandet ◦Gå ◦i 'skole ◦Gå ◦til 'tennis
			Possession	◦Gå ◦med 'hat

5. Markerethed

I denne del af undersøgelsen skal der kastes nyt lys over tryktabsforbindelsernes omdiskuterede forhold til referentialitet. Ved at koble graden af referentialitet sammen med verbalforbindingens aspektuelle forhold vil der i det følgende blive argumenteret for at tryktabsshelhederne skal betragtes som umarkerede forbindelsestyper. Først følger derfor en definition af de markeretheds- og referentialitetstermer som analysen vil støtte sig til.

Begrebsparret markeret og umarkeret bestemmer Eva Skaft Jensen som ”to medlemmer der står i paradigme sammen hvoraf det ene medlem har begrænsede anvendelsesmuligheder, mens det andet har ret vide anvendelsesmuligheder” (Jensen 2007:302). Jensen forklarer hvordan det i den sproglige analyse er almindeligt at anvende denne terminologi i forbindelse med beskrivelsen af både udtryks- og indholdsoppositioner i grammatikken. F.eks. kan man inden for bøjningskategorien tempus i dansk tale om en umarkeret præsensform der kan benyttes både om fortid, fremtid, nutid og i generiske udsagn, og en markeret præteritumsform der normalt kun kan anvendes fortidigt. Termerne befinder sig således i et participativt forhold til hinanden: Den umarkerede form besidder også den markerede forms egenskaber, mens markerede størrelser kun kan operere på en begrænset del af det umarkerede anvendelsesområde.

Jensens sigte med sin undersøgelse er at afdække hvordan der siden de ældste danske skriftkilder er sket en markant ændring i brugen af artikler foran substantiver. Mens der i de tidligste håndskrifter fra 1200-tallet var en langt mere frekvent brug af substantiver uden artikel, er det derimod i dag den artikelbundne form der dominerer. Det interessante ved dette skift er at det ikke blot er resultatet af en tilfældig udvikling, men at denne afspejler en strukturel ændring i vores måde at referere til og fastholde diskursreferenter på. Referentialitet defineres af Jensen som et substantivs evne til at udpege entiteter i verden. Hvor alle former for substantivsyntagmer i moderne dansk er i stand til på non-referentiel vis at beskrive kategorier, er det kun substantiver med artikel der besidder den særlige udpegningsegenskab. Artikelløs form er derfor markeret, mens bestemt/ubestemt form er umarkeret. Eftersom man i ældre dansk i starten kun var i besiddelse af den artikelløse form, fungerede denne på daværende tidspunkt både beskrivende og udpegende. Da der siden hen indførtes

artikelbrug, fik denne en udelukkende udpegende og dermed markeret funktion.

Efter således at have præsenteret referentialitet over for non-referentialitet som den første opposition bevæger analysen sig et niveau længere ned for at se nærmere på hvordan de to forskellige former for referentielle substantivsyntagmer opfører sig i forbindelse med henholdsvis indføring og fastholdelse af diskursreferenter. Jensen viser at der her etableres en ny opposition mellem ubestemte substantiver, der kun evner at indføre nye diskursreferenter, og bestemte substantiver, som både er i stand til at introducere ny information og fastholde allerede præsenterede referenter. I denne opposition udgør ubestemthed således den markerede form, mens bestemthed er umarkeret.

5.1 Tryktabsforbindelser og markerethed

Netop på grund af sammenhængen mellem nultryk på verber og et efterfølgende objekts mangel på determination introducerer Thomsen i overensstemmelse med Jensens observationer hypotesen om at det altid er markerede størrelser der inkorporerer i dansk. Da markerethed imidlertid er et vidt anvendt begreb, er det vigtigt først at bestemme Thomsens brug af termen: "Markedness – defined as 'conceptual complexity' [...] – is either a binary opposition between an unmarked (U) and a marked (M) feature value of a binary distinctive feature or – in the case of an n-ary opposition between n feature values of an n-ary distinctive feature – a markedness scale from most unmarked to most marked (U<...<... ...<M) [...] Generally, marked categories are often less frequent than unmarked ones" (Thomsen 1991:166). Jo mere kompleks eller atypisk en forbindelse er, desto mere markeret skal den opfattes. For at opnå den fulde forståelse af Thomsens anvendelse af markerethedsbegrebet må man være klar over at han i sin sproglige analyse lader semantiske og pragmatiske faktorer være definerende for de grammatikalske relationer i en sætning: "GR's [Grammatical Relations] are mappings between on the one hand semantic roles [...] and on the other *textual functions*" (Thomsen 1991:157). Når Thomsen herefter udnævner nogle grammatikalske relationer som mere markerede end andre, er det fordi det formodes at "there is a certain preference for certain semantic roles to be identified with the 'pragmatic roles' within the nuclear predication" (Haberland og Thomsen 1991:199). Med Thomsens

Thomsens pointe er at topikalitetstunge roller er umarkerede og ude af stand til at inkorporere i kategoriske danske sætninger hvor subjektet udgør det primære topic: "As non-subjects MANN if [-ref], INSTR/ASSOC if [-ref], LOC minus Locative (static), PAT if [-ref], but not DAT/BEN and AGT may incorporate in Danish *categorical* predications" (Thomsen 1991:174). I modsætning til kategoriske udsagn er tetiske udsagn sætninger "without a Primary Internal Topic. Therefore, sentences, expressingthetic Judgments are Subject-less" (Thomsen 1991:175). Mens kategoriske udsagn består af et præsupponeret og dermed referentielt subjekt samt et efterfølgende prædikat, kendetegnes de tetiske udsagn ved at "the predicate and the *Ag-Fig:R[-ref,PL]* constitute a complex Comment [...] the NI construction thereby qualifying as a textually *unitary concept*" (Thomsen 1991:160). Eksemplificeret vil dette sige at sætningen *de fremmede 'kom* (Thomsen 1991:175) er kategorisk og umarkeret da den indeholder et subjekt som er primært topic, mens *der 'kom fremmede* (Thomsen 1991:175) er tetisk og markeret på grund af det inkorporerede subjekts manglende topic-værdi.

Da den ovenfor skitserede analysemodel efter nøjere iagttagelse tager sig så overordnet ud at den i sin helhed kun kan anvendes som tommelfingerregel, udløser den flere spørgsmål end den afklarer. Blandt andet kan det bemærkes at rollen statisk lokativitet ikke udelukker inkorporation i kategoriske udsagn i dansk hvilket tryktabsforbindelser med verbet *bo* bevidner. I det følgende vil en alternativ analyse af tryktabsforbindelsernes forhold til markerethed blive foreslået, ligesom det skal blive vist hvorfor Thomsens fastlæggelse af sammenhængen mellem udtryks- og indholds-kategorier kan være problematisk i denne sammenhæng.

5.2 Tryktab som udtryk for umarkerethed

Idéen om at se tryktabsforbindelser som semantisk og pragmatisk fungerende erheder kan her kun bifaldes, men som anført i valensafsnittet ovenfor vil det være nødvendigt at skelne mellem et udtryks- og et indholdsplan. Hvor det i den syntaktiske analyse godt kan forsvares at se på leddene som særskilte størrelser, er man for at finde frem til den rette forståelse af forbindelsernes semantiske og pragmatiske forhold nødt til at anskue relatorer og argumenter i forening. Som ovenfor vist hænder

det nemlig ofte at tryktabet ændrer ved den semantik som et trykstærkt verbum normalt udtrykker. Tryktabskonstruktioner betragtet som indholdsmæssige helheder muliggør således en udvidelse af nogle ellers mere fastlagte semantisk og pragmatisk entydige tilstande. Med Viktor Elšíks prototypiske definition af markerethed som "more informative, more focused, showing narrower referential scope" (Elšík 2006:17) vil nærværende studie hævde at tryktabsforbindelser fungerer som en form for umarkerede forbindelsestyper. Ved hjælp af Vendlers tidsligt baserede verbalklassifikation anskueliggøres det med eksemplerne fra det ovenfor præsenterede skema hvordan denne flertydighed kommer til udtryk. Som det kort blev beskrevet i afsnit 4.2.3, har bevægelsesverbet *gå* og de universelle positionsverber *sidde*, *ligge* og *stå* en særlig udpræget tendens til at fungere kopulativt når de giver afkald på deres normale trykstyrke. Udtrykt med Vendlers terminologi handler dette fænomen om at verber der normalt må betegnes som processer der foregår over et sammenhængende afgrænset tidsrum, gennem tryktabet får mulighed for at skifte betydning og blive uafhængige af et successivt tidsforløb. Dette skel forklarer Vendler på den måde at "[t]he question / What are you doing? / might be answered by / I am running (or writing, working, and so on) / but not by / I am knowing (or loving, recognizing, and so on). On the other hand, the appropriate question and answer / Do you know...? / Yes, I do / have no counterparts like / Do you run? / Yes, I do" (Vendler 1967:99). Mens de førstnævnte verber betegner tidsligt afgrænsede aktiviteter, er det for de sidstnævntes vedkommende karakteristisk at det tidslige aspekt spiller en underordnet rolle. For overskuelighedens skyld præsenteres Vendlers kriterier for klassifikationen af forskellige verbaltyper i en samlet oversigt nedenfor:

+ Successivt tidsforløb	Indefinit tidsrum	Activity	"Hvor længe har du løbet?"
	Definit tidsrum	Accomplishment	"Hvor lang tid tog det at skrive bogen?"
± Successivt tidsforløb	Definit øjeblik	Achievement	"Hvornår nåede du derop?"
	Indefinitte øjeblikke	State	"Hvor længe har du elsket hende?"
		Specific state	F.eks. en maler der i begrænsede tidsrum af sit virke udfører aktiviteten <i>at male</i> .
	Generic state	F.eks. en regent der på en abstrakt måde hele tiden udfører aktiviteten <i>at regere</i> .	

Imidlertid er støtteverberne *gå*, *sidde*, *ligge* og *stå* langt fra enestående eksempler på at tryktab kan ændre verbets semantik. Selv forbindelser med transitive fuldverber som *spille*, *skrive* og *læse* der ikke ligesom ovennævnte verber kan degraderes til kopulaverber, påvirkes af tryktabets tilstedeværelse. I dansk kan man således blot ved at ændre verbets trykstyrke få den forskel frem der på engelsk ligger i oppositionen mellem propositioner realiseret med *-ing*-form og *to do*-konstruktioner: "Compare the two questions: *Are you smoking?* and *Do you smoke?* The first one asks about an activity, the second, a state" (Vendler 1967:108). Det særlige ved tryktabsforbindelserne er at de normalt ikke er afgrænset til én bestemt verbalkategori, men at de derimod udtrykker en flertydighed der gør at man til et udsagn som *Jeg spiller på fløjte* både kan knytte spørgsmålet *Hvad laver du?* og *Hvad er din profession/hobby?*. To syntaktisk fuldstændig identiske realiseringer af den samme proposition kan altså udtrykke både en aktivitet og en tilstand. I lighed med et nomen agentis som *maler* (se skemaet ovenfor) tilhører forbindelsen *at spille på fløjte* kategorien 'specific state' eftersom "there is one activity, actually painting, which is 'the' activity of a painter" (Vendler 1967:109). Heroverfor nævner Vendler at *regent* bør klassificeres som 'generic state' da man ikke på samme måde kan pege på én bestemt aktivitet som en regent udfører når han regerer. En tryktabsforbindelse som *bo til leje* kan derfor både udtrykke 'activity' og 'generic state'. Hvad man i forbindelse med ovennævnte skal være opmærksom på, er at det inkorporerede nominal ikke blot, som Thomsen hævder, er non-referentielt, men at der med Jensens terminologi både kan være tale om en beskrivende (non-referentiell) og en udpegende (referentiell) funktion. Alt efter konteksten kan der i eksemplet ovenfor være tale om enten en specifik fløjte eller en non-referentiell fløjte. En trykstærk udgave af verbet ville derimod kræve et efterfølgende referentielt substantiv med determiner. I nedenstående skema øjensynliggøres det ved hjælp af en sammenligning mellem trykstærke og -svage verber hvordan eksemplerne fra afsnit 4.2.3 realiseret med trykstærke verber samtidig med at være snævrere referentielt fokuserede også har et mere entydigt verbalt tidsaspekt:

Verbets type	Inkorporeret ledtype	Verbum med hovedtryk	Verbum med nultryk	Eksempel
Transitivt fuldverbum	Obligatorisk præpositionsobjekt	State	State/specific state	◦Trænge ◦til 'fred
		Activity	Activity/specific state	◦Vente ◦på 'svar ◦Deltage ◦i poli'tik ◦Protestere ◦imod 'skatter ◦Tale ◦med 'fagfolk ◦Klage ◦over 'ændringer ◦Lede ◦efter 'fejl
	Fakultativt præpositionsobjekt	Accomplishment	Accomplishment/specific state	◦Spørge ◦om 'lov ◦Sørge ◦for 'drikkevarer
		Activity	Activity/specific state	◦Spille ◦på 'fløjte ◦Læse ◦i a'vis ◦Søge ◦efter 'muligheder ◦Se ◦på 'hus
	Instrumental-adverbial	Achievement	Achievement/state	◦Søge ◦om dispensa'tion
Lokal-adverbial	Activity	Activity/specific state	◦Regne ◦med 'lommeregner ◦Skrive ◦på com'puter ◦Skrive ◦i 'hånden	
Intransitivt fuldverbum	Lokal-adverbial	Activity	Activity/specific state	◦Spille ◦i or'kester ◦Læse ◦på 'læsesal
	Fakultativt præp.-obj.	State	State/specific state	◦Tørste ◦efter 'vand
		Range-adverbial	Activity	Activity/generic state
	Lokal-adverbial	Activity	Activity/specific state	◦Rejse ◦på 'førsteklasse ◦Gå ◦med 'syvmileskridt
		Activity	Activity/specific state	◦Sidd ◦til 'møde ◦Bo ◦på ho'tel ◦Ligge ◦på 'sygehuset ◦Synge ◦i 'kor
	Retningsadverbial	Emfase*	Accomplishment/activity	◦Køre ◦til 'købmanden ◦Køre ◦gennem 'byen
Emfase*		Achievement/activity	◦Løbe ◦over 'målstregen ◦Rejse ◦på 'ferie ◦Rejse ◦fra 'byen	
Instrumental-adverbial	Activity	Activity/specific state	◦Rejse ◦med 'tog ◦Køre ◦i 'bil ◦Løbe ◦på 'ski	
Støtteverbum	Retningsadverbial	Emfase*	Accomplishment/activity	◦Gå ◦tage ◦til 'stranden ◦Gå ◦tage ◦i 'byen ◦Gå ◦tage ◦på mu'seum ◦Gå ◦fra 'bordet ◦Søge ◦fra/◦til 'byen
			Accomplishment/activity/specific state	◦Gå ◦i 'skole ◦Gå ◦til 'tennis
	Poss.- adv.	Activity	Activity/specific state	◦Gå ◦med 'hat

* Da den trykssvage realisering af retningsindledende støtteverber er den normale, kaldes den trykstærke udgave blot for emfatisk.

Af dette skema kan det observeres at tryktabsforbindelserne fremviser en flertydighed der gør at de enten kan bruges både successivt og ikke successivt eller om både definit og indefinit tid. Ved på denne måde at holde form- og indholdskategorier adskilt undgår man at komme ud for det problem som Thomsen konfronteres med i forbindelse med analysen af forbindelser som '*vælge nogen som præsident/til præsident*' (Thomsen 1991:180). Hvis man følger en traditionel syntaktisk analyse og klassificerer *som/til præsident* som prædikativ, brister Thomsens teori om sammenhængen mellem tryktab og markerethed. Ifølge Thomsens grammatikalske relationer er non-referentielle prædikativer (dvs. prædikativer uden determination) nemlig markerede og burde udløse trykssvage verber. Selv om verbet '*vælge*' ikke er i stand til at tabe tryk, opfylder ledtypen *som/til præsident* altså uden tvivl Thomsens betingelser for at inkorporere. Denne uoverensstemmelse forsøges således forklaret: "There are examples which would traditionally be analyzed as Complements [dvs. prædikativer i form af nominalfraser], but which are rather Indirect Objects" (Thomsen 1991:180). En bedre forklarlig analyse ville kunne opnås ved at holde fast i den syntaktiske forestilling om *som/til præsident* som prædikativ hvorefter en særskilt indholdsanalyse kan klargøre trykforholdene. Da det som ovenfor vist netop er karakteristisk for tryktabsforbindelserne at de lægger en referentiel og verbalklassifikatorisk flertydighed for dagen, kan man forklare ovennævnte eksemplers 'mangel' på tryktab ud fra dets entydige måde at fungere på. Betegnende for partiklen *som* er det at den i modsætning til andre præpositioner altid vil udtrykke et generisk lighedsforhold, og at forbindelser med *som* derfor entydigt betegner non-referentielle tilstande. Eksemplerne '*arbejde som journalist*' og '*leve som millionær*' bekræfter denne sammenhæng.

6 Konklusion

Under det overordnede begreb enhedsaccentuation hører et væld af forskellige forbindelsestyper hvoraf foreliggende studie har beskæftiget sig indgående med de særlige præpositionelle varianter. Med et indledende fokus på valensforhold, verbalsemantik og kontinuitet er det blevet vist at ikke alle inkorporationer er valensbundne, og at den topologiske diskontinuitet for disse forbindelsestyper derfor er underlagt hidtil ukendte restriktioner. Kopulafungerende trykssvage verber med efterstillede adverbialer viser sig således at blokere for muligheden for at indsætte et mådesadverbial foran det inkorporerede led. Opdagelsen af et

semantisk rangforhold imellem tryktabsforbindelsernes verbale og præpositionelle relatorer har udgjort det vigtigste led på vejen frem til denne indsigt. Ved at afgøre om det i det givne tilfælde er verbet eller præpositionen der udgør propositionens primære relator, samt om der er tale om en verbal eller en præpositionel valensudløsende størrelse, bliver det muligt at skelne mellem obligatoriske og frit tilknyttede led.

Efterfølgende har opmærksomheden været rettet mod de særlige referentielle og verbalklassifikatoriske omstændigheder som tryktabsforbindelserne fungerer under. Ved at lade den samlede verbalforbindelses aspektsuelle forhold være medansvarlige for det inkorporerede arguments grad af referentialitet, brydes der med den herskende forståelse af inkorporerede argumenter som definitivt non-referentielle (jf. Thomsen 1991). På basis af Vendlers (1967) aktionsartsstudier foreslås det at tryktabsforbindelserne kan opfattes som flertydige enheder der i forhold til tilsvarende forbindelser med hovedtryk på verbet er aspektuelt og referentielt umarkerede. Således er de i stand til både at henvise til et successivt og et ikke-successivt tidsforløb eller både at betegne et definit og et indefinit tidsrum.

7 Litteratur

- Becker-Christensen, Christian og Widell, Peter (2005): *Nudansk Grammatik*, 4. udgave, København: Politikens Forlag.
- Braasch, Anna (2005): "Kollokationer som fraseologisk kategori set fra forskellige synsvinkler". *Herme* 35 (2005), pp. 97–117.
- Diderichsen, Paul ([1946] 1976): *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udgave, København: Gyldendal.
- Elšík, Viktor og Matras, Yaron (2006): *Markedness and Language Change: The Romani Sample*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Givón, Talmy (1984): *Syntax. A functional-typological introduction*, vol. 1, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Haberland, Hartmut og Thomsen, Ole Nedergaard (1991): "The long and winding road towards a theory of grammatical relations". *Journal of Pragmatics* 16 (1991), pp. 179–206.
- Herslund, Michael og Sørensen, Finn (1982): "Syntaks og leksikologi: indledning til en valensgrammatisk analyse af fransk og dansk". *SAML* 9, pp. 33–83.
- Herslund, Michael (2005): "Komplekse prædikater". Engberg-Pedersen, Elisabeth m.fl.: *Dansk Funktionel Lingvistik: en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*, København: Københavns Universitet, pp. 88–100.
- Jakobsen, Lisbeth Falster (2005): "Valens, prædikation og realisationsmønstre".

- Engberg-Pedersen, Elisabeth m.fl.: *Dansk Funktionel Lingvistik: en helhedsforståelse af forholdet mellem sprogstruktur, sprogbrug og kognition*, København: Københavns Universitet, pp. 57–87.
- Jensen, Eva Skafte (2007): "Der var engang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk". Jørgensen, Henrik og Widell, Peter (red.): *Det bedre argument: Festskrift til Ole Togeby 7. marts 2007*, Århus: Wessel og Huitfeldt, pp. 299–320.
- Jensen, Per Anker (1985): *Principper for grammatisk analyse*, København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Jespersen, Otto (1906): *Modersmålets fonetik*, København: Det Schubothske Forlag.
- Jespersen, Otto (1934): *Modersmålets fonetik*, 3. udgave, København: Gyldendal.
- McGregor, William B. (2007): "On the interface of semantics and pragmatics". Jørgensen, Henrik og Widell, Peter (red.): *Det bedre argument: Festskrift til Ole Togeby 7. marts 2007*, Århus: Wessel og Huitfeldt, pp. 361–380.
- Nielsen, Jette Lamberth (1995): *En syntaktisk og semantisk undersøgelse af præpositionen*, Odense: Odense Universitets Trykkeri.
- Rischel, Jørgen (1980): "Phrasenakzent als Signal des Objekts ohne 'determiner' im Dänischen". Dyhr, Mogens m.fl. (red.): *Festschrift für Gunnar Bech. Zum 60. Geburtstag am 23. März 1980. Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik*, Sonderband 1, København: Københavns Universitet, pp. 262–279.
- Scheuer, Jann (1995): *Tryk på Danske Verber*, RASK Supplement Vol. 4, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Thomsen, Ole Nedergaard (1991): "Unit accentuation as an expression device for predicate formation in Danish?". *Acta Linguistica Hafniensia* 23, pp. 145–196.
- Thomsen, Ole Nedergaard (2002a): "Complex Predicate Formation and Incorporation. Towards a typology". Thomsen, Ole Nedergaard og Herslund, Michael (red.): *Complex Predicates and Incorporation – a Functional Perspective*, København: C.A. Reitzel, pp. 288–381.
- Thomsen, Ole Nedergaard (2002b): "Complex Predicates and Processing in Danish". Thomsen, Ole Nedergaard og Herslund, Michael (red.): *Complex Predicates and Incorporation – a Functional Perspective*, København: C.A. Reitzel, pp. 120–174.
- Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning?*, København: Gads Forlag.
- Vendler, Zeno (1967): *Linguistics in Philosophy*, New York: Cornell University Press (pp. 97–121).

Litteraturkrönika 2009

Av *Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Göran Hallberg och Christer Platzack*

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E., G.H. eller C.P.

*

Helge Omdal og Rune Røsstad (red.), Språknormering – i tide og utide?, 299 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-518-9. Denna antologi innehåller, förutom en inledande text av utgivarna, 19 artiklar om språknormering, alla baserade på föredrag vid språknormeringskonferensen *Behov for eller trang til å normere?* som hölls vid Universitetet i Agder i Kristiansand 1–3 november 2007. Tre bidrag som tar upp tysk, svensk och dansk språknormering inleder volymen: Kerstin Güherts ”Concurrent standardization as a necessity. The genesis of the new official orthographic guidelines”, Olle Josephsons ”Allt eller inget? Om svensk språkvårds lustar och behov i normeringsfrågor” och Jørn Lunds ”Sprognormering og sprogpolitik i Danmark – et overblik”. Därefter följer de övriga bidragen i bokstavsordning efter författare. De flesta av dessa tar upp norska förhållanden, som nynorsk språknormering (Endre Brunstad, Lars Vikör) och normering i den post-samnorska eran (Helge Dyvik), men här finns också en artikel om finlandssvensk språkvård (Charlotta af Hällström-Reijonen) och en om språkplanering i 1800-talets Flandern (Wim Vandenbussche). C.P.

Eric Schoorlemmer, Agreement, Dominance and Doubling. The Morphosyntax of DP, 289 s., Utrecht 2009 (Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap). ISBN 978-90-78328-94-0. Denna nederländska doktorsavhandling diskuterar i första hand adjektivkongruensen i de germanska

språken, men den ger en analys av adjektivkongruens även för de romanska språken. Utgångspunkten för diskussionen är dubbel bestämdhet i svenska, norska och färöiska, och skillnaden mellan stark och svag adjektivböjning, som ju återfinns i alla de moderna germanska språken utom engelska. Avhandlingens teoretiska ram är det minimalistiska programmet. Inom detta ramverk ger förf. en beskrivning av adjektivkongruensen i såväl germanska som romanska språk. Helt kortfattat och ateoretiskt kan man säga att analysen bygger på att kongruensen mellan substantiv och adjektiv inte är en direkt utan en indirekt relation. Båda elementen står i första hand i relation med antingen en kasusutdelare eller en determinerare, inte med varandra. I germanska språk kan determineraren avaktiveras av olika skäl, och det är i dessa fall vi får svag böjning på adjektiven. I andra fall får vi stark böjning. Genom denna indirekta relation kan förf. ge en möjlig förklaring till den olikartade distributionen av stark och svag böjning i skandinaviska och västgermanska språk. Att romanska språk alltid har stark böjning sätter förf. i samband med deras synliga s.k. *word markers* (i princip med det faktum att genus är fullt synligt på nästan alla substantiv). Den föreslagna analysen gör också att förf. kan presentera nya förslag som bidrar till teoriutvecklingen. Avhandlingen är ett imponerande och uppslagsrikt arbete, även om jag får en känsla av att förf. förklarar de romanska språken som avvikande, när det typologiskt sett är de germanska språken som sticker ut genom sina två olika böjningssystem för adjektiv. L.-O.D.

*

Approaching the Viking Age. Proceedings of the international conference on Old Norse literature, mythology, culture, social life and language. 11–13 October 2007, Vilnius, Lithuania, Érika Sausverde och Ieva Steponavičiūtė (utg.), 215 s., Vilnius 2009 (Vilnius University Publishing House). (Scandinavistica Vilniensis 2.) ISBN 978-9955-33-492-7, ISSN 2029-2112. Denna konferensvolym kommer från konferensen Dialogues with the Viking Age som uppmärksammar 200-årsjubileet för utgivandet av Edda Skandinawska i Vilnius 1807. Volymen innehåller de flesta föredragen från konferensen samt ytterligare några artiklar, sammanlagt 12 artiklar. Bland dessa kan man nämna en inledande artikel om utgivaren till Edda Skandinawska, Joachim Lelewel, en artikel av Else Mundal om blodshämnd i det medeltida Norge och en av Else Mundal om Tors tjänare *Pialfi*, hans mytologiska betydelse och namnets ursprung. Jurij Kusmenko sammanfattar sina idéer om samernas påverkan på skandinaviskt språk,

namnskick och mytologi, och i en artikel av Jan Ragnar Hagland avhandlas översättning av isländska sagor till modern norska. L.-O.D.

*Barlaam i nord. Legendan om Barlaam och Josaphat i den nordiska medeltidslitteraturen, redigerad av Karl G. Johansson & Maria Arvidsson, 207 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). (Bibliotheca Nordica 1. Red. Odd Einar Haugen, Karl G. Johansson & Jon Gunnar Jørgensen.) ISSN 1891-1315; ISBN 978-82-7099-519-6. År 2004 arrangerades vid Oslo universitet en konferens om Barlaams-sågen. Presentationerna där har nu överarbetats och sammanställts i denna volym, för övrigt den första i serien *Bibliotheca Nordica* som med denna samlingsvolym och inte minst Jonas Wellendorfs stora monografi *Kristelig visionslitteratur i norrøn tradition* – som presenteras på annan plats i krönikan – fått en flygande start. Legendan om Barlaam och Josaphat blev under medeltiden känd över hela Europa. Från Indien spreds tidigt versioner på arabiska och georgiska, dessutom gjordes grekiska och latinska översättningar samt översättningar till folkspråken. Legendens popularitet visas inte minst av förhållandet att det finns cirka 200 bysantinska och 170 latinska handskrifter bevarade vid sidan av 46 tyska och 25 nordiska. Den första artikeln i volymen utgörs av Odd Einar Haugens och Karl G. Johanssons presentation av legendens bakgrund och översikten över förekomst i nordiska källor. De fyra följande artiklarna behandlar den norska översättningen, *Barlaams ok Josaphats saga*. Det litterära sammanhang där sagan tillkom tecknas initierat av Magnus Rindal, vilken understryker att den tillkom i en miljö där översättningen kunde bygga på en lärd tradition som var knuten till kyrkan, klostren och kungens hov. Odd Einar Haugen visar för sin del bl.a. hur interpolationer från olika håll införts i texten. Bilden av den hedniske kungen Avennir tecknas av Vera Johanterwage, som frågar sig om denne kan betraktas som en hövisk härskare. Jens Eike Schnell anställer en jämförelse mellan den norröna texten om Barlaam och kungaspeglarna, och finner att allt talar ”for en direkte indflytelse fra *Barlaams saga* på *Kongespejlet*” (s. 130), vilket i sin tur ger ett stöd till den traditionella dateringen av *Barlaams ok Josaphats saga* till cirka 1250, en datering som nyligen dragits i tvivelsmål. De två avslutande bidragen i boken vidgar på olika sätt perspektiven. En ikonografisk transformation av enhörningsfabeln från Barlaams-legendan i den nordeuropeiska medeltiden beskrivs av Kristin Bliksrud Aavitsland, där utgångspunkten tas i en kalkmålning från cirka 1400 i Vester Broby kyrka på Själland. Här vidgas perspektiven mot de europeiska sammanhangen. Maria Arvidsson avslutar volymen med studien av den Vadstenaöversättning (Holm A49) som till-*

kommit på 1400-talet och där den norska texten delvis legat till grund för den svenska översättningen. Några avslutande register, bl.a. över handskrifter, förhöjer volymens värde, alldeles som en del färgbilder. L.-E.E.

*

David Ashurst, The Ethics of Empire in the Saga of Alexander the Great. A study based on MS AM 519a 4to, 323 s., Reykjavík 2009 (Háskóla Íslands). (Studia Islandica. Íslensk fræði. 61. hefti.) ISBN 978-9979-54-861-4. Sagan om Alexander den Store överlämnades med stor sannolikhet av den isländske biskopen Brandr Jónsson som gåva till Norges konungar vintern 1262–3. Brandr hade just blivit utsedd till biskop på Holar, den förste isländske biskopen på flera decennier. 1262 var också året då Island gav efter för trycket och blev del av det norska kungadömet. Med detta i åtanke undersöker förf. till den här anmälda monografin hur den isländska Alexandersagan avviker från sin latinska förebild, Walter of Châtillons epos *Alexandreis*, i sin syn på Alexander och händelserna runt denne. Förf. utgår här från två motstridiga tolkningar av den isländska Alexandersagan, Einar Ól. Sveinssons uppfattning att sagan framhåller Alexanders heroiska värden, och Lars Lönnrots åsikt att sagan är fundamentalt anti-heroisk. Efter en genomgång av sagans centrala delar konstaterar förf. att man kan finna stöd för båda uppfattningarna: Alexander tecknas i den isländska översättningen som en verklig människa med både goda och dåliga sidor. Boken avslutas med ett namn- och sakregister. C.P.

Henric Bagerius, Mandom och mödom. Sexualitet, homosocialitet och aristokratisk identitet på det senmedeltida Island, 310 s., Göteborgs universitet 2009 (Avhandlingar från Institutionen för historiska studier). ISBN 978-91-88614-71-1. I avhandlingen *Mandom och mödom* söker Henric Bagerius genom studier av riddarromaner komma åt samspelet mellan politik och sexuella strategier i det isländska samhället under senare delen av medeltiden. Tanken är att den isländska eliten genom att betona vissa sexuella normer sökte definiera sig som grupp, vidare tycks sexualiteten ha varit en betydelsefull komponent i forandet av den aristokratiska självbilden. Två övergripande problem kan formuleras: det ena fokuserar sexualiteten som gruppskapande, det andra sexualiteten som könsskapande. Författaren inleder med att beskriva den isländska samhällsförvandlingen från fristatstid fram till senmedeltid, vilket visar bl.a. att friloväsendet förlorar sin politiska betydelse på

Island, dessutom blir det allt viktigare att begränsa antalet barn så att egendomarna kan hållas samman. Den isländska arvslagstiftningen får med tiden en starkare patrilineär prägel. Det tycks också som om jungfrudomen under senmedeltiden blir ett tecken på tillgivenhet och kärlek. Genom kyrkans påverkan formar sig äktenskapet till ett mer personligt kontrakt mellan man och kvinna. Det material som utgör grund för undersökningen är de många riddarromaner som tillkom på Island under senmedeltiden, ett material som tidigare historiker sällan använt för att spegla samhällsförhållandena. Riddarromanerna ”återger inte den isländska aristokratins levnadsförhållanden [...] [d]e är snarare idealbilder av hur en fullkomlig värld kan vara, ett slags utopier” (s. 18). Alla dessa förutsättningar beskrivs i det innehållsrika första kapitlet. Det därpå följande kapitlet handlar om Island och Europa, och en av slutsatserna är att vi här får ”en studie av ett europeiskt samhälle som blev alltmer homogent” (s. 43) – ett samhälle där organiserade statsmakter växte sig starka, där kyrkans normsystem kom att prägla samhället och där politiska eliter sökte legitimera sin makt. I det kapitel som har rubriken ”Könskartan ritas om” visas hur manlighet och kvinnlighet omformuleras i det senmedeltida isländska samhället. I kapitlet används som källor bl.a. brölloppstal och skriftermål, bl.a. den intresseväckande källa som *Confessio turpissima* (*Skriptamål Ólöfar Loptsdóttur*), känd från en 1700-talshandskrift, utgör. Instruktivt går författaren sedan i kapitel 4 igenom sitt huvudsakliga källmaterial, riddarromanerna. Sedan följer de tre analyskapitlen, vars många enskilda resultat denna korta kröniketext inte kan relatera. Ett kapitel beskriver den manliga sexualiteten och homosociala relationerna, ett annat fokuserar på jungfrun som aristokratins tankefigur, jungfrudomens paradoxer och synen på oskuld, och det tredje studerar samlaget mellan man och kvinna som könsskapande handling. Man kan, för att bara kommentera ett par enskildheter, alldeles som författaren fundera över hur de vålderotiska skildringarna kan tolkas i ljuset av sexualitet som maktmedel och hur samlaget kan sägas etablera en ordning mellan könen, där jungfrun blir kvinna och riddaren man. Vidare är det intressant att se hur det monstruösa stundom nyttjas för att ge relief åt den höviska människan och hennes begär. Denna innehållsrika avhandling visar, bland mycket annat, att ett begrepp som homosocialitet kan vara fruktbart i medeltidsforskningen och att de isländska riddarromanerna faktiskt kan användas i historiska studier av det isländska samhället. Såväl teoretiskt och metodologiskt som empiriskt avkastar alltså avhandlingen substantiella resultat.

L.-E.E.

Hákonar Saga Hárekssonar udgivet af Mariane Overgaard, 155+69 s., Köpenhamn 2009. (Editiones Arnemagnæanæ Series B, vol. 32.) ISBN 978-87-635-3125-2. ISSN 0070-9077. Hákonar saga är en fiktiv berättelse om en ung norrman s upplevelser vid de danska och engelska hoven i mitten av det elfte århundradet. Den föreligger i två versioner, en längre och en kortare. Denna utgåva av Hákonar saga innefattar först en del med en längre filologisk genomgång som beskriver sagan och dess motiv samt handskrifterna till de två versionerna. Denna första del ger också en textkritisk genomgång av de olika handskriftsgrupperna och deras inbördes förhållanden samt en redogörelse för andra ting som tidigare utgåvor, stil, författarskap m.m. Merparten av denna del är utarbetad av Mirjam Lanjala, men efter hennes sjukdom och bortång (1994) har det kompletterats och slutbearbetats vid Arnemagnæanske Institut i Köpenhamn. Den andra delen omfattar textutgåvan av både den längre versionen (där handskrift D, och delvis handskrift B, presenteras parallellt med den latinska texten) och den kortare versionen (där handskrift L och M presenteras parallellt).

L.-O.D.

Hanna Óladóttir, Shake, sjeik eller mjólkurhristingur? *Íslandske holdningar til engelsk sprákpávirkning*, 149 s, Oslo 2009 (Novus). (Moderne import ord i Norden XI.) ISBN 978-82-7099-567-7. Denna forskningsrapport är alltså nummer elva i raden från projektet *Moderna importord i Norden*. Den undersöker attityder till sprákbruk på Island, särskilt bruket av engelska och variationen mellan importord och inhemska ersättningsord på Island. Studien baserar sig på 24 intervjuer med isländska sprákbrukare. Dessa utgår delvis från en opinionsundersökning om attityder till importord. Detta material ger en bakgrundsbild med information om användningen av engelska och självvärdering av den egna sprákfärdigheten på engelska. Förf. utvinner en lång rad resultat vad avser attityder till engelska, ofta i kontrast till isländska. Vi får bland annat veta att nästan alla intervjupersoner är positiva till mer undervisning i engelska i skolan, och att andra sprák kommer långt efter, tyska och spanska först, följda av danska, franska och svenska. Attityden till danska som skolsprák är också undersökt närmare. När frågor ställs till intervjupersonerna om deras inställning till isländska spráksekretariatet och isländsk purism visar det sig att det är fler som är positiva till purismen än de som är negativa, och att kvinnor och personer i underordnad ställning verkar vara mest positiva. När det gäller importorden visar sig informanterna vara mycket positiva till nyord som ersättning för engelska eller

andra lånord – som princip i alla fall. När det gäller konkreta fall blir de mera tveksamma, särskilt när det engelska ordet är vanligare i språkbruket.
L.-O.D.

Jonatan Pettersson, Fri översättning i det medeltida Västnorden, 285 s., Stockholm 2009 (Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet). (Acta Stockholmiensis 51.) ISBN 978-91-86071-21-9, ISSN 0562-1097. Denna intressanta avhandling behandlar fri översättning i Västnorden. Författaren påpekar hur olika Öst- och Västnorden är i fråga om textproduktion, där Västnorden tidigare fick en litteratur på folkspråket, skriven med latinsk skrift. Avhandlingen handlar om översättning som praktik, genom att förf. studerar både översättarens tillvägagångssätt och de föreställningar om översättning som kan utläsas ur texten. Materialet för själva undersökningen är den fornvästnordiska översättningen av Alexanders saga. Författaren undersöker här hur återgivningen av originalet varierar genom själva översättningen och mellan olika typer av avsnitt, och han kan visa att här finns variationer vad gäller översättarens bundenhet. Genom att granska justeringar, utelämnningar och tillägg av innehåll i förhållande till originalet visar förf. att översättaren intar förmedlarens roll, och inte tar sig alltför stora friheter, minst är de i de författarciterande avsnitten, större i beskrivande och berättande avsnitt. Ett kapitel ägnas också åt metatext i översättningen. I det avslutande kapitlet sammanfattas resultaten, men analysen vidgas också till en diskussion som tar upp begrepp, generaliserbarhet och mottagare. Studien ställer förf. inför ett flertal problem, som han på det hela taget löser på ett förtjänstfullt sätt.
L.-O.D.

Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages. Vol II. Poetry from the Kings' Sagas 2. Part 1, ed. by Kari Ellen Gade, CVII s. + s. 1–460, Turnhout 2009 (Brepols). – Part 2, ed. by Kari Ellen Gade, s. 461–914, Turnhout 2009 (Brepols). ISBN 978-2-503-51897-8 (gäller båda volymerna). En brett upplagd publicering i nio volymer, av vilka detta är volym 2 (i två digra halvband), i en serie *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages* (SkP) är sedan länge planerad. SkP volym VII publicerades redan 2007 och behandlade *Poetry on Christian Subjects*; Margaret Clunies Ross var det bandets redaktör. De drivande i projektet är den nyssnämnda Clunies Ross, redaktören för det här aktuella bandet Kari Ellen Gade, vidare Guðrún Nordal, Edith Marold, Diana Whaley och Tarrin Wills, och med denna starka bestyckning ligger ambitionsnivån i utgivningen också högt. Grunden för ederingen är tillgängliga manuskript men natur-

ligtvis också tidigare utgåvor, och syftet är att lägga fram en kritisk edition av de aktuella texterna med engelsk översättning och en detaljerad kommentar. I den föreliggande volymen har dikter som tillägnats skandinaviska härskare från cirka 1035 till 1280 medtagits. I den breda inledningen får man en detaljerad bild av källorna till utgåvan: manuskript, faksimilutgåvor och tidigare editioner. Norska kungasagor, sagor som relaterar sig till Danmark och Orkney finns uppräknade liksom källor som Snorres Edda och de grammatiska avhandlingarna. Värdefull är den översikt över biografier som ges, där inte bara kungars utan ett antal övriga dignitärers biografier kort tecknas, såsom Jón Loptssons, Skúli Bárðarsons och Waltheofs av Huntington och Northumbria. Metrik redovisas och normaliseringen presenteras helt kort. Den poesi som sedan presenteras och som utgör den drygt niohundraåriga utgåvan, är uppdelad i poesi av namngivna skalder och poesi som är anonym. Stroferna presenteras mycket systematiskt i utgåvan. Texten i den aktuella strofen återges först i normaliserad form och presenteras därefter i prosaform. En engelsk översättning ges, kenningar uttolkas och heiti innehållande namn förklaras, manuskript där strofen finns redovisas liksom läsningar från de olika källorna. Värdefull är inte minst den noggranna genomgången av de olika orden i strofen. Intressant är – för att nu bara notera några enskildheter i den uppsjö av detaljer som möter läsaren i den aktuella utgåvan – utredningarna rörande *brennir Bolgara* 'the burner of Bulgars [=Haraldr]' (s. 113), *elgvers* 'of the elk-sea [LAND]' (s. 163), *orm búinn kilju ilvegs* 'the reptile clad in the covering of the sole-path [FOOT > SHOE]' (s. 172), *skokker* 'decking' (s. 255), *spjalli gauta* 'the confidant of the people [KING]' (s. 354), *hákesjur* 'oarport-spears [OARS]' (s. 367), *barka* 'boats' (s. 489) och *randolun* 'by the rim-fish [SWORD]' (s. 557). En hel del främmande ortnamn möter i texterna och dessutom ett antal till det forna nordiska språket inlånade ord. Man stannar naturligtvis vid läsningen upp inför vissa detaljer där man hade velat veta mera eller där utgivarna måhända hade kunnat komma fram till mer deciderade slutsatser, såsom t.ex. i samband med *fundra* 'ponder' (s. 14), *Borr* 'tree' (s. 75), *Poll* 'fir-tree <woman>' (s. 153), *hvældan* 'curved' (s. 187) eller *óls* 'of the troll-woman' (s. 383). Bland skalder som man fäster sig vid då man läser utgåvan kan nämnas Óláfr hvítaskáld Þórðarson, vars produktion återfinns i andra halvbandet (s. 656–672), och den produktive Sturla Þórðarson som representeras med ett antal dikter i samma band (s. 675–757). Man stöter vid läsningen också på en del lite märkliga strofer såsom denna ”*Dúsið ér, en Ásal — atatata — liggr í vatni, / — hutututu — hvar skalk sitja? — / — heldrs mér kalt — við eldinn*” (s. 587); ”*Ér dúsið við*

eldinn, en Ása – atatata! – liggir í vatni – hutututu! Hvar skalk sitja? Mérs heldr kalt” (‘You are sitting around by the fire, while Ása – atatata! – is lying in the water – hutututu! Where shall I sit? I am rather cold’). Det är vid läsningen faktiskt svårt att slita sig från monografien som så imponerande belyser dessa svåra fornspråkliga texter men dessutom lyckas förmedla texternas litterära värde till den sentida läsaren – inte minst detta senare är viktigt. Filologen kan för sin del glädjas både över den noggranna kommentaren som initierat förmedlar det nutida forskningsläget, och dessutom ger goda uppslag för vidare forskning. Man ser med största förväntan fram mot de andra delarna i utgivningen.

L.-E.E.

Tíodíels saga, udgivet af Tove Hovn Ohlsson, CXLV + 106 s., Reykjavík 2009 (Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum Fræðum). (Stofnun Árna Magnússonar í Íslenskum Fræðum Rit 72.) ISBN 978-9979-654-07-0. Detta är den första tryckta utgåvan av *Tíodéls saga*, av vilken vi känner 24 handskrifter. Utgåvan bygger på utgivarens specialeavhandling från 1992 som bearbetats och anpassats till institutets skriftserie av Guðrún Ása Grímsdóttir. De många rimcykler om *Tíodél* som tillkommit sedan 1600 utges separat, eftersom sagan är äldre än dessa. Den äldsta handskriften är en pergamenthandskrift AM 123 8vo, daterad till 1575–1600, som innehåller sista halvan av texten. Tillsammans med tre pappershandskrifter räknas denna till de primära A-handskrifterna; i stemmat finns även tre primära B-handskrifter och en C-handskrift. A- och B-texterna med varianter utges parallellt (vänster och höger uppslag), följt av C-texten. Både de primära och sekundära handskrifterna presenteras i den fylliga inledningen, som också rymmer en beskrivning av hur sagan behandlats i tidigare forskning. Inledningen avslutas med en litteraturlista, en förteckning över de handskrifter som nämns i inledningen, och en lista på de namn som förekommer i inledningen. C.P.

Jonas Wellendorf, Kristelig visionslitteratur i norrøn tradition, 437 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). (Bibliotheca Nordica 2. Red. Odd Einar Hauge, Karl G. Johansson & Jon Gunnar Jørgensen.) ISSN 1891-1315; ISBN 978-82-7099-556-1. Wellendorfs omfångsrika och högst läsvärda monografi utgör en skildring av den norröna kristna visionslitteraturen. Boken bygger på författarens doktorsavhandling som försvarades vid Bergens universitet år 2007. Efter det första kapitlet, som presenterar den medeltida synen på översättning och de forskningsproblem som finns vid studiet av den medeltida översättningslitteraturen, följer det långa kapitel

som närmare presenterar visionslitteraturen. I definitionsavsnittet utreds ingående och initierat termen *leizla*. Denna term accenturerar, detta i kontrast till lat. *visio*, "at visionæren rent faktiskt *ledes* genom den anden verden. Videre betoner udtrykket *leizla* både patiens ('den ledte') och agens ('den ledende')" (s. 55). Dessutom visas i kapitlet att redaktörerna av de enskilda visionstexterna snarare än visionärerna haft betydelse för utformningen av visionen. Sedan framläggs i kapitlet en bred litteratur- och motivhistorisk översikt som beskriver visionslitteraturens väg till det västnordiska området. Den klassiska, judiska och tidigt kristna apokalyptiska traditionen beskrivs, och därefter följer avsnitt om keltisk (främst irisk), persisk och germansk tradition. Det kapitel som följer ger läsaren en bred och intresseväckande redovisning av den norröna visionslitteratur, som uppfyller författarens kriterier: "(1) Den visionære skal få indtryk af at blive hensat til en anden verden (2) hvor flere lokaliteter besøges. (3) Oplevelsen skal forvoldes af en overmenneskelig magt, (4) finde sted under trance og (5) være beskrivelig" (s. 59). Med de kriterierna faller visioner hos Gregor den store in, liksom *Furseus leizla*, *Drychthelms leizla*, *Duggals leizla*, *Gundelinus leizla* och *Rannveigar leizla*, texter som i de flesta fall är rätt så bortglömda. Olika problem illustreras i denna genomgång, såsom exempelvis att finna förlagan till den norröna texten. Det fjärde kapitlet, "Den anden verden og Skt. Michael", ger en bred överblick över den kristna personliga eskatologin från kristendomens införande i det västra Norden till cirka 1200. Det femte och sista kapitlet följer upp det tidigare kapitlet, går igenom klassifikationen av synd enligt *Speculum penitentis* samt synd och straff i några översatta visioner och i andra texter, exempelvis en isländsk kvinnas skriftermål från senare delen av 1400-talet, *Skriptamál Ólöfar Loptsdóttur*. Många olika typer av texter presenteras och analyseras i Wellendorfs bok, och flera av dem stannar efter läsningen kvar hos läsaren, inte minst texterna om de pinliga straffen som presenteras i sista kapitlet. Visionslitteratur har tidigare behandlats i översiktsartiklar, och enskildheter har utretts i omfångsmässigt kortare vetenskapliga arbeten, men Jonas Wellendorf tar ett fast grepp om ämnet och lägger därmed en god grund för fortsatt forskning rörande den norröna visionslitteraturen. L.-E.E.

*

Tove Bull & Anna-Riitta Lindgren (red.), De mange språk i Norge. Fler-språklighet på norsk, 241 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-510-3. Denna bok handlar om det mångspråkiga Norge. I den inle-

dande översikten av redaktörerna – betitlad ”Einspråklegheit kan bøtast” – ges perspektiv på den gamla flerspråkigheten i Norge, och man slås här av den tidigare officiella norska hållningen med en ”minoritetspolitikk utan basis i kunnskap om minoritetsspråka og minoritetskulturen” (s. 10). Men detta har ändrats, från 1990 är samiska officiellt språk i Norge och vid dess sida finns ”nasjonale minoritetsspråk”, språk som talas av kvener, romanifolket och romer, de nationella minoriteterna. Även judar och skogsfinnar hör till de nationella minoriteterna men deras språk talas inte längre i Norge. Språken i boken presenteras i en mot inledningen omvänd ordning: ”dei språka vi hevdar rangerer lågast i det norske språkhierarkiet” kommer därmed först i boken. Detta har ett symbolvärde helt visst. Sedan en generell översikt över invandarspråken i Norge signerad Marjatta Norman lämnats, följer ett kapitel om flerspråkiga filippinska invandrare av Bente Ailin Svendsen och en redogörelse för den flerspråkiga praxisen i en pakistansk-norsk miljö av Finn Aarsæther. Den förstnämnda uppsatsen visar att en lång rad faktorer måste beaktas när ett språkskifte eller ett bevarande av ett invandarspråk studeras, och den senare ger en inblickar i hur det flerspråkiga vardagslivet hos personer med pakistansk bakgrund i Norge praktiskt ter sig. På ett mångsidigt sätt beskrivs sedan av Arnfinn Muruvik Vonen det norska teckenspråket där en utveckling står för dörren som tycks kunna föra i helt olika riktningar. Situationen för kvensk i Norge redovisas av Anna-Riitta Lindgren – bl.a. berörs relationen till standardfinskan och det problem det är att varieteteten hela tiden jämförs med standard. Två kapitel ägnas samiskan: i det ena bidraget, av Nils Øivind Helander, finner läsaren en bredare rundmålning av alla de tre samiska språken i Norge även om tyngdpunkten läggs vid nordsamiskan, i det andra, av Jon Todal, står sydsamiskan och lulesamiskan i förgrunden. Om etnolekter – ”å snakke gebrokkent” eller ”kebabnorsk” som det ibland uttrycks – i Norge handlar Hilde Sollids bidrag. Anne Brautaset behandlar norska som andraspråk, Tove Bull norskan samt Tove Bull och Toril Swan gemensamt ”Engelsk i Norge og engelsk i norsk”. Det är dock att beklaga att ett kapitel om romani och romanes helt saknas. Här och var hade det kanske också varit värdefullt med vidsträcktare nordiska perspektiv. Boken ger en översikt över den nutida norska språksituationen, även om de olika artiklarna, naturligt nog, har olika ambitionsnivå och lite olikartade ingångar i ämnet. Det vägledande inledningskapitlet binder emellertid samman bidragen och ger därmed boken en sammanhållen prägel. L.-E.E.

Åse Mette Johansen, Velkommen te' våres Norge. En kvalitativ studie av språkbytte og språkbevaring i Manndalen i Gáivuotna/Kåfjord, 233 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-517-2. Denna bok är en bearbetad version av ett masterarbete som lades fram vid Universitetet i Tromsø våren 2007. Författaren har som mål att belysa frågan: vilka "individuella gevinster og/eller omkostninger medfører det å leve med språkbytte og språkbevaring i språksamfunnet Manndalen?" (s. 3), en sjösamisk-norsk bygd i Nord-Troms. Manndalen och dess språkliga bakgrund tecknas inledningsvis, metod och materialinsamling presenteras och studiens grund i sociolingvistisk och socialpsykologisk forskning redovisas. I denna del belyses etnicitetsförhållanden och frågan vad språk har med etnicitet att göra. Författaren konstaterar bland mycket annat att förlusten av ett språk inte nödvändigtvis innebär att man förlorar den etniska identiteten. I makroanalysen visas sedan vad som språkligt sett skett med språken i Manndalen under den senaste hundraårsperioden. I slutet av 1800-talet utgjorde samiska majoritetsspråk i Kåfjorden, och allra starkast stod språket i Manndalen. Hundra år senare hade norskan övertagit majoritetsspråksrollen. Orsakerna härtill dryftas rätt ingående: norsk inflyttning, blandäktenskap, ökad kontakt med storsamhället, förändrade kommunikationsförhållanden m.m. Samtidigt har samiskan bevarats bättre i Kåfjorden, och allra bäst i Manndalen, än i övriga Nord-Troms. Læstadianismen kan vara en orsak till detta. Revitaliseringsarbetet från 1970-tal och framåt samt språklagen lyfts också fram i makroanalysen. Genom en mikronalys som baseras på intervjuer läggs tyngdpunkten på att dra fram de personliga erfarenheterna. Jag finner denna del vara studiens viktigaste bidrag. Olika erfarenheter diskuteras, såsom de konsekvenser språkskiftet och revitaliseringen har för de enskilda människorna samt vilka utmaningar det för med sig att ta det samiska språket i bruk, både i samhället i stort och inom familjen. De sex yngsta informanternas motiv för att lära sig samiska diskuteras i ett avsnitt (5.2.1). Intresseväckande är den del som handlar om informanternas erfarenheter av en norsk dialekt som har tydliga inslag av samiskt substrat (5.3.2.). Viktigt är att olika problem som knyter an till den samiska revitaliseringen så ingående dryftas, som förhållandet mellan den lokala samiska dialekten i Kåfjorden som de äldre brukar och det man kunde kalla "boksamiskan" som de yngre lär sig i skolan och på språkkurser och som en äldre generation talare tycker "er fremmed og uvant" (s. 199). Johansens studie illustrerar de problem som finns på samhällsnivå, gruppnivå och individuell nivå i samband både med processer av språkbytte och språkbevarande.

L.-E.E.

Jakob Løkke, *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling. Innledning ved Svein Lie*, 303 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-537-0. Knud Knudsens *Haandbok i dansk-norsk Sprog-lære* (1856, nyutgiven av Finn-Erik Vinje 2002) är tillsammans med Løkkes *Modersmaalets Formlære* (1855) de viktigaste källskrifterna från 1800-talet rörande den dansk-norska varietet som började utvecklas på 1700-talet och så småningom resulterade i det som kallas *talt riksmål*. Jakob Løkke (1829–1881) var skolman men också politiskt verksam. Modersmaalet – i praktiken danskan eller dansk-norskan – behandlas mångsidigt i avsnitt om ljudlära, ordlära och böjningslära. Något syntaxavsnitt finns däremot inte i boken, och detta har sin förklaring i att boken låter sig inrangeras i en historisk-komparativ tradition som på detta sätt utelämnar syntaxen. I ljudavsnittet genomgår enskilda ”Bogstaver” och redovisas ljudförändringar av olika slag, exempelvis assimilation, dissimilation, vokalisation och metates. Vidare görs bl.a. reda för norskans tonem. I den del som behandlar orden finner man bl.a. att adverb, prepositioner och konjunktioner sammanförts i klassen partiklar, något som är vanligt i samtida grammatikor. Annars lämnas här en väntad redogörelse för ordbildning med en grundindelning mellan ”uegentlig Afledning”, ”Den egentlige Afledning” och ”Sammensætning”. Särskilt intressant är, bland mycket annat i den traditionellt upplagda böjningsläran, en avdelning i substantivkapitlet som handlar om genustillhörighetens bakgrund, där semantiska och formella kriterier för genustillhörigheten lyfts fram (s. 216 ff.). Av Svein Lies inledning framgår att Løkkes grammatik fick ett blandat mottagande i samtiden, sannolikt beroende på var i den språkpolitiska debatten recensenterna befann sig. Bernt Fossetøl har i sin bok *Norske grammatikker på 1800-talet* (1987) sagt att Løkkes grammatik ”er så detaljert at den neppe kunne egne seg til skolebruk. Den blev da heller ikke mye brukt i skolen”. Det är nog helt riktigt. För en sentida läsare ger den emellertid goda inblickar i tidens språk, och det är därför bra att den nu nyttgivits. L.-E.E.

Martin Sjøkkeland, *Språk og samfunn i endring. Ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling*, 261 s., Oslo 2009 (Novus). ISBN 978-82-7099-563-9. Denna bok redovisar en undersökning av unga människors språkbruk i Kvinesdal i västra Väst-Agder. Den är indelad i tre delar, och i den första får vi en relativt fyllig genomgång av teorier och strömningar inom sociolingvistik, en beskrivning av undersökningsorten och dess utveckling, ett längre avsnitt om språkförändring samt några metodiska funderingar. I den andra delen beskrivs själva undersök-

ningen och resultatet av denna. Materialet består av en enkät med bakgrundsdata och en enkät med frågor om språk och språkliga attityder. Enkäterna besvarades av ca 80 elever i grundskolans nionde klass och gymnasieskolans första klass. Av dessa utvaldes 41 elever utifrån vissa kriterier som rörde föräldrarnas anknytning till bygden och informanternas uppväxt. Med dessa 41 elever gjordes sedan en rad inspelningar som innehöll bl.a. intervju, fritt samtal och gruppsamtal. Den andra enkäten indelades i 24 språkliga variabler som undersöktes. Det handlar om fenomen i den äldre dialekten som t.ex. vokallängd, diftonger, klusilförmjukning, ändelsevokaler och enskilda lexem. När förf. sammanfattar resultaten får vi veta att flera av de dialektala dragen står sig ganska bra: ändelse-a i infinitiv och svaga femininer, klusilförmjukningen och i-omljudd vokal i vissa presensformer. Å andra sidan får vi veta att t.ex. diftongerna är på väg ut och att det som i Sverige går under benämningen norrländsk förmjukning också saknas i ungdomarnas språk, förutom i enstaka lexem (som *ikkeje*). Sammantaget ger undersökningen svar på ganska många frågor om utvecklingen av denna dialekt, och förf. avslutar med att kategorisera drivkrafterna för språkförändringarna i tre grupper: inre utveckling, standardisering och regionalisering. L.-O.D.

Kjell Venås, Hans Ross. Målføregranskar, ordboksskrivar og grammatikar, 264 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-540-0. Kjell Venås, som 1996 utgav en bok om Ivar Aasen, återkommer här med en biografi över en annan stor dialektolog i Norge, Hans Ross (1833–1914). De första kapitlen handlar om Ross bakgrund, hans studier och hans författarskap fram till *Norsk ordbok* 1895. Venås uppehåller sig exempelvis vid Ross temperamentsfulla uppgörelse med Ludvig Kristensen Daa i några artiklar i *Morgonbladet* 1861. De ger oss bilden av en rätt så polemisk skribent. För att förstå Ross språkvetenskapliga insatser är hans olika utredningar där ledorden är *ras*, *nation* och *språk* viktiga, främst då diskussionen om förhållandet mellan nationalitet och språk. Ross uppvisar, detta till skillnad från en del annat "landsmålsfolk", en liberal syn på internationella ord i dialekten. Arbetet med ordboken utgör ett centralt tema i biografien. Vi får inblickar i olika faser av ordboksarbetet. Det ligger självfallet nära till hands att jämföra Ross med Aasens ordbok (1873). Ross kompletterar uppenbarligen föregångaren med ett stort antal ord. Det är också olikheter vad de båda ordboksredaktörerna tar med. Ross har sålunda fler ord med förstärkande prefix än föregångaren, t.ex. *bi-* i *bistira* 'stire fast og lenge', *bæl-* i *bælfast* 'urokkeleg' och *stuv-* i *stuvbidja* 'be utrøyttande', dessutom finns hos Ross fler avledningar re-

dovisade. Vidare möter läsaren fler expressiva ord i Ross ordbok, ord som kan sägas kasta ljus över "folkets sprogliv og aandsliv" som Amund B. Larsen uttryckt saken. I det sammanhanget noteras även de många ord i ordboken som beskriver hur folk går och rör sig, vilka också kan sägas ha ett slags expressiv betydelsekomponent. Ross dialektologiska verksamhet i övrigt beskrivs i biografien, främst arbetet med *Norske bygdemaal*. I det sista kapitlet möter vi människan Hans Ross, även om man knappast kommer honom särskilt nära. Vissa av de spekulationer som finns beträffande hans person tillför inte heller så mycket. Styrkan i boken ligger, vilket ju är naturligt, i beskrivningen av Hans Ross språkliga arbete. L.-E.E.

*

Frans Gregersen, Københavnsk sociolingvistik. Festskrift til Frans Gregersen på 60-årsdagen, redigeret af Tore Kristiansen, J. Normann Jørgensen & Inge Lise Pedersen, 280 s., Oslo 2009 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-512-7. Denna festskrift, som består av sjutton texter av Frans Gregersen tillkomna från slutet av 1970-talet fram till 2005, har sin titel till trots en vidsträcktare uppgift: som påpekas i redaktörstrions förord, "[o]pgaven er ikke blot at beskrive og forstå hvordan talesproget varieres og forandres i brug, men også at frigøre talesprogets brug(ere) fra normative spændetrøjer af enhver art – herunder ikke mindst den ensrettede standardsprogsideologi der følger med skriftsprogsindlæringen i skolen" (s. 1). De artiklar som har samlats i volymen fokuserar på områdena literacy, språk teori och sociolingvistik. Bara några få av bidragen kan nämnas i denna krönika. I artikeln "Hvor dansk? Noter om mål og midler i nutidens sprogforskning" (publicerad 1994) dryftas konstruktionen av danska i språkhistorien ur olika perspektiv och illustreras resonnementen med inlägg från dansk språkforskning, bl.a. med upplysande citat från Peter Skautrup och Lis Jacobsen. I en annan artikel, "Historicitet og situation" (1990), pläderas bl.a. för att sociolingvistikens måste bli mer antropologisk, mer sökande. Tio av artiklarna är i snävare mening sociolingvistiska. I ett par av dem granskas kritiskt området sociolingvistik, och då detta sker initierat och med god argumentation finns anledning att verkligen ta till sig av Gregersens analyser. Instruktiva, och dessutom mycket konkreta, är artiklarna "Hvordan undersøger man københavnsk?" (1989) och "Sociolingvistikens forandringer. Indledende knæbøjninger før Projekt Bysociolingvistik eventuelt genoptages" (1999). Texterna i denna samlingsskrift är ofta i en mening enkla att ta till sig, rika som de är på exemplifiering och stundom oväntade infall, och

det finns dessutom i själva framställningssättet ett slags lätthet. Å andra sidan är läsningen krävande då författaren, utifrån mer filosofiska perspektiv och det vetenskapliga credo som inledningsvis formulerats, betraktar forskningsproblemen från så många olika, ibland även divergerande utgångspunkter: han resonerar hela tiden med sig själv och med oss läsare. Detta gör samtidigt läsningen av texterna till en utmanande upplevelse. Jag kan tycka att samlingen gärna hade kunnat få en mer allmänsyftande titel – visst finns här mycket om ”københavnsk sociolingvistik” men det finns så oändligt mycket mer mellan bokens pärmar! L.-E.E.

I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009, redigeret af Henrik Hojmark, Iben Stampe Sletten, Asgerd Gudiksen, 357 s., København 2009 (Afdeling for Dialektforskning. Nordisk Forskningsinstitut. Københavns Universitet). ISBN 978-87-992447-3-7. Under den välfunna titeln ”I mund og bog” samlas 25 artiklar som tillsammans speglar jubileans forskningsintressen, samtidigt som en festskrift med ett urval av hennes egna artiklar utges under titeln ”Fra folkemål til multietnolekt” (anmäld i det följande i denna krönika). Hyllningsskriften avslutas med en bibliografi över festföremålets skrifter 1999–2008, detta som supplement till bibliografien i *Danske Folkemål* 41 (1999). Forskarkollegeras bidrag rör talspråksforskning, främst nordisk dialektologi, språksociologi och språkhistoria. Här analyseras och karteras (i nämnd ordning): jylländska bestämdhetsmorfer; sydvästtyska rastplatsers namn som exempel på planmässig, dialektbaserad inmutning av regionala lingvistiska ”landskap”; substantivet *knot* och verbet *knote* som särnorska begrepp för den rådande språksociala verkligheten; generationsbunden språkförståelse hos tvåspråkiga individer som talar nawatl respektive spanska i Mexico; interaktionen mellan synen på riksspråk och expansiva fonetiska varianter i västdanskt regionalspråk; könsrelaterade diskurser kring likt och olik i spänningsfältet mellan modernitet och antimodernitet hos pojkar och flickor i ”Drengebladet” 1930–1936; socialiseringen i språksamfundet visavi kön, samhällsklass och ålder hos två syskonpar i jämförelse med andra informanter; betydelse och funktion hos orden *kanske* och *måske* i danska dialekter och dialektarkiv; bruket av riktningsadverb som spegling av språkliga, mentala och sociala rum i det danska kulturlandskapet; sydösterbottnisk satsnegering i jämförelse med det finlandssvenska riksspråkets; språkhistoriska aspekter på uttalsvarianterna av ordet *manne/mange* (svenska *många*) i danska dialekter; pronomenbruket (av *man*, *en*, *den*, *de*, *vi*) hos tre generationer av informanter från fyra orter (København,

Næstved, Odder och Vinderup) som indikatorer på s.k. avdialektisering, standardisering och metropolisering i Danmark; ordet *vår* (jfr svenska *dyn-*, *kudd-*, *putvar*) som appellativ och ortnamnselement i Danmark med oviss namnsemantisk syftning, möjligen som jämförelse mellan en välvd välplöjd yta (eller nyslagen äng?) och ett randigt vävt dynvar; språkvetenskapens termer *dialekt*, *rigsdansk* och *københavnsk* i relation till den nutida ungdomens diskurs (med förslaget att man istället bör tala om *danska*, talat med *konserverativ*, *modern* eller *lokal* "accent"); språkforskarnas och allmänhetens syn på dialekt (insamling, forskning, utgivning) förr och nu, "genuin" dialekt, språk och sak, landsbygd/tätort; unga, språk och kön (ur sociolingvistisk deficit-, dominans-, differens- och diskurssynpunkt); dialektparadiset Norge – en sanning med modifikationer (ännu ett bidrag om norsk *knoting*, jfr ovan); turkisk-danskt generationellt språkbruk; syntaktiska konstruktioner i bornholmskan, som inte uppträder i det övriga Danmark, de flesta som skånsk-svensk påverkan; lånordsfrekvensen i norska, danska och svenska i en jämförande löpordsundersökning över tid (1975 och 2000) av nationella och regionala tidningsartiklar; forskning kring kön, språk och ledning/initiativ i utvecklingssamtal; analys av tre meddelares talspråk, födda 1854, 1874 och 1915 i socknen Them vid Midtøstjyllands artikelgräns (*e hus/huset*); jylländska *w*-diftongers fonematiska status och fonetiska variationer; (svensk) dramadiolog som källa för äldre talspråk; konversationsanalys av *ja men nej/nej men ja*-frågor (enligt underrubriken: det fullt utvecklade "nja") i åtta inspelade sociolingvistiska intervjuer. – Hyllningsskriften är sammantaget en rikt givande och i godaste mening mångsidig och krävande produkt, som anmälaren här saknar såväl utrymme som förmåga att ge rättvisa åt.

G.H.

Inge Lise Pedersen, Fra folkemål til multietnolekt – og 23 andre artikler inden for nordisk dialektologi, sociolingvistik og sproghistorie. Et udvalg af artikler fra Inge Lise Pedersens forfatterskab, redigeret af Frans Gregersen og Tore Kristiansen i anledning af hendes 70 års fødselsdag 5. juni 2009, 430 s., Oslo 2009. (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-523-3. När Inge Lise Pedersen fyllde sjuttio år i juni 2009 tillägnades hon denna omfattande festskrift som innehåller vetenskapliga texter som hon publicerat genom decennierna. Volymen inleds med en artikel om moderna västfynska genusförhållanden och om fynska *j*-förbindelser. En pilotstudie med bredare anläggning är undersökningen som behandlar huvudsatsordföljd i bisatser i danska dialekter, och som inte minst demonstrerar den potential som finns i det dialektala materialet. Hur ett tomt konjunk-

tionalfält kan tolkas behandlas i en annan uppsats, och de svaga verbens preteritumformer i danska, norska och svenska dialekter behandlas i ett par andra, varandra delvis överlappande arbeten. På ett mycket intressant sätt skriver Inge Lise Pedersen om dialektgränser i en artikel betitlad "De ferske vande og dialekterne" som redan i sin rubrik indikerar vad det hela handlar om. Breda forskningsperspektiv målas upp i översikten över dialektforskningen i Danmark och dess relation till strukturalism och sociolingvistik, och i det arbete som behandlar artiklarna i *Danske Folke-mål 1927-1999* – vad beskrivs, vilka teoretiska perspektiv träder i förgrunden under olika tider och vilka är den primära målgruppen för studierna? Då är urvalet bra mycket strängare i den exposé som gavs år 2000 rörande utvecklingen av den nordiska dialektologin sedan 1969. Regionalisering belyses i ett antal bidrag, där bl.a. regionbegreppet i sig dryftas. Författaren frågar sig, för att låna ord från en underrubrik, om det är "begrundet at tale om regionalitet i Danmark", och i ett annat bidrag ställs rubrikfrågan: "Hvornår er en kode ikke længere den samme kode – og hvem afgør det?". Bidraget "Linguistic Variation and Composite Life Modes" från det nordiska samlingsverket *The Sociolinguistics of Urbanization* är självklart medtaget i volymen. Dialektförändringen på Fyn studeras i en av samlingens uppsatser med hjälp av en implikationsanalys, och i en annan olika hållningar till dialekt och dialekttalande på Fyn. Studier inom området språk och kön finns även representerade i volymen, och några artiklar drar också fram mer longitudinella perspektiv, bl.a. ställs här frågan "Er det svenskerne der har bragt uorden i diftongeringen i Sønderjylland og på Vestfyn?". Samlingsvolymen ger oss bilden av en mångsidigt arbetande språkforskare som förmår ta utgångspunkt i tidigare forskning men också hela tiden finner nya perspektiv. Inte minst metodologiskt finns mycket att lära av bidragen i denna volym.

L.-E.E.

*

Daniel Andersson: Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor, 276 s., Umeå 2009 (Umeå universitet). (Nordsvenska 17.) ISBN 91-88466-75-2; 978-91-88466-75-4. ISSN 0282-7182. I denna avhandling undersöker förf. en insamlad korpus på 199 könsrelaterade (oftast dialektala) ordspråk från Övre Norrland (som i detta fall inkluderar Ångermanland och en ort i Jämtland). Ordspråken speglar ett äldre agrart samhälle, och syftet med avhandlingen är att genom studier av dessa "nä kunskap om föreställningar om kön", närmare bestämt vad de kan säga om de mentala katego-

rierna *man* och *kvinn*a, och relationen mellan dem. Avhandlingen förhåller sig till moderna teorier om kön och genus och den använder blendteorin för att analysera ordspråken. Ordspråken behandlas i tematiska grupper: äktenskapsmarknaden, hushållet och sexualiteten. Förf. utvinner en rad föreställningar inom dessa områden ur sin ordspråks-samling. Här framgår att det är mannen som väljer hustru och inte tvärt om, hur arbetet är fördelat och vem som bestämmer i hushållet, den manliga sexualitetens svårkontrollerbarhet etc. Vi får också veta hur diverse olika djur och fiskar används i metaforer och liknelser. L.-O.D.

Helena Andersson, Interkulturell kommunikation på ett svenskt sjukhus. Fallstudier av andraspråkstalare i arbetslivet, 250 s., Uppsala 2009 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 77.) ISSN 0083-4661; ISBN 978-91-506-2045-0. Det övergripande syftet med Helena Anderssons avhandling är att "finna kommunikativa faktorer som inverkar på invandrares integration i arbetsmiljön på ett positivt sätt". Författaren har konkret med hjälp av intervjuer och audioinspelningar studerat ett antal individers arbetsvardag på ett svenskt sjukhus. Den muntliga kommunikationen fokuseras, och ett viktigt mål är att belysa det sociokulturella klimatet på arbetsplatsen och att visa hur deltagarna utgör en del av en arbetsgemenskap. De fyra första kapitlen ger ramarna för arbetet: avhandlingstemat sätts in i ett större samhälleligt sammanhang, forskning om arbetsplatskommunikation och andraspråkstalare presenteras liksom teoretiska perspektiv, material och metod. I den presenterade intervjuundersökningen deltog 21 andraspråkstalare under det att fallstudien berörde fem deltagare: två läkare och två sjuksköterskor, för vilka den muntliga kommunikationen är viktig, och en lokalvårdare, som inte behöver använda språket lika mycket i arbetet. Ingen av dem skriver särskilt mycket i sitt arbete. I förgrunden står en analys av kommunikationsstrategier, humor och det institutionella samtalet ronden. Här belyses hur talare löser de problem som uppstår under ett samtal, om och hur andraspråkstalarna uttrycker att de inte förstår, om de ber om hjälp när språkproblem uppstår och om slutligen ett samförstånd kan uppnås. Man kan i den sammanfattande tabellen (s. 121) se olika typer av kommunikationsstrategier och deras frekvens: alla eller nästan alla deltagare i fallstudien använder kodväxling, s.k. hämtningsstrategier, omskrivningar eller begär hjälp eller förtydligande. Humorn är en social resurs, och ett medel att visa samhörighet människor emellan. Frågan är här om andraspråkstalare skämtar i lika hög grad som förstaspråkstalare, och hur andraspråkstalarnas skämt

bemöts. Dessutom studeras vilken funktion skämten har. Man konstaterar utifrån studien att de fem deltagarna i fallstudien mycket väl klarar av att förstå och producera skämt, även om de också ger uttryck för svårigheten med skämt och ironi på ett andraspråk. Ronden är ett samtal med professionella samtalsdeltagare, inriktat mot professionen – i avhandlingen studeras hur andraspråkstalarna faktiskt deltar i samtalen. Avslutningsvis konstaterar Helena Andersson att ännu fler undersökningar av olika arbetsplatser skulle behövas för att man skall kunna utforma utbildningen av invandrare optimalt så att de skall vara förberedda för de utmaningar som arbetslivet bjuder. Vid skisserandet av dessa studier är en av utgångspunkterna just denna avhandling. L.-E.E.

Den gustavianska bibelkommissionen. Första protokolls-boken. Utgiven med inledning och kommentarer av Tord Larsson. Förord av Birger Olsson, 322 s., Lund 2009 (Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv). (Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund. Ny följd 9.) ISBN 978-91-89515-16-1. ISSN 0455-0196. Arbetet med den svenska bibelöversättning som stadfästes 1917 (Gustav Vs Bibel) tog sin början 1773 när Gustav III tillsatte en stor bibelkommission i vilken dåtidens främsta vetenskapsmän och lärde ingick. Arbetet dokumenterades i översättningsutkast och protokoll. Protokollen till arbetet med Första Moseboken, Matteusevangeliet och Romarbrevet (1773–1774 års protokollsbok) ges här ut med inledning och kommentarer av Tord Larsson, som förutom en redogörelse för hur handskriften transkriberats presenterar de mest betydelsefulla ledamöterna i kommissionen, hur denna fördelade arbetet inom sig, de hjälpmedel som stod till förfogande och kommissionens arbetsprocess. I förordet uppehåller sig Birger Ohlsson främst vid gustavianernas översättningsideal. Utgåvan är av stort värde inte bara för bibeltolkning och översättningsteori, utan också för den som intresserar sig för svenska språket under gustaviansk tid. C.P.

Mona Forsskähl, Konstruktioner i interaktion – de e som resurs i samtal, 312 s., Helsingfors 2009 (Svenska litteratursällskapet i Finland. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 729; Studier i nordisk filologi 83.) ISBN 978-951-583-188-0. ISSN 0039-6842; 0356-0376. Denna reviderade doktorsavhandling är en studie av strängen de e (det är) i samtal på svenska, med utgångspunkt i interaktionell lingvistik, men för beskrivningen används även traditionell grammatik och konstruktionsgrammatik. Materialet som ligger till grund för undersökningen be-

står av icke-arrangerade samtal från olika forskningsprojekt i Sverige och Finland. Det omfattar 13 transkriberade samtal (7 på finlandssvenska och 6 på sverige-svenska). De representerar olika samtalstyper och omfattar sammanlagt drygt tio timmars samtal. Strängen *de e* studeras efter dess komplement (adjektivfraser, nominalfraser, satser etc.). Dessutom behandlas strängar utan komplement. Avhandlingen visar att turinledande *de e* normalt är en markör för att man vill ha turen, medan ett avslutande *de e* kan ses som en åsiktsmarkör. Strängen förekommer även medialt, och används då normalt för inskott eller omdömen. Förf. urskiljer elva grammatiska och sju interaktionella konstruktioner och ger en beskrivning av hur de är länkade till varandra. L.-O.D.

Maria Eklund Heinonen, Processbarhet på prov. Bedömning av muntlig språkfärdighet hos vuxna andraspråksinlärare, 218 s., Uppsala 2009 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 78.) ISBN 978-91-506-2044-3. ISSN 0083-4661. Bedömningen av den muntliga delen av TISUS-provet, det nationella språkfärdighetsprov som ger behörighet att läsa vid universitet och högskolor i Sverige för den som inte har svenska som modersmål, sker utifrån flera olika kriterier. För att få godkänt krävs att testtagaren ska behärska vissa kommunikativa funktioner: som att beskriva och berätta, utreda och analysera och argumentera och spekulera. Dessutom ska den formella språkförmågan beaktas, som uttal, ordförråd och grammatik. Dessa delar betygssätts var och en för sig enligt en 5-gradig skala, och slutligen ges ett sammanfattande slutbetyg, godkänd eller underkänd. Syftet med avhandlingen är att jämföra bedömningen av det muntliga testet, som är omvittnat besvärlig, med en rangordning av testdeltagarna som helt baserar sig på formella kriterier, Pienemanns *processbarhetsteori*. Enligt denna teori utvecklas inlärarspråket på liknande sätt oberoende av vilket förstaspråk inläraren har och oavsett vilket andraspråk som ska läsas in: det finns en universellt bestämd inlärningshierarki. I stora drag gäller att relationer inom frasen inlärs först, och relationer mellan fraser på meningsnivå inlärs senare. Med hjälp av Pienemanns hierarki jämför förf. ett antal godkända muntliga test med ett antal underkända för att undersöka om det finns något samband mellan testtagarens förmåga att processa vissa morfo-syntaktiska strukturer och resultatet på det muntliga TISUS-provet. Totalt undersöktes 66 prov, 33 godkända och 33 underkända. Undersökningen visar på ett klart samband mellan den formella inlärningshierarkin och bedömarnas uppfattning om testtagarnas pragmatiska kompetens. I en uppföljningsstudie

undersöker förf. de 9 testtagare där Pienemanns hierarki inte stämmer överens med bedömarnas betygsättning. I en annan uppföljningsstudie problematiserar förf. tillämpningen av processbarhetsteorin på svensk morfologi och syntax. Avhandlingen avslutas med en engelsk summary, litteraturförteckning och sex bilagor. Maria Eklund Heinonens avhandling är en intressant och tankeväckande studie, med implikationer inte bara för TISUS-testet och processbarhetsteorin utan också för förståelsen av inlärarespråket generellt. C.P.

Lydia Klos, Runensteine in Schweden. Studien zu Aufstellungsort und Funktion, XVI + 454 s., Berlin, New York 2009 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Band 6.) ISBN 978-3-11-021464-2. ISSN 1866-7676. En runsten är ett samspel mellan text, ornamentik, färg och omgivning, d.v.s. den plats den är rest på. Medan mycket forskningskraft har ägnats tydningen av budskapet och den visuella gestaltningen, intresserar sig förf. till detta arbete i första hand för den rumsliga kontexten, och boken är den första studien av svenska runstenar där denna synvinkel problematiseras. En mängd frågor gör sig gällande, som alla får sin belysning i boken: Är det idag ens möjligt att rekonstruera den plats där stenen en gång restes? Föredrar man att resa runstenar på vissa platser framför andra? Står runstenarna tillsammans med andra minnesmärken eller är de isolerade i landskapet? Vilken funktion fyller placeringen av en runsten på en viss plats? O.s.v. Av de totalt 3828 svenska runinskrifterna känner vi den ursprungliga platsen för 730 inskrifter, vilka utgör det huvudsakliga materialet för undersökningen. Boken avslutas med källregister, runstensregister, register över fyndplatser, ort- och personnamnsregister och en kartbilaga, samt 13 färgfoton av några av de diskuterade inskrifterna. C.P.

Konstruktioner i finlandssvensk syntax. Skriftspråk, samtal och dialekter, red. Camilla Wide & Benjamin Lyngfelt, 300 s., Helsingfors 2009 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 716.) ISSN 0039-6842; ISBN 978-951-583-173-6. Den forskning som redovisas i denna volym har tillkommit inom ramen för projektet "Svenskan i Finland: Syntaktiska drag i ett jämförande perspektiv". I redaktörernas upplysande inledning får man bl.a. veta att de teoretiska grundvalar som projektet vilat på varit konstruktionsgrammatik, interaktionell lingvistik och, i varje fall till någon del, också kontaktlingvistik. Dessa teoretiska perspektiv kommer i olika grad fram i de enskilda bidragen men lämnas aldrig helt – detta gör att det finns ett

sammanhållandet kitt de olika artiklarna emellan. De åtta bidragen kan uppföras inrangerade under tre huvudteman. Det första temat utgörs av bidrag inom området argumentstruktur. Här finns Nina Martolas artikel om konstruktioner med *åt* betraktade i ett jämförande perspektiv, och Beatrice Siléns bidrag om konstruktionsmönster vid bitransitiva verb med material från finlandssvenska och sverigesvenska samtal. Dessa båda behandlar verbkomplement med preposition. Bl.a. visar Martola att den sårfinländska användningen av prepositioner ibland kan förorsaka störningar i kommunikationen med sverigesvenskar. Pirjo Söderholm fokuserar på *komma* som partikelverb, baserar sig på ett skriftspråkligt material och behandlar ämnet med visst diakront djup. Ett andra tema utgörs av de bidrag som håller sig inom fältet samtal och interaktion. Mona Forsskåhl skriver här om frasen *de e bra* i svenska samtal och Jan Lindström behandlar en fras som *Inte e de ju rimlit* med negationen *inte* i satsens spets. Lindström säger bl.a. att draget att spetsställa *inte* synes ha varit vanligare i äldre svenska liksom det har stöd i finskan. ”Man kunde då konkludera att ett äldre svenskt språkdrag fått stöd av en strukturell parallellism i finskan, vilket har både en bevarande och en stimulerande verkan på spetsställandet av *inte* i finlandssvenska” (s. 187). De tre sista artiklarna i volymen tar sig an problem rörande den regionala variationen i syntaxen. Siv Björklund kartlägger här bruket av *att* efter hjälpverbet *björja* bland finlandssvenska och sverigesvenska elever, och Ann-Marie Ivars beskriver rätt ingående den sydösterbottniska genitivsyntaxen. Camilla Wide behandlar på ett perspektivrikt sätt bestämd artikel i de finlandssvenska dialekterna, och ger därvid impulser för fortsatta studier av detta fenomen också i andra nordiska dialekter. Som helhet rör det sig om en läsvärd volym som belyser språklig empiri utifrån olika teoretiska perspektiv.

L.-E.E.

Ida Larsson: Participles in Time. The Development of the Perfect Tense in Swedish, 493 s., Göteborg 2009 (Göteborgs Universitet). (Nordistica Gothoburgensia 29.) ISBN: 978-91-7346-663-9. ISSN 0078-1134. Denna innehållsrika avhandling tar sig för att beskriva framväxten och utvecklingen av perfektum i svenskan. Med en osedvanligt gedigen empirisk och teoretisk bas skrider förf. till verket och fönnär ge en sammanhängande beskrivning av perfektum i svenskans historia. Empiriskt är avhandlingen bred; den startar i gotiska och de äldsta väst- och nordgermanska fornspråken, och utvecklingen följs fram till idag. Den ger ett flertal förslag om utvecklingen i svenskan, och den sätter in svenskan i ett allmänt perspektiv. Bland annat gör förf. troligt att verbet *vara*

inte var temporalt hjälpverb i äldre svenska, utan att *vara* konstruerades med ett tempuslöst particip medan *hava* konstruerades med ett particip med tempus (preteritum). Härur har supinum som en distinkt form så småningom uppkommit. Avhandlingen förmår också ge preciseringar om analysen av modern svenska, t ex. vad gäller hur *på*-adverbial fungerar i förhållande till aspekt och aktionsart. Även teoretiskt är avhandlingen bred. Förf. bottenar i såväl den traditionella nordistiken som i grammatisk och semantisk teori, främst generativ grammatik. Hennes fruktbara användande av Ramchands teori om verbfrasen och Kaynes förslag om skillnaden mellan *vara* och *hava* visar på behärskning av komplicerade samband och förmåga att använda andras förslag för nya syften. Avhandlingen är inte lättläst och den är inte lätt att hitta i, men det beror mer på att den är så innehållsrik än att den skulle vara dåligt strukturerad. Boken förtjänar ett register, men framför allt förtjänar den många läsare.

L.-O.D.

Inger Larsson, Pragmatic Literacy and the Medieval Use of the Vernacular. The Swedish Example, XIV +250 s., Turnhout 2009 (Brepols). (Utrecht Studies in Medieval Literacy 16.) ISBN 978-2-503-52747-5. Inger Larsson lämnar i denna bok en översikt över skrivandet i Sverige från det sena 1100-talet fram till tidigt 1400-tal, en period då svenskan allteftersom får sin plats som språk för administration, förvaltning och rättsutövning. Studien, som bygger på hennes egen forskning men framförallt baseras på andra forskares studier, visar var i samhället brev tillkom, vilka som skrev dem och i vilka olika syften breven skrevs. Det som däremot lämnas åsido är paleografiska och språkliga analyser av dokumenten, och inte heller behandlas här exempelvis frågor som rör den individuella literacykompetensen. Efter ett introducerande kapitel som kortfattat drar fram tidigare forskning, följer en första sektion som behandlar "Actors and Literate Milieus". Här beskrivs och diskuteras konturerna i det "administrativa" skrivandet under två sekler och under tre konungars tid: Knut Erikssons, Magnus Ladulås' och Magnus Erikssons. Landskapslagarna och senare Magnus Erikssons landslag och stads- lag och de miljöer där dessa tillkommer lyfts fram, och deras betydelse för etablerande av svenska som skriftspråk understryks. Intressanta delavsnitt utgör "Women as Issuers, Sealers and Landowners" och "The Role of Witnesses, the Use of Seals and Personal Names". Bl.a. framhålls i ett sammanfattande avsnitt att "[o]wnership of a seal in itself indicated [...] an active participation in literate culture, and we must assume that those who had seals also must have issued written documents at some

point or other, even if this cannot be proven in every case" (s. 101). De kapitel som följer i bokens andra sektion, "Charters and Legal Transactions", behandlar de olika typer av brev som växer fram under perioden fram till det begynnande 1400-talet: bl.a. köpebrev, skiftesbrev, olika typer av gåvobrev, såsom morgongåvobrev, vidare fastebrev och jordabrev, mäktä- och mäktbrev, pantbrev och råbrev, liksom det som kallas *skiuttha bref*, dombrev, och dessutom bland mycket annat kvittobrev och arvebrev. Vi får mängder med uppgifter om när de aktuella benämningarna för de olika typerna av brev första gången beläggs i materialet och i vilket sammanhang detta sker. I slutet diskuterar Larsson inslag av standardisering, och formler och modeller som över tid utvecklas. Dessutom belyses de kvardröjande spår av oralitet som synes leva kvar. Ett avslutande kapitel sammanfattar men redovisar också frågor som forskningen fortsättningsvis kunde fokusera på. Det är prisvärt att undersökningen genom publiceringen i serien *Utrecht Studies in Medieval Literacy* tillgängliggörs för en internationell publik. Boken avslutas med 23 i färg återgivna medeltida dokument, vilket gör detta till en också vacker bok.

L.-E.E.

Inger Larsson, Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition, 256 s., Stockholm 2009 (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien). (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 45. Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift.) ISSN 1402-0386; ISBN 978-91-85205-83-7. Inom ramen för ett av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond stött projekt har Inger Larsson utarbetat denna monografi. Arbetet presenterar i en första del botanisk artbestämning och folklig botanik – ett nära nog klassiskt problem –, de i studien nyttjade källorna, såsom medeltidslagar, läke- och örtaböcker, och en hel del annat. I denna del av monografin får vi en bild av källor och källproblem, och en anknytning till den omfattande litteratur som finns. Arbetets andra del är en kommenterad förteckning över de så här långt kända medeltida svenska växtnamnen, och denna kan jämföras med Wilhelm Heizmanns *Wörterbuch der Pflanzennamen im Altwestnordischen* (1993). Materialet utgörs av cirka 500 växtbeteckningar som åsyftar omkring 300 växter. I denna del får vi förklaringen till bokens titel: *millefolium*, *rölika* och *näsegräs* är nämligen de tre kända fornsvenska beteckningarna på *Achillea millefolium*, det som numera på svenska kallas *röllika*. Denna växt sägs bl.a. tas "fore häfft at pissa", alltså vid svårighet att pissa. Boken vimlar av denna typ av upplysningar och är av den anledningen en rik källa att ösa ur inte bara för språkforskaren utan också för etnologen och

kulturforskaren. Under rubriken "Några enskilda växnamn och deras referens" diskuteras de olika fornsvenska beteckningarna för bl.a. älggräs, baggsöta, brakved, gullviva och smultron. En del språkliga problem kvarstår uppenbarligen att belysa, exempelvis vad det egentligen är för betydelse av *brak(a)* som kommer ifråga i *brakved* (s. 201 f.) eller vad det mystiska *sugha röff* för timjan (s. 201 f.) egentligen kan ha för bakgrund. På sina ställen i denna avdelning hade författaren kanske kunnat komma en aning längre, inte minst om ett större språkligt material dragits in. I det ytterst korta slutordet tvinnas i varje fall några av de många trådarna samman. Boken är rikt illustrerad med bilder från äldre florum. Kjell Lundquists inledning – som bär rubriken "Dygden att veta vad det är man talar om. Om relationen mellan levande växter, växtnamn och växtavbildningar genom tvåtusen år" – ger läsaren en tänkvärd ingång i bokens tematik, och som helhet har boken blivit en värdefull dokumentation av ett rikt och många gånger utmanande forskningsmaterial.

L.-E.E.

Harry Lönnroth, Svensket i Tammerfors. Tre undersökningar om språk och samhälle i det inre av Finland, 181 s., Tampere 2009. (Tampere University Press.) ISBN 978-951-44-7858-1. Denna bok handlar om finlandssvenskarna och finlandssvenskan i Tammerfors förr och nu. Den är en samling av tre väldigt olika undersökningar om den svenska "språkön" i Tammerfors. Den första handlar om språkväxling och finska inslag i två romaner av Carola Sandbacka. De utspelar sig båda i Tammerfors under 1900-talets första hälft, och förf. behandlar språkbruket bland den lilla svenskspråkiga gruppen av överklass och finska arbetare och tjänstekvinnor. Den andra undersökningen baseras på intervjuer med sex äldre svenskspråkiga på ett äldreboende i Tammerfors. Intervjuerna fokuserar på språklig identitet och språkbevarande. Den tredje undersökningen studerar Tammerfors Aftonblad som en ganska unik företeelse, dvs. som en svenskspråkig tidning i en nästan helfinsk omgivning. Här undersöks tidningens första årgång (1882), som omfattar 27 nummer. Särskilt diskuteras språkdiskussionen i den tidens Finland. Förf. förmår i denna bok – inte minst genom att undersökningarna är så olika – att ge en intressant bild av en liten språkminoritet i Norden.

L.-O.D.

Lena Lötmarker & Bo-A. Wendt, Resmål till salu. Svenska turistbroschyrens textuella och språkliga utveckling under hundra år, 236 s., Lund 2009 (Sekel Bokförlag). ISBN 978-91-85767-48-9. Denna bok är en studie av textmönster och språkbruk i svenska turistbroschyurer från de senaste

hundra åren (drygt). Utgångspunkten är den kraftigt ökade betydelse som turistnäringen fått under denna tid. Materialet för studiet är den typ av broschyrer som har till syfte att locka tilltänkta turister till ett turistmål, en ort eller ett landskap (reklam för enskilda anläggningar ingår alltså inte). Orterna omfattar både sådana som har en typisk sorts turism (fjällturism, badturism och kulturturism) och sådana som i stort sett saknar turisttradition. Sammanlagt omfattar materialet 207 broschyrer för landskap och 159 för orter. De fördelar sig på fem tidsperioder: före 1930, 1930-tal, 1960-tal, 1980-tal och 2005. Studien undersöker broschyrerna i de flesta tänkbara avseenden: upplaga, kontinuitet, bildanvändning, innehåll, textstruktur och syntax för att bara nämna några. Den fokuserar dock på textuella och språkliga reklamdrag. Förf. kan bl.a. visa hur läsartilltal dyker upp på 30-talet, och hur en mera renodlad reklamstil visar sig på 80-talet. De ger också statistik över sådant som frekventa adjektiv och fördelningen av satstyper. Boken illustrerar på en och samma gång utvecklingen av en näring och en genre. L.-O.D.

Nog ordat? Festskrift till Sven-Göran Malmgren den 25 april 2008, 425 s., red.: Kristinn Johannesson, Hans Landqvist, Aina Lundqvist, Lena Rogström, Emma Sköldberg och Barbro Wallgren Hemlin, Göteborg 2008. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 34.) ISBN: 978-91-974747-4-0, ISSN: 0348-7741. Denna festskrift, som är en hyllning till Sven-Göran Malmgren på hans 60-årsdag, innehåller inte mindre än 51 korta artiklar med blandat innehåll. Här finns förstås artiklar som anknyter till lexikografiskt arbete, t.ex. Martin Gellerstams artikel om anpassning av franska och engelska lånord i SAOB, Hans Landqvists artikel om språkproven från J.C.W. Thyrén i SAOB eller Lars Svenssons artikel om E.W. Weste som lexikograf. Lika självklart finns det artiklar om enstaka ord, såsom Lars-Gunnar Anderssons artikel om *bynglig/bännglig* eller Carl-Erik Lundbladhs artikel om *ändå(n)*. Men här finns mycket annat. Elisabet Engdal diskuterar syntaxen hos adjektiv med infinitivfras, och Roger Källström diskuterar amerikansvenskan hos Vilhelm Moberg, medan Einar Korpus botaniserar i reklamspråket, bara för att ge några exempel på den ämnesmässiga spridningen. L.-O.D.

Gunilla Almström Persson, Perspektiv i polisprotokoll, 155 s., Stockholm 2009 (Stockholms universitet). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 50.) ISBN 978-91-86071-16-5. ISSN 0562-1097. Med utgångspunkt i en studie av hur perspektiv markeras i polisrapporter om våld mellan polis eller väktare och

vanliga medborgare vill förf. till denna avhandling introducera nya verktyg för att analysera perspektiv i skriven narration. För att kunna kartlägga olika perspektiv undersöker förf. rapporter om samma skeende sedda från offrets, gärningsmannens och vittnets respektive synpunkter. Denna studie resulterar i att förf. utvecklar två analytiska metoder. Den ena metoden applicerar det kognitiva begreppet "centrum" på den rapporterade händelsen och beskriver vem som skildras som viktig för händelseförloppet. Den andra metoden tar sin utgångspunkt i dramaturgens teoretiska ramverk och undersöker vem som framställs som mest aktiv i de olika versionerna av händelsen. I sitt slutord framhåller förf. att de framtagna verktygen inte är mekaniska, och att de behöver prövas på andra typer av berättande texter än polisprotokoll. En fyllig engelsk summary, en litteraturlista och en bilaga med ett exempel på ett polisprotokoll avslutar avhandlingen. C.P.

Milda Rönn, "Det är inte förrän man gör det som man förstår". Om kommunikativa hinder vid en teaterhögskola, 270 s., Stockholm 2009 (Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet). (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology, New Series 48.) ISSN 978-91-86071-12-7. ISSN 0562-1097. Denna avhandling studerar det institutionella samtalet och texterna inom en teaterhögskola, en organisation med lång erfarenhet av att analysera och synliggöra mänskliga relationer. Förf. har valt att genomföra sin studie i tre steg. Syftet med det första steget är att synliggöra hur kommunikationen vid teaterhögskolan kan hindra skådespelarstudenternas förståelse för och inflytande över undervisningen, deras del i antagningsproven och utformningen av scenframställningsarbetet. Det andra syftet är att vidareutveckla de redskap och metoder som organisationen själv kan använda för att synliggöra sin kommunikation, och det tredje syftet är att utveckla formerna för en praxisorienterad kommunikationsanalys. De teoretiska och metodiska utgångspunkterna bygger på Jan Anwards diskussion om praxisorientering i metod och teori, och förf. utnyttjar också Etienne Wengers teori om sociala praktiker, Per Linells verksamhetsteori och Herbert Clarks ideer om att språkanvändningen är ett samarbetsprojekt. Boken avslutas med en klagörande sammanfattning och diskussion, en engelsk summary och en förteckning över använd litteratur. C.P.

Jan Svanlund, Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse, 255 s., Stockholm 2009 (Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet).

(*Acta Stockholmiensis* 52.) ISBN 978-91-86071-24-0, ISSN 0562-1097. Denna intressanta bok tar sig an bildandet av nya sammansättningar och hur deras betydelse etableras i språket. Studiens grundmaterial är hämtat från två fulltextdatabaser: *Retriever* (förr *Mediearkivet*) och *Presstext*. Sammanlagt är mer än 3500 tidningsartiklar excerperade. Materialet täcker perioden från slutet av 80-talet fram till 2004–2005, då excerperingarna gjordes. Därutöver använder förf. Språkbankens pressmaterial, särskilt frekvenstabellerna. I detta material studeras sammansatta substantiv, såsom den vanligaste sammansättningstypen. Förf. studerar nio specifika sammansättningar (t.ex. *skurkstat*, *bokstavsbarn*, *stafettläkare*). Dessa studeras grundligt vad beträffar för- och efterled, etableringshistorik, betydelse, perspektiv, metakommentarer och s.k. vidareordbildning (dvs. när sammansättningen används som led i ny ordbildning). Materialet kompletteras därutöver med ett enkätmaterial, där 67 studenter i nordiska språk har fått gissa på betydelsen hos sammansättningarna utan kontext. I bilagor ges kollokationer som bland annat visar att metakommentarer är vanliga för dessa nya bildningar. Boken säger förstås väldigt mycket om de specialutvalda sammansättningarna, men den ger oss också mycket nytt vad gäller mekanismer kring etableringen. Det senare är ett tidigare ganska utforskat område, och boken fyller alltså igen en lucka.

L.-O.D.

*Jesper Swedberg, Svensk Ordabok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm, 719 s., Skara 2009 (Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet). (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie nr 46; Acta Bibliothecae Scarensis. Skrifter utgivna av Stift- och landsbiblioteket i Skara nr 12.) ISSN 0349-0726; ISBN 978-91-977365-8-9; ISBN 978-91-85980-28-4. År 1986 dispute-rade Lars Holm på avhandlingen *Svensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Det är välkommet och högst glädjande att han nu framlägger denna utgåva av ordboken efter Uppsala-handskriften med tillägg och rättelser införda från övriga handskrifter. Utgåvan inleds med en bred bakgrundsteckning, där Swedbergs arbete sätts in i ett vidsträcktare sammanhang. Ordboken kan karakteriseras som pragmatisk, den är ibland normativ men annars i stort sett deskriptiv, öppen för ordrikedom men, till skillnad från en del samtida verk, återhållsam vad gäller etymologier. Intressant är den beskrivning som lämnas av Swedbergs lexikografiska metod. Man kan se att han med tiden får ett ökande intresse för "lägspråk" som skällsord och könsord. Källor och referenserna i ordboken förtecknas också av utgivaren. Det finns mycket i den om-*

fångsrika ordboken som fångar den sentida läsarens uppmärksamhet: här möter, bara för att ge några exempel, ord som *belghund*, *dyngiopusß*, *farnöte*, *fleck* (som äger fyra betydelser, däribland 'by, liten stad'), *landamäre*, *räfwel* och *skamfärar*. Vissa ord saknar, intressant nog, förklaring såsom *fagermått*, *feßbracka* och *ragaskerska*, och man kan i varje fall för något av dem fundera över betydelsen. Ordförklaringarna är många gånger – beklagligtvis nog för den sentida läsaren – rätt kortfattade. Utgivaren avslutar sin inledande del med några helt anspråkslöst framställda ”framåtblickande eftertankar”, bl.a. behovet av en genomgång av ordbokens latinska ekvivalenter. Det är att hoppas att någon utifrån den gedigna editionen initierar forskning rörande Swedbergs svenska ordbok. Det tål att säga att utgivningen i sig är en kulturgärning som man har anledning att känna den största tacksamhet för. L.-E.E.

Thet Gothlendiska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards Gautauminning (1732), utg. med inledning och kommentar av Lars Wollin, 306 s., Uppsala 2009 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CVIII.) ISBN 978-91-85352-81-4. ISSN 0065-0897. År 1732 färdigställde pastor Lars Neogard, 1683–1758, sitt vetande om Gotlands historia, ekonomi, politiska ställning, kultur och språk i verket *Gautauminning*, som i huvudhandskriften fyller över 400 foliosidor; ytterligare en handskriven version föreligger. Trots intentioner blev verket aldrig tryckt, och det har heller inte senare utgivits. Avsnittet om den gotländska dialekten, *Thet Gothlendiska Tungomålet*, upptar drygt en tredjedel av huvudhandskriften, och är den äldsta dialektbeskrivningen av detta omfång som föreligger på svenska. Genom Wollins utgåva blir detta viktiga verk nu tillgängligt för modern forskning. Utgåvan är i första hand tänkt att tillgodose språkforskarnas krav på autentisk textutformning. Den här anmälda volymen består av två jämstora delar, själva den utgivna texten och utgivarens fyliga presentation av texten och dess författare. Syftet med utgivningen, som också återspeglas i inledningens disposition, är både dialekthistorisk och lärdomshistorisk: bl.a. vill utgivaren ge underlag för en belysning av Neogards plats i det vetenskapshistoriska sammanhanget. Huvuddelen av detta presenteras i inledningens första del, där vi får biografiska uppgifter om Neogard och en orientering kring helheten *Gautauminning*, men också i den andra delens redovisning av Neogards bibliotek och hans relation till samtid och eftervärld. Den andra delen av inledningen ägnas åt språkkapitlet. Först ger Wollin en översikt över innehållet, och Neogards program och inspirationsmönster. Därefter går han in på Neo-

gards redovisning av det gutniska ljudskicket och den gutniska ordböjningen, för att sedan beskriva tillkomstförloppet, källor och tryckt och otryckt material. Slutligen får vi en kort redogörelse för de principer som följts vid utgivningen. Boken avslutas med 4 faksimil, däribland av titel-sidan. C.P.

Under språkets hud. Festskrift till Erik Andersson på 60-årsdagen, red.: Lotta Collin, Saara Haapamäki, Marketta Sundman, Lars Wollin, 297 s., Åbo 2008 (Åbo Akademis förlag). ISBN: 978-951-765-410-4. Denna festskrift som är en hyllning till Erik Andersson på hans 60-årsdag innehåller 30 korta artiklar med blandat innehåll. För att bara nämna några av artiklarna kan vi i Ann-Marie Ivars artikel läsa om variationen mellan *et* (*att*) och *he* (*det*) i sydösterbottniska att-satser, medan Barbro Lundin visar att ordet *själv* i betydelsen 'ensam' är mera utbrett än man tidigare ansett. Vidare beskriver Marketta Sundman problemen för finskspråkiga inlärare med valet mellan verbalsubstantiv och infinitivfraser i svenskan. Åsa Mickwitz visar hur utrum dominerar klart över neutrum bland lånord i (finlands)svenskan, och hur det i stor utsträckning är semantiska faktorer som bestämmer. Bo Ralph väljer att lyfta fram några tidiga svenska grammatiker. L.-O.D.

Maria Westman, Skriftpraktiker i gymnasieskolan. Bygg- och omvårdnadselever skriver, 209 s., Stockholm 2009 (Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet). (Acta Stockholmiensis 49.) ISBN 978-91-86071-15-8, ISSN 0562-1097. Denna doktorsavhandling behandlar skrivande i skolan, närmare bestämt skrivande på två yrkesförberedande program, ett med främst manliga elever, byggprogrammet, och ett med främst kvinnliga elever, omvårdnadsprogrammet. Det är ett medvetet val hos förf. att välja yrkesförberedande program, där skrivande inte normalt ingår i yrket. Materialet för avhandlingen är insamlat genom observation i klasserna, ca 120 timmar i vardera klass, varav tre fjärdedelar var lektionstid. De enskilda elevernas skriftbruk har kartlagts. Här undersöks vad eleverna skriver, i vilka ämnen och sammanhang samt vilken funktion skrivandet ges. Ett tydligt resultat är att eleverna i de undersökta klasserna skriver lite. Vi får också veta att omvårdnadsklassen skriver mera och längre än byggklassen, och att detta torde bottna i att den förra fokuserar på att tala om verksamheten, medan den senare fokuserar på att utföra praktiskt arbete. Förf. diskuterar också hur skrivandet skulle kunna se ut i klasser som de studerade. L.-O.D.

Birgit Falck-Kjällquist, Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. XIV. Ortnamnen i Sotenäs härad. 2. Naturnamn, 191 s., Göteborg 2009 (Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg). ISSN 0284-1908; ISBN 978-91-7229-059-4. Med detta häfte lämnas ytterligare ett bidrag till den onomastiska kartläggningen av Göteborgs och Bohuslän. Förra arkivchefen Birgit Falck-Kjällquist har här hållit i pennan, och vi får en bild av ett rikt varierat ortnamnsförråd i Sotenäs: namn på sjöar och vattendrag, öar, holmar och skär, vägar och vadställen, höjder, sluttningar och dälder, mossar och myrar, liksom åkrar och ängar, skogar och enstaka träd och mycket, mycket annat. I de inledande avsnitten ges kortfattat en bild av områdets naturförhållanden, näringsliv och språk, och därefter följer en genomgång av namnen inom de olika kategorierna. Först genomgås i varje avdelning ett antal viktiga topografiska grundord inom ortnamnskategorierna (*sjö, vatten, floge, hölj, damm, dape*, etc. då det gäller vattensamlingar), sedan redovisas lokalerna inom kategorin med rätt korta uppgifter om uttal, läge och namnens bakgrund, varefter följer en avdelning där ett fåtal namn genomgås lite utförligare. I dessa avdelningar vägs på sedvanligt sätt olika alternativ mot varandra. Det rör sig i volymen i allmänhet om namn som inte erbjuder några större härledningsproblem, vilket inte hindrar att det finns en del fynd att göra för läsaren. Jag har för egen del stannat upp vid behandlingen av fjordnamnet *Soten* eller *Soteffjord(en)* – troligen en bildning till ett med *suga* besläktat **suht-* (s. 27 f.) –, ånamnet *Dossa* (s. 33), holmnamnen *Barrlind* och *Bonden* (s. 73 f.) och önamnet *Hällö* (s. 78 f.), myrnamnet *Faxhällmossen* (s. 128), namnet *Jalmegel*, troligen en bildning till ett ljudhärmande dial. *jalma* och *gel* 'gap' (s. 133), och det dunkla åkernnamnet *Jalmängen* (s. 163). Bland enskilda utredningar kan nämnas den rörande elementet *skede* n. (s. 90 f.), vilket ju finns i ortnamn med skilda betydelser. Att det rör sig om en betydande mängd ortnamn som här behandlas visar inte minst att ortnamnsregistret upptar över tio tättryckta sidor. Värdefulla är också de register som finns över förnamn, binamn och soldat- och båtsmansnamn, och stor glädje har man även av registret över ord och kulturhistoriska förhållanden. I detta senare finner man t.ex. uppgifter om de namn som hänsyftar på landmärken använda i samband med navigation och tabun i samband med fiske. Volymen ger en god bild av bygdens naturnamn, och kan läggas till de många tidigare verken i serien.

L.-E.E.

Göran Hallberg, Skånes ortnamn. Serie A Bebyggelsenamn. Del 15 Oxie härad och Malmö stad, 349 s., Lund 2009 (Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). ISSN 0284-2416; ISBN

978-91-7229-065-5. Utgivningen av *Skånes ortnamn* sker nu i rasande takt. I fjolårets krönika kunde två nyutkomna band presenteras, från 2009 föreligger denna del och under 2010 har ytterligare en del utkommit, vilken kommer att presenteras i nästa års krönika. Oxie härad och Malmö stad står här i fokus, och kunnig uttolkare av den rika namnvärlden är förre arkivchefen Göran Hallberg. *Oxie härad* synes vara ett primärt häradsnamn, och i det ingår snarast genitiv av bynamnet *Oxie*. Bynamnet i sin tur går tillbaka på ett höjdnamn och har i bestämningsleden *os* 'källsprång', 'åmynning' – där den ursprungliga syftningen dock kan diskuteras – och i huvudleden det i områdets ortnamn frekvent förekommande *høghi*, dativ singularis av *høgh* 'hög'. Stadsnamnet *Malmö*, som kommer av ett fornskånskt **Malmhøghi* 'sandhöjden', har av allt att döma äldst avsett det flacka höjddparti där den tidiga bebyggelsen på fastlandet anlagts. En del ortnamn har en mer lättgenomskinlig bakgrund även om de för en sentida betraktare ter sig som svårtydda: bestämningsleden i *Bunkeflo* antas av Hallberg vara *bunke* använt om gräs- och halvgräsarter (s. 36), medan namnet *Vanmåda(n)* antas återgå på ett dial. *vattenmåta* 'blöt, oredig, dyig massa med mycket vatten' (s. 142). Mera komplicerade att tolka är då namn som *Käglinge* (s. 69 f.), *Skrävlinge* (s. 77 f.), *Hyllie* (s. 88) och *Törringe* (s. 172), där olika tolkningsalternativ kan uppställas vid varandras sida. Intressanta är även en del av de lägenhetsnamn som presenteras i denna volym, såsom *Babels torn* (s. 42) och *Tuggalite* (s. 85), liksom det på åtskilliga håll i Skåne och Danmark belagda *Stattena* (s. 55, 98, 277) som betyder 'stå ensam' och åsyftar ensligt belägna hus. Då Malmö stad också är med redovisas även den urbana namnskatten (hus, stadsdelar, delområden) som ju är av en annan karaktär än den som finns på landsbygden. Man kan väl anta att en ny namngivning sker inom olika språkgrupper i invandratäta stadsdelar såsom Rosengård, men denna namngivning speglas inte här, säkerligen därför att man vet mycket lite om den. Här finns en kvarstående uppgift för namnforskarna.

L.-E.E.

Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 16–18 november 2006 redigerade av Lars-Erik Edlund och Susanne Haugen, 184 s., Umeå 2009. (NORNA-rapporter 83. Nordsvenska 16. Kulturens frontlinjer 56.) ISBN 978-91-88466-71-6. ISSN 0346-6728 (NORNA-rapporter). ISSN 0282-7182 (Nordsvenska). ISSN 1402-8506 (Kulturens frontlinjer). Rapporten publicerar elva av de fjorton föredrag som hölls vid symposiet. I förordet ger redaktören Lars-Erik Edlund en fyllig resumé av bidragen. De inleds

med Staffan Nyströms presentation av FN:s alltmot omfattande arbete med minoriteternas ortnamn i främst Australien, Canada och USA, varpå Ulla Swedell redogör för den motsvarande tillämpningen i Sverige av minoritetsspråkslagstiftningen, då med bebyggelsenamnen i Gällivare som exempel. Med utgångspunkt i en enkät belyser Aud-Kirsti Pedersen den offentliga handläggningen av samiska och kvenska namn i Norge. Mot bakgrund av situationen i Hongkong diskuterar Per Ambrosiani "Ljudlighet och betydelselighet i flerspråkiga toponymer". Carina Johansson analyserar "Namnbrukarperspektiv på gatunamn i en mångkulturell förort" på basis av intervjuer i sju stadsdelar i Stockholm. I en kulturhistoriskt intressant inventering av bl.a. ortnamnelement och vittnesgilla utomspråkliga artefakter kartlägger Olavi Korhonen samisk barktäkt och barkmjölsberedning i Västerbotten och Norrbotten, medan Tryggve Sköld i anslutning till den etymologiska diskussionen om ortnamnelementet **alma* tillför hithörande samiskt ordmaterial. Eric de Geer och Erling Wande studerar i ett tvärvetenskapligt, huvudsakligen naturvetenskapligt projekt sjöar med finska namn i Sverige och Finland, detta för att om möjligt kunna karaktärisera sjöar med viss typ av finska namn. Eva Brylla beskriver översiktligt hur mångkulturen också har påverkat de svenska personnamnen från runt tid till nutid. Guro Reisæter undersöker bruket av mellannamn och efternamn i flerspråkiga familjer i Tromsø och Märít Frändén samiskt personnamnsskick med samiska, finska och svenska inslag i släktnamnen i en studie av namnbyten under perioden 1920–1970. G.H.

Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008 redigerade av Leila Mattfolk & Terhi Ainiala, 168 s., Helsingfors 2009 (Forskningscentralen för de inhemska språken). (Forskningscentralen för de inhemska språken. Skrifter 5. NORNA-rapporter 85.) ISBN 978-952-5446-42-5. ISSN 0355-7995 (Skrifter). ISSN 03466-6728 (NORNA-rapporter). Rapporten redovisar tolv av de sexton symposieföredragen, hållna av namnforskare från Norden och Baltikum. Det gemensamma temat var *Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet 2*. (NORNA:s 30:e symposium med samma tema hölls i Visby 2001.) Sex av bidragen rör ortnamn, medan fem gäller personnamn och ett fartygsnamn. Samtliga bidrag är försedda med litteraturförteckningar och sammandrag, varav de senare tio på engelska och två på svenska. Ett dussin diagram och figurer, fem kartutsnitt och ett tiotal tabeller illustrerar texterna. Inledningsvis belyses det officiella bruket av estlandssvenska ortnamn i texter och på kartor, den estniska namn-

lagen 2003 och den estniska namnkommitténs namnvårdsproblem. Så följer en redogörelse för de norska och svenska Finnskogarnas finska ort- och personnamnsskick, detta i jämförelse med estlandssvenska språkkontaktsområden. En studie avser det lågtyska inflytandet på sen-medeltida sydvästnorska ortnamn, en annan det finska inflytandet på ortnamnsbruket hos svenskspråkiga namnbrukare i Helsingfors, en tredje det utländska inflytandet på namnbestånd och namnplanering i Helsingfors. Så redovisas ett forskningsprojekt kring barnen som namngivare och namnbrukare, med utgångspunkt i intervjuer och frågeformulär, och med grundskolebarn från en småstad nära Åbo som informanter. En svit personnamnsstudier inleds med en studie över namn på norska barn födda 1990–2006, med finska eller finsknorska föräldrar. Nästa bidrag handlar om kvänernas personnamn i Nordreisa kommun i Nord-Troms, dit det på 1700- och 1800-talen förekom en betydande inflyttning från norra Sverige och Finland. I de följande bidragen analyseras dopnamnen på barn födda i städerna Kuopio, Uleåborg och Åbo dels 1725–44, dels 1825–44, därefter variationen mellan flicknamn och binamn hos änkor i bouppteckningar från Helsingfors 1780–1928 och slutligen forskningshistoria och forskningsproblem kring lettiska smeknamn, med intressanta metodologiska och terminologiska funderingar. Det hela avslutas med en studie av huvudsakligen norska fartygsnamn med namngivningsmotiv hämtade från antik mytologi. G.H.

Nefningar. Greinar eftir Svavar Sigmundsson gefnar út í tilefni af sjö-tugsafmæli hans 7. september 2009, ritnefnd: Ari Páll Kristiansson, Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Xiv + 458 s., Reykjavík 2009 (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). ISBN 978-9979-654-09-4. Redan den underfundiga festskriftstiteln *Nefningar* utlöser läslust hos en svensk anmälare. En *nefning* är normalt ett ”omnämmande” eller en ”utnämning”, men här står *nämningar* som samlingsnamn för en allsidig och gedigen svit bidrag till jämförande isländsk och nordatlantisk namnvetenskap. I kronologisk ordning 1968–2004 redovisas 35 av festföremålets uppsatser, skrivna på sex olika språk, publicerade i gängse andra festskrifter, kongressrapporter, tidskrifter etc. Här finns exposéer över isländskt ortnamnsskick, bl.a. i jämförelse med keltiskt (skotskt och shetländskt), namnforskningens betydelse för dialektgeografi, för ord- och ljudhistoria speglad i ortnamnen, översikter över namnelement som *kejlur*, *staðir*, *þorp* och *tún*, rapporter kring namngivningsmönster och synonymi bland namnelementen, urbaniseringens ortnamnsskick – ofta namnens flykt från landsbygden, inkolentnamn på *-ari*, isländska suf-

fixbildningar på *-all*, *-ill* och *-ull*, isländsk grammatisk terminologihistoria, isländsk versus tysk ordbildning, teofort ortnamnsskick, gränsmärkesnamn, den administrativa indelningens namn, främmande sjöfarares namn på isländsk topografi, personnamnen i ortnamnen, släktnamn och mellannamn, samt en studie av ortnamnen i några arbeten av Halldór Laxness. Bidragen illustreras med ett trettiotal svartvita foton och utbredningskartor. Förutom sedvanligt förord och tabula plus förkortnings- och namnregister ingår en bibliografi över festföremålets skrifter åren 1962–2009. G.H.

Anita Schybergson, Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938, 355 s., Helsingfors 2009 (Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet). (Nordica Helsingiensia 17.) ISSN 1795-4428; ISBN 978-952-10-5691-8 (häftad); ISBN 978-952-10-5692-5 (PDF). Det som står i centrum i denna doktorsavhandling är namnen på kuststädernas fartyg, varvid namnmönster och innovationsvägar kartläggs mot bakgrund bl.a. av den namngivning som finns bland lantmannafartyg och fartyg från äldre tid i Finland och de andra nordiska länderna. Ett syfte är att se fartygsnamnen som en del av den samtida kulturen – hur avspeglar fartygsnamnen det samhälle där de bildats? Dessutom undersöks fartygsnamnens metaforiska natur och de kognitiva system som kan avläsas i namnen. Primärmaterialet består av 2 066 belägg på städernas fartygsnamn, medan jämförelsematerialet utgörs av 2 535 namn på lantmannafartyg och 482 namn på handelsfartyg från äldre tid, med andra ord ett stort och väl sammansatt namnmateriale. I ett teoretiskt avsnitt behandlas den kognitiva lingvistik, och det kan konstateras att denna inte kommit nämnvärt till användning inom namnforskningen trots att den stått stark som teoribas inom andra delar av språkvetenskapen, inte minst inom nordistiken. Ett viktigt bakgrundskapitel berör sjöfarten som näringsgren under den hundraårsperiod som här är aktuell. Fartygsnamnen sedda i ett historiskt perspektiv redovisas i kap. 4, medan kap. 5 är en kvantitativ analys av namnen i de finska kuststädernas handelsflottor med utgångspunkt i kategoriindelningen. I de följande, reella undersökningskapitlen (kap. 6–11) speglas så namnvariationen kronologiskt och geografiskt, och genom att dra in lantmannafartygens namn visas också på social variation. Namngivningen, inte minst den systembundna namngivningen, belyses i ett kapitel, i andra kapitel behandlas morfologi och språktillhörighet. Intresseväckande är att se hur namnen kan sägas spegla olika kulturströmningar, teknisk utveckling och olika politiska ideal. Genom att ta utgångspunkt i den kognitiva lingvis-

tiken belyses metaforik och namnens prototypiska karaktär. På det sättet kommer man också lite närmare människans sätt att tänka om fartyg och sjöfart. Anita Schybergsons avhandling ger oss en fördjupad bild av ett intressant namnmateriel, närmare bestämt ett helt nautonomastikon.

L.-E.E.

Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens. Malmö, 25–27 april 2007, redaktion: Peder Dam, Peder Gammeltoft, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Bo Nissen Knudsen, Ola Svensson, 246 s., Lund 2009 (Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Institutet för språk och folkminnen). (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.) ISBN 978-91-7229-066-2. ISSN 1404-4676. Torp-forum, ett tvärvetenskapligt nätverk av arkeologer, geografer, historiker och namnforskare från Danmark och Sydsverige, har sedan 2002 hållit årliga möten med föredrag och diskussioner om ortnamnselementet *torp*, dess ursprung, datering, bebyggelse typer m.m. Boken innehåller bearbetade utgåvor av föredragen vid en tredagarskonferens i Malmö 2002, valda undersökningar från tidigare Torp-forummöten och något bidrag producerat enkom för den föreliggande publikationen. Den tvåspaltiga typografin är tilltalande, artiklarna rikt illustrerade med utbredningskartor, tabeller och diagram, oftast i färg. Bidragen inleds med engelska sammanfattningar (i två fall med engelsk grundtext och dansk resumé) och avslutas med käll- och litteraturreferenser. Hans Jonsson inleder med en gedigen redogörelse för "Etymologin av ordet *torp*", varpå Staffan Fridell, "Stilvariation hos *torp*-namn", analyserar lågstils- och högstilsvarianter i de kronologiskt samlade ortnamnsbeläggen, ofta i samtidig variation, ibland felaktigt bedömda som "äldre" resp. "yngre". Peder Gammeltoft resonerar kring "Sakralitet i *torp*-navne?" utifrån de danska namnen *Frøstrup*, *Tistrup* och *Torstrup*. Gillian Fellows-Jensen återkommer med "A few more words on place-names in *thorp* in England" och Richard Jones, David N. Parsons och Paul Callen tar sig an "*Torps* and the open fields", med en ny hypotes kring distributionen av elementen *þorp* och *þrop* i det engelska kulturlandskapet. Rob Rentenaar redovisar "Vestnederlandske stednavne på *-dorp*", Tom Schmidt "Navneleddet *torp* i Østfold" och Staffan Nyström "*Torp*-namn i Sverige". Så gör Sten Skansjö "Några reflexioner utifrån Norra Skåne under äldre historisk tid" under huvudrubriken "Hur gammal är skogsbygden?", medan Susanne Vogt under titeln "Disse efterskrevne torper..." med senmedeltida räkenskaper belyser tillkomsten av nyare *torp*-anläggningar. Henrik Svensson, "Torpets möte med gatehuset. Spridningen av *torp* i en

ny betydelse för Skåne ca 1700–1900” är en nyttig utredning om den föränderliga innebörden av begreppen *torp*, *backstuga* och *gatehus* med hithörande aspekter på *torpare*, *husare* och *husman*. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen ger i ”Den genomsnittlige *torp*” spännande exempel på statistiska och rumsliga analysmetoder för regionala studier av *torp*-bebyggelserna i relation till äldre och yngre namntyper, bebyggelse- och jordmånstyper. Peder Dam. ”Mellem *torp* och *torp*”, kompletterar studiet av namnelementet *torp* med en undersökning av den historiskt-geografiskt definierade bebyggelsestypen *torp*, från medeltid till nutid, från nykolonisationernas utflyttarbebyggelser till senare nedläggningar och återflyttningar. Olle Heimer redogör för ”De arkeologiska undersökningarna i Lockarp”, föranledda av järnvägsutbyggnaderna söder om Malmö. Inom byn Lockarp har man påvisat bronsåldersgravfält, bebyggelseetablering i romersk järnålder, folkvandringstida bebyggelseflyttning ett stycke norrut, vendeltida och vikingatida gårdsetablering, senvikingatida storgård, tidigmedeltida bybildning etc. Gården har sedan följts fram till rivningen 2003, då den tusenåriga kontinuiteten bröts. Lars Ewald Jensen, ”Torper og rydningsbyer i et arkæologisk perspektiv”, redogör för den arkeologiska bebyggelsehistoriska undersökningen av en medeltida gårdstomt i den fynska byn Trunderup. Avslutningsvis försöker Bent Jørgensen, ”Når torpen flytter tilbage – spor i navnematerialet”, bl.a. med hjälp av s.k. namn på gård i by identifiera äldre inflyttad eller tillbakaflyttad utflyttningsbebyggelse (!) på Sjælland, i sanning en knepig uppgift. G.H.